

ช้างเผือก

ພັນຮີ ສຸຂິຣາ ທຸລຍານນທ໌
ເຮັດບເຮັດຍ່ອຍ

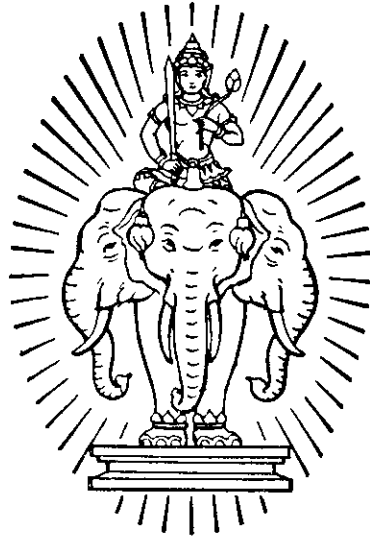
ພິມພິໃນງານພຣະຣາຊທານເພສິງຄ໌ພ
ພລາໂທ ບັດຍຸຍຸຕິ ເທພທ໌ສ໌ຕິນ ແນ ບຍຸຣຍາ

ແນ ແມຣຸທນັດພລັບພລາວິຄ໌ຣິຍາກຣນ໌
ວັດເທພຄ໌ຣິນທຣາວາສ໌
ວັນທີ ໒ ພຖຄ໌ອິກາຍນ ພ.ຄ໌. ໑໕໑໗

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961105516

Handwritten text in the top right corner, including the number 2547.

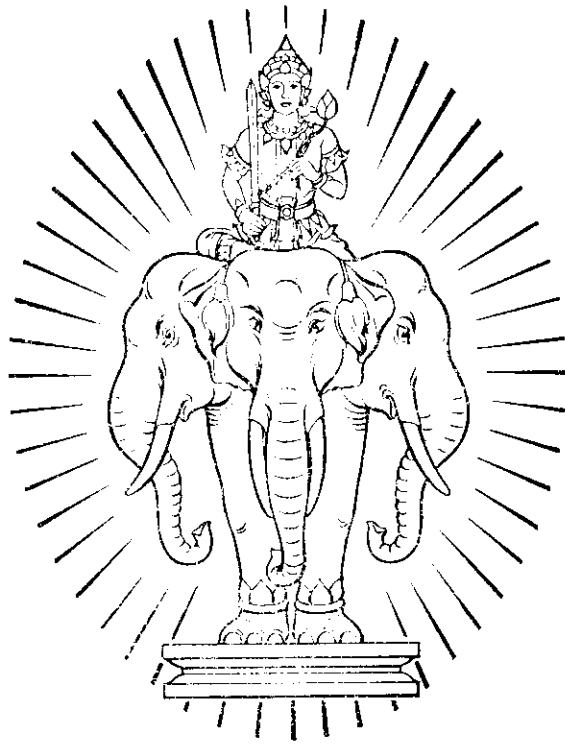
ช้างเผือก

บันทึกสังขัต ตลขานนท
เรียบเรียง

กรมศิลปากร

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓

จำลึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า

พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้ล้มป่วยลง และต้องเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาลถึงสองครั้ง ครั้งแรกเมื่อ ๑๒ ปีมาแล้วด้วยโรคเส้นโลหิตในสมองและต้องไปรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลภูมิพล ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาอนุรักษรัชมณฑลเชียร อัญเชิญกระเช้าดอกไม้มาพระราชทาน ๒ ครั้ง ประจวบกับในเวลานั้น พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ยังไม่รู้สึกรู้สีกว้าง จึงไม่มีโอกาสรับทราบในพระมหากรุณาธิคุณจากล้นเกล้าทั้งสองพระองค์เลย ต่อมาได้ย้ายพลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา จากโรงพยาบาลภูมิพลไปอยู่โรงพยาบาลศิริราชได้ประมาณ ๑ เดือน ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาอนุรักษรัชมณฑล-เชียรอัญเชิญดอกไม้มาพระราชทานอีกเป็นครั้งที่ ๓ ในครั้งนี้ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รู้สึกตัวขึ้นมากแล้ว และมีความปลาบปลื้มในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นยกมือขึ้นกราบถวายบังคมแล้ว ขอให้หากล้องมาถ้ายูบร่วร่วมกับดอกไม้พระราชทาน

พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา บ่วยหนักครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๔ ที่บ้านเลขที่ ๑๒๗ ถนนสวรรคโลก นายแพทย์ผู้ดูแลคือนายแพทย์สุขสวัสดิ์ เพ็ญสุวรรณ ได้มาช่วยเหลือดูแลเป็นอย่างดี พร้อมด้วยนายแพทย์ผู้ช่วยอีกผู้หนึ่ง ทั้งที่บ้านและที่โรงพยาบาล ใน ๗ วันแรก พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ยังพอรับประทานอาหารอ่อน ๆ ได้ต่อมาในวันที่ ๑๕ เดือนเดียวกันเริ่มมีอาการลิ้นแข็งกลืนอาหารไม่ลงแม้แต่น้ำ นายแพทย์ผู้ดูแลจึงตัดสินใจนำส่งโรงพยาบาลรามารบติในบ่ายวันนั้น ในระยะ ๒ วันแรกที่โรงพยาบาลอาการยังทรงอยู่แต่พอจำใครต่อใครได้วันต่อ ๆ มาอาการก็เริ่มทรุดลงเรื่อยจนไม่รู้สึกรู้สีกว้างเลย และมีอาการหอบเสียงดัง นายแพทย์บอกว่า นิวมอเนียแซกและใช้สูงมาก หัวใจก็ไม่ตีความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ในวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔

ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้นำสนองพระโอรุ้อัญเชิญแจกันดอกไม้มาพระราชทานเยี่ยม ทั้งนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่พลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา และครอบครัวอย่างหาที่เปรียบมิได้ และได้นำดอกไม้พระราชทานใส่พานไปวางไว้ข้างเตียง เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่พลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา ไม่รู้สึกตัวเสียแล้ว ไม่มีโอกาสแม้แต่จะยกมือขึ้นกราบถวายบังคมรับพระมหากรุณาจากพระองค์เหมือนเมื่อครั้ง ๑๒ ปีล่วงมาแล้วนั้นได้

ในวันที่ ๔ พฤษภาคม พลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา มีอาการเพียบหนักทั้งวัน นายแพทย์ผู้ดูแลได้พยายามช่วยเหลือเยียวยาจนสุดความสามารถ สุดท้ายอาการหอบได้ซาลงและพลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้จากไปด้วยอาการสงบเมื่อเวลา ๑๕.๐๐ นาฬิกาเศษ นายแพทย์ลงความเห็นว่ พลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา ถึงอนิจกรรมด้วยโรคการหายใจล้มเหลว

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า พลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้กราบถวายบังคมลาถึงอนิจกรรมด้วยโรคการหายใจล้มเหลว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำอาบศพ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพพระราชทานฉัตรเบญจาเป็นเกียรติ ๔ คัน และมีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน

เมื่อครบ ๕๐ วัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นำยศถาบรรดาศักดิ์ อิศรเสนา ณ อยุธยา อัญเชิญพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และหม่อมราชวงศ์ทึนประภา อิศรเสนาอัญเชิญพวงมาลาสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ มาวางที่โกศศพ พลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา ที่บ้านเลขที่ ๑๒๗ ถนนสวรรคโลก

เมื่อได้กำหนดการขอรับพระราชทานเพลิงศพ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานเพลิงศพทั้ง ๒ พระองค์

พระมหากษัตริย์คุณเหนือ ถ้าพลโทบุญญิตี เทพหัสดิน ณ อยุธยา มีญาณ
วิถีทางใดจะทราบแล้ว จะมีแต่ความปลื้มปล้ำสำนึกในพระกรุณาธิคุณที่ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งในวาระนี้ด้วย

ครอบครัว พลโทบุญญิตี เทพหัสดิน ณ อยุธยา ตลอดจนญาติในสกุล
เทพหัสดิน ณ อยุธยา ขอโน้มเกล้ากราบถวายบังคมทูลพระยุคลบาท ทั้ง ๒
พระองค์ด้วยความรู้สึกสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณอย่างหาเปรียบมิได้ และจะเทิดทูน
ไว้เหนือเกล้า ฯ เป็นสรวพรสิริมงคลแก่วงศ์ตระกูลสืบกาลนาน

ข้าพระพุทธเจ้า คุณหญิงเลื่อน เทพหัสดิน ณ อยุธยา
และบุตร ธิดา ขอเดชะ

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อสมเด็จพระนางเจ้า รำไพพรรณี พระบรมราชินี ในสันเกล้า ฯ รัชกาล
ที่ ๗ ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า พลโทบุญญิตี เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้กราบ
ถวายบังคมลาถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๑๙ และรับพระราชทานน้ำ
อาบศพจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเย็นวันรุ่งขึ้น ณ บ้านเลขที่ ๑๒๗ ถนน
สวรรคโลก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มหาดเล็กอัญเชิญน้ำอาบศพมาพระราช-
ทาน นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ แก่ พลโท เทพบุญญิตี เทพหัสดิน
ณ อยุธยา และครอบครัวพร้อมทั้งสกุลเทพหัสดิน ณ อยุธยา อย่างหาที่เปรียบมิได้.

รำลึกในพระคุณ

พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้เริ่มป่วยครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๐๗ ด้วยโรคเส้นโลหิตในสมอง ขณะนั้นพลโทบัญญัติ ฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ได้เดินทางไปตรวจราชการที่นิคมม่วงเหล็ก จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างเดินทางกลับได้เกิดไม่สบายขึ้นอย่างกะทันหัน เจ้าหน้าที่ที่ไปตักยึ่งนำส่งโรงพยาบาลภูมิพล ขณะนั้นพลโทบัญญัติ ฯ มีอาการไม่รู้สึกตัวตลอดเวลา และร่างกายท่านชวาเป็นอัมพาตทั้งแถบ ในระหว่างที่ป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลภูมิพล มีนาวาอากาศเอก น.พ.สนอง สุขเสวียม และพ.ญ.ถนอมศรี ศรีชัยกุล เป็นผู้ให้การดูแลรักษา ครอบครัวพลโทบัญญัติ ฯ ขอขอบคุณนายแพทย์ทั้งสองตลอดจนนายแพทย์ใหญ่และผู้อำนวยการ ร.พ.ภูมิพลในขณะนั้นเป็นอย่างมาก ที่ได้ช่วยเหลือให้ความสะดวกต่าง ๆ ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ต่อมาอีก ๒-๓ วัน อาการพลโทบัญญัติ ฯ เป็นที่น่าวิตก คิดฉันจึงได้ปรึกษาญาติ ๆ และมีญาติผู้ใหญ่ท่านหนึ่งแนะนำว่าควรจะไปพบท่านนายกรัฐมนตรีนายจอมพลถนอม กิตติขจร) เพื่อเรียนให้ทราบ เพราะท่านเป็นผู้บังคับบัญชาอยู่โดยตำแหน่ง คิดฉันจึงได้ไปพบท่านและเรียนให้ทราบถึงอาการป่วยของพลโทบัญญัติ ฯ ท่านก็ได้กรุณาให้เชิญนายแพทย์จิตต์ ตูจินดา ไปช่วยดูแลเป็นบางครั้งบางคราว และมีนายแพทย์อีกท่านหนึ่งซึ่งคุ้นเคยสนิทสนมกับครอบครัวของเราเป็นอย่างดีมาแล้ว คือ น.พ.อุกฤษฏ์ เปล่งวานิช มาช่วยดูแลเวลากลางคืนอยู่เป็นประจำ ตลอดจนกระทั่งย้ายมาอยู่ศิริราช และกลับมาบ้านแล้วอีกเป็นเวลาแรมปี

ต่อมาประมาณ ๑ เดือน เมื่ออาการพลโทบัญญัติ ฯ พอเคลื่อนย้ายได้ จึงได้ย้ายมาอยู่ที่ ร.พ.ศิริราช โดยรพ.พยาบาล มีน.พ.อุกฤษฏ์ เปล่งวานิช และพยาบาลอีกผู้หนึ่งซึ่งเป็นหลาน คือ ร.อ.หญิงเรืองรอง เทพหัสดิน ณ อยุธยา ร.น. มาในรดด้วย ม.ร.ว.หญิงสองศรี ภริยากุณพินาศ เทพหัสดิน ณ อยุธยา (อดีตปลัดกระทรวง

ศึกษาธิการ) ได้ช่วยจัดหาห้องไว้ให้ ต่อมาในเดือนที่ ๒ พลโทบัญญัติ ฯ เริ่มรู้สึกตัว
ขึ้นเป็นครั้งคราวร่างกายแถบขาที่เป็นอัมพาตเริ่มเคลื่อนไหวได้ การให้อาหารนั้น
ปกติให้ทางจมูก ต่อมาวันหนึ่งถอดออกเองแล้วขออนุญาตรับประทานอาหารตามปกติ
ซึ่งก็รับประทานได้ดีและแข็งแรงขึ้น ในเดือนที่ ๓ คุณหมोजิตต์สั่งให้ออกกำลังแขนขา
ทุกเช้า และให้หัดออกเสียงโดยการอ่านหนังสือต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็ให้หัดเดิน ทุกอย่าง
ทำได้เกือบเหมือนปกติ เว้นแต่การพูดเท่านั้นที่ยังลำบาก ในที่สุดในวันที่ ๒๓ เมษายน
๒๕๐๗ พวกเราได้รับข่าวดีโดยหมอส่งให้กลับบ้านได้ เป็นที่น่าประหลาดสำหรับ
พวกห้องเพื่อนฝูงของพลโทบัญญัติ ฯ เป็นอย่างยิ่ง ไม่มีใครคาดคิดมาก่อนว่าจะหาย
จนเกือบเป็นปกติในเวลาเพียง ๓ เดือนเท่านั้น ในการที่พลโทบัญญัติ ฯ มีโอกาสได้
กลับบ้านในเวลาอันรวดเร็วเช่นนี้ ก็เพราะได้รับความกรุณาจากท่านต่าง ๆ ที่ให้ความ
ช่วยเหลือ บุคคลแรกคือ ท่านจอมพลถนอม กิตติขจร ต่อมาก็มีนายแพทย์อีก ๒
ท่านที่ได้กล่าวนามมาแล้ว และอีกหลาย ๆ ท่านที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในโรคแขนงต่าง ๆ
พร้อมทั้งญาติมิตรมากมายที่ไปเยี่ยมพลโทบัญญัติ ฯ ในขณะนั้นได้ระลึกถึงและขอขอบ
คุณทุก ๆ ท่านอยู่เสมอ

หลังจากที่ได้พักผ่อนที่บ้านจนแข็งแรงพอสมควรแล้ว ในปี ๒๕๐๙ พลโท
บัญญัติ ฯ ก็ได้เดินทางไปเที่ยวฟิลิปปินส์ เป็นเวลา ๑๐ วัน โดยพักอยู่ที่บ้านคุณกาลัญ
อมาศยกุล เธอมีศักดิ์เป็นหลานและเป็นผู้ดูแลนักเรียนไทยอยู่ที่นั่น บ้านสวยและสบาย
มากรับรองเลี้ยงดูจนเราเกรงใจ ในระยะต่อมา ๒-๓ ปีหลังนี้ พลโท บัญญัติ ฯ มี
สุขภาพดีขึ้นมาก เดินได้มากขึ้นแต่หมอสั่งไม่ให้ทิ้งไม้ค้ำ ปี ๒๕๑๑ ต้นเดือนมิถุนายน
มีบริษัทญี่ปุ่นซึ่งรู้จักกันมาก่อนมาเยี่ยมที่บ้าน และเชิญไปเที่ยวญี่ปุ่นที่เมืองที่เขาอยู่
คือ นาโกย่า ดินันต์ไปปรึกษา น.พ. อุกฤษต์ เปล่งวานิช หมออนุญาตให้ไปได้และ
ให้ทำประวัติการป่วยติดตัวไปด้วยเมื่อมีเหตุฉุกเฉินเกิดขึ้น การเดินทางก็ไปกับ ๕ คน
มี ลูก ลูกเขยและหลานของดินันต์ซึ่งทำหน้าที่พยาบาล การเดินทางก็สนุกสนานดีเพราะ
ได้เปลี่ยนสถานที่ผู้เชิญเรารับรองเป็นอย่างดีที่พักโฮเทลใหญ่โตในโตเกียว มีรถยนต์รับ

ไปพักตามเมืองต่างๆ หลายแห่ง รวมเวลาที่พลโท บัญญัติฯ เดินทางไปญี่ปุ่นและ
กลับคราวนี้ ๗ วัน

ในปีต่อๆ มาได้มีการสร้าง ร.พ. รามาริบัติขึ้นใกล้ๆ บ้าน นายแพทย์
ส่วนมากมาจาก ร.พ. ศิริราช เราจึงปรึกษากันว่าบางครั้งเราไม่สะดวกด้วยผู้คนและ
พาหนะ จึงได้ลาจาก น.พ. อุกฤษต์ เปล่งวานิช มาอยู่ ร.พ. รามาริบัติ แต่ในนั้นมา

เช้าวันหนึ่ง พลโท บัญญัติฯ เกิดไม่สบายขึ้นกระทันหัน มีอาการไม่รู้สึก
ตัว จึงได้โทรศัพท์ไปยังบ้านลูกๆ กิตติ อินทรมพรรย์ เขยคนเล็ก ได้โทรศัพท์ถึง
น.พ. อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางสมองได้รับมาตรวจดูแล้วจึงแนะนำให้
บอกว่าไม่เป็นอะไรมาก ให้นอนพัก หลังกจากนั้นก็มาจิตยาให้อีก ๒-๓ ครั้ง ก็เป็น
ปกติดั้งเดิม เกี่ยวกับโรคเบาหวานซึ่งเป็นโรคประจำของพลโท บัญญัติฯ คุณหมออรรถ
สิทธิ์ฯ ได้แนะนำนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะโรคให้คือ คุณหมอ สุขสวัสดิ์ เพ็ญสุวรรณ
ประจำอยู่ที่ ร.พ. รามาริบัติ ในระยะหลังนี้พลโท บัญญัติฯ ก็ได้อยู่ในความดูแลของ
น.พ. สุขสวัสดิ์ฯ ตลอดมา หมอขอให้เดินทุกเช้าทุกเย็นเป็นการออกกำลังกาย และ
ห้ามนั่งห้อยเท้าเพราะจะทำให้ขาบวมและชา น้าหนักก็ไม่ควรให้เกินกว่าที่กำหนด แต่
เนื่องด้วยไม่ค่อยยอมทำ ในที่สุดน้ำหนักมากขึ้น เดินไม่ค่อยไหว ในปี ๒๕๑๗-๒๕๑๘
มีอาการเวียนศีรษะบ่อยๆ น้ำตาลในเลือดค่อนข้างสูง มีอาการผิดปกติต้องตามหมอ
กันหลายครั้ง บางครั้งถึงกับมีอาการช็อคไปก็มีคุณหมอสุขสวัสดิ์ฯ เป็นหมอมที่เอาใจใส่
ต่อคนไข้มาก ถ้ามีเวลาว่างจะแวะมาเยี่ยมเสมอถ้ามาไม่ได้ก็จะโทรศัพท์ตามข่าวอยู่ตลอด
เวลา จนมาถึงต้นเดือนเมษายน ๒๕๑๙ อาการเวียนศีรษะมากขึ้น บางครั้งเวลาลุก
ขึ้นยืนจะเซ เกราะหัดี้เค็กรับไว้ได้ เวลาเดิน นั่งรับประทานอาหารหรือเข้าห้องน้ำ
ต้องให้มีคนติดตามไปด้วยตลอดเวลา จนมาถึงวันที่ ๘ เมษายน มีอาการมากขึ้นลุก
ขึ้นเดินไม่ได้ ก็ฉันจึงเรียนขอแพทย์ผู้ช่วยอีกคน เพื่อมีเหตุฉุกเฉินและคุณหมอสุขสวัสดิ์ฯ
ติติธระ ท่านผู้หนึ่งคือ น.พ. สุรรัตน์ โกมินทร์ ในระยะแรก พลโท บัญญัติฯ ยังพอ

รับประทานอาหารอ่อนๆ ได้ ต่อมาในวันที่ ๑๕ เมษายน เริ่มมีอาการคันแข็งกลืน
อาหารไม่ลงแม้แต่น้ำ หมอจึงตัดสินใจนำเข้ารับรักษาใน ร.พ. รามาธิบดี เกี่ยวกับด้าน
สมองนั้น คุณหมอรอดสิทธิ์ ฯ ก็คอยดูแลอยู่ตลอดเวลา ทำให้ครอบครัวเราอุ่นใจมาก
ทั้งๆ ที่ทราบว่ามิหวังน้อยเต็มที เมื่อเข้า ร.พ. แล้ว อาการก็มีแต่ทรึงกับทรุดลงไปเรื่อย
แม้ว่านายแพทย์จะพยายามให้การรักษาอย่างสุดความสามารถแล้วก็ตามวันหนึ่ง คุณ-
หมอสุขสวัสดิ์ ฯ เดินมาหา ดิฉันใจหายหมดแต่ก็ต้องทำใจที่จะฟังคุณหมอบอกว่าต้อง
ระวังเรื่องหัวใจ ตามธรรมชาติหมอมจะไม่ยอมบอกอะไรดิฉันเลย เมื่อได้ยินหมอบอก
อย่างนั้น ดิฉันก็นึกถึงพระทันที เจ้าคุณพุทธรังษิ์ มณี วัดเบญจมบพิตร ก็กรุณา
เยี่ยมแล้วจะต้องค้นหาหนทางที่จะให้ท่านมาอยู่ใกล้เพื่อคนเจ็บจะได้มีจิตใจสงบ แม้จะไม่รู้
สึกตัวก็ตามพอดีได้ทราบว่าหลวงพ่อดี (พระครูสถาพรพุทธรังษิ์) ท่านกำลังจะ
เข้ากรุงเทพฯ ฯ ก็เลยกราบนิมนต์ให้ท่านมาแวะเยี่ยมพลโท บัญญัติ ฯ ด้วย ในวันที่ ๕
พฤษภาคม นั้นอาการหนักทั้งวัน หมอได้เฝ้าดูแลแก้ไขอย่างสุดความสามารถตลอดเวลา
จนตอนเย็นหลวงพ่อดีมาถึง พอท่านเข้าประตูมาไม่พบกับใครหมอกตรงไปหา
คนไข้และยืนสงบอยู่ประมาณ ๑๕ นาทีเห็นจะได้ เมื่อท่านได้นั่งลงบนเก้าอี้เรียบร้อย
แล้ว ท่านเริ่มสอนให้ผู้ที่นั่งอยู่ในนั้นหลายคนด้วยกันให้ทำใจและพูดคุยอะไรหลายเรื่อง
ดิฉันได้เห็นพระทำให้สบายใจขึ้นบ้าง นึกว่าอย่างไรก็ตามพระเป็นที่พึ่งครั้งสุดท้ายของ
พลโท บัญญัติ ฯ แม้ว่าจะไม่รู้สึกตัวมาหลายวันแล้วก็ตาม หลังจากหลวงพ่อดี
ท่านกลับไปเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. พอ ๑๙.๐๐ น. เศษ พลโท บัญญัติ ฯ ก็จากไป
ด้วยความสงบ ไม่แสดงอาการอย่างไรให้ทราบเลย ค่อยๆ ผ่อนลมหายใจลงทีละน้อย
จนเงียบหายไป เจ็บคราวหลังนี้รวมเวลาทั้งที่บ้านและไปอยู่ ร.พ. หนึ่งเดือนพอดี
รวมอายุพลโท บัญญัติ ฯ ได้ ๗๐ ปี ๑๐ เดือน กับ ๒๖ วัน หลังจากที่เจ็บจากคราวแรก
จนถึงอนิจกรรมนี้เป็นเวลาอย่างเข้าปีที่ ๑๒ พอดี ดิฉันใคร่ถือโอกาสนี้ขอบคุณนายแพทย์
ทุกท่านและพยาบาลอีกครั้งที่ได้ให้การช่วยเหลือรักษาพยาบาลพลโท บัญญัติ ฯ อย่างดี
ที่สุด ตลอดจนญาติมิตรที่มาเยี่ยมให้กำลังใจไว้ ณ ที่นี้ด้วย หลังจากนั้นก็ได้นำศพ
กลับบ้านในคืนวันนั้น รุ่งขึ้นก็ได้ทำหนังสือกราบถวายบังคมลา พระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานอาบน้ำศพโกศเบ็ดเหลี่ยมประ
กอบศพพร้อมทั้งฉัตรเบญจา ๔ คัน ตั้งเป็นเกียรติยศ และมีพระพิธีธรรมสวดพระ-
อภิธรรม ๓ คืน

ศพตั้งไว้ที่บ้านเลขที่ ๑๒๗ ถนนสวรรคโลก นับตั้งแต่พลโท บัญญัติ
เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้ถึงอนิจกรรมเป็นต้นมา ได้มีเจ้านายหลายพระองค์ พระสงฆ์
อาทิเช่น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ พระพุทธิวงค์มุนี พระธรรม
ปาโมกษ์ ฯลฯ ได้เสด็จมาและมาเยี่ยมศพ ดิฉันขอกราบมนัสการและกราบขอบพระทัย
ไว้ ณ ที่นี้ด้วย ตลอดจนข้าราชการที่เคยร่วมรับราชการด้วยกันมา รวมทั้งญาติมิตร
ผู้คุ้นเคยได้มาเยี่ยมศพและรับเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ดิฉันขอขอบพระคุณในความ
กรุณาของทุก ๆ ท่าน หากพลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ผู้ถึงอนิจกรรมไปแล้ว
จะล่วงรู้ด้วยญาณวิเศษใด ๆ ก็ตามคงจะชื่นชมยินดีและขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่านด้วยเช่น
กัน.

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๕๓๕๑

สำนักพระราชวัง

๑๔ มิถุนายน ๒๕๑๔

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายถวัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา เลขาธิการพระราชวัง
เชิญพว มาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และหม่อมราชวงศ์หินะประภา อิศรเสนา เชิญพวงมาลา
ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปวางพระราชนิพนธ์หน้าโกศศพ พลโท มัญฉุติ เทพหัสดินทร
ณ อยุธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., พ.จ.ว. ที่บ้านเลขที่ ๑๒๗ ถนนสวรรคโลก กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ ที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๔ เวลา ๑๖.๐๐ น.

มัญฉุติ/ท.ม.ท.//พ.น.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	จำนวนเริ่มแรก จากภาคฯ พลโท มัญฉุติ เทพหัสดินทร ณ อยุธยา เพื่อรวบรวม

ทรงให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเงื่อน ถ้าส่งถึงให้ถามผู้รับรับสั่งโดย

หน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๗๗๕

สำนักพระราชวัง

๑๐ ตุลาคม ๒๕๑๔

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ จะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชนิเวศน์พลับพลาที่ประทับ ณ อโยธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ห.จ.ว. ที่เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันจันทร์ ที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ เวลา ๑๘.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พลับพลาอิสริยาภรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร ในหีบห่อไปทอดที่โกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูป บังสุกุลเสร็จแล้ว ทรงจุดยี่นคพระราชนิเวศน์พลับพลาที่ประทับ สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

แค้นกายเครื่องแบบปรกติชาว ไร่ฟุทร์.

บุญสม วัฒนพ.
ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระวชิร
	นำหมายเวียน เจ้าอาวาส หลาน มัจฉิต เทพศิรินทร์ อโยธยา
	เพื่อทราบ

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยให้ถามผู้รับรับสั่งโดย

หน้าที่ราชการ

๑๐๗๗๕
ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๗๓๕

สำนักพระราชวัง

๑๓ ตุลาคม ๒๕๑๔

พระราชทานเพลิงศพ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ท.จ.ว.
ที่เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันเสาร์ ที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ เวลา ๑๐.๐๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเบ็ดเตล็ดเครื่องสุก่าศพ
๗ บ้านเลขที่ ๑๒๗ ถนนสวรรคโลก เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร แล้วเชิญศพไปเผา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
(เมรุบ้านไก่)

วันจันทร์ ที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ เวลา ๑๔.๐๐ น. เชิญโกศศพขึ้นรถยนต์แล้วประเทียม
จากบ้านเลขที่ ๑๒๗ ถนนสวรรคโลก เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ไปยังเมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส ตั้งกระบวนแห่ศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิกกาชาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดบั้งแคพระราชนิพนธ์

วันอังคาร ที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ เวลา ๑๑.๐๐ น. เก็บอัฐิ.

บุญสม/พิมพ์/...../ทวน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา	
	เพื่อทราบ	
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานและเจ้าพนักงาน	
	ที่ควบคุมพิธี เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.	

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยให้ถามผู้รับรับสั่งโดย

หน้าที่ราชการ

๑๐๕
ผู้รับรับสั่ง

“แจกันดอกไม้ชง พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทาน
จาก สมเด็จพระนางเจ้า สรีรัต พระบรมราชินีนาถ ระหว่างที่ป่วยอยู่ที่ โรงพยาบาลรามธิบดี
เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕”

เกิด ๑๒ มิถุนายน ๒๔๔๔ อนิจกรรม ๙ พฤษภาคม ๒๕๑๙

ประวัติสังเขป

ของ

พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา เกิดเมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ณ บ้านเลขที่ ๑๗๖ ตรอกบ้านเขมร หลังวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน อำเภอป้อมปราบศัตรูพ่าย จังหวัดพระนคร เป็นบุตรของ นายบรรยง เทพหัสดิน ณ อยุธยา กับ นางอนงค์ ยมาภัย

การศึกษา

สำเร็จจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

ตำแหน่ง

๕ มิถุนายน ๒๔๖๒	เป็นนักเรียนนายร้อย
๑ พฤษภาคม ๒๔๖๕	เป็นนักเรียนทำการนายร้อย เข้าประจำกรมทหารราบที่ ๑๒
๑ พฤษภาคม ๒๔๗๐	ประจำกรมทหารมหาดเล็ก
๑ เมษายน ๒๔๗๑	ประจำกองพันที่ ๑ กรมทหารมหาดเล็ก
๒๒ เมษายน ๒๔๗๒	ประจำกองพันที่ ๒ กรมทหารมหาดเล็ก
๑ สิงหาคม ๒๔๗๕	ประจำกองพันทหารราบที่ ๒
มิถุนายน ๒๔๗๗	นายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก
๑ เมษายน ๒๔๗๘	ประจำกองบังคับการ กองพันทหารราบที่ ๒
พฤษภาคม ๒๔๗๘	นายทหารคนสนิทของผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๒
๗ เมษายน ๒๔๘๑	ผู้บังคับกองร้อยที่ ๑ กองพันทหารราบที่ ๑๐

	เมษายน ๒๔๘๒	นายทหารคนสนิทผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ ๒
๑๘	กรกฎาคม ๒๔๘๓	รองผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๑๐
๑๙	มิถุนายน ๒๔๘๔	ผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๑๐
๒๘	ตุลาคม ๒๔๘๗	ผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็ก
๑	มกราคม ๒๔๘๘	รองผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑
๑๕	พฤศจิกายน ๒๔๙๐	รักษาราชการผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑
๒	กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑	ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑
๒๘	ตุลาคม ๒๔๙๑	รองผู้บัญชาการกองพล ๑
๒๙	มิถุนายน ๒๔๙๒	รัฐมนตรีสั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
๑๖	มกราคม ๒๔๙๓	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย
๒๙	พฤศจิกายน ๒๔๙๔	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
๘	กันยายน ๒๔๙๕	สำรองราชการสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
๑๒	ธันวาคม ๒๔๙๖	พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
๑๙	เมษายน ๒๔๙๙	พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม และแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี
๒๒	กันยายน ๒๔๙๙	พ้นจากตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี และแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
๒๕	กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐	พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรชุดที่ให้ความไว้วางใจแก่คณะรัฐมนตรี ซึ่งมี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้สิ้นสุดลง

- ๓๑ มีนาคม ๒๕๐๐ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
- ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
- เนื่องจากรัฐบาลอันมี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีได้บริหารราชการแผ่นดินไม่เป็น ที่ไว้วางใจของประชาชน ทั้งไม่สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้ คณะทหารซึ่งมี จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นหัวหน้าได้เข้ายึดอำนาจ การปกครองไว้ได้
- ๒๔ มีนาคม ๒๕๐๓ ประจำสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม และผู้อำนวยการองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก
- ๒๔ มีนาคม ๒๕๐๗ เป็นผู้อำนวยการองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกสืบต่อไป
- ๓๐ กันยายน ๒๕๐๘ ออกจากราชการเนื่องจากครบกำหนดเกษียณอายุ
- ตำแหน่งพิเศษ**
- ๑๖ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ราของครักษ์เวร
- ๑๓ พฤษภาคม ๒๔๙๑ ราของครักษ์เวร
- ๘ กันยายน ๒๔๙๒ เป็นนายทหารพิเศษประจำกองทัพบก
- ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๓ เป็นเสนาบดีกรมตำรวจ
- ๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ ๒
- ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๙๖ เป็นสักขีพยานในการสืบเชื้อพระบรมราชวงศ์ ในวันสมเด็จพระเจ้าอุฎยาเธอ เจ้าฟ้าวิชิตราลงกรณ์ ประสูติ
- ๒ มิถุนายน ๒๓๙๖ เป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์
- ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๗ เป็นประธานคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

- ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๗ เป็นประธานกรรมการสาขาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม
ในสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ
- ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๗ เป็นประธานกรรมการองค์การพลังงานไฟฟ้าภาคใต้
และองค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนท์
- ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๕ เป็นประธานกรรมการธนาคารอุตสาหกรรม
- ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ เป็นสมาชิกสภาว่่างรัฐธรรมนูญ

ยศทหาร

- ๘ ธันวาคม ๒๕๖๕ เป็น ร้อยตรี
- ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๗๓ เป็น ร้อยโท
- ๑ เมษายน ๒๕๗๗ เป็น ร้อยเอก
- ๑๕ มิถุนายน ๒๕๘๔ เป็น พันตรี
- ๑๕ กันยายน ๒๕๘๖ เป็น พันโท
- ๑ มกราคม ๒๕๙๑ เป็น พันเอก
- ๑๐ ตุลาคม ๒๕๙๓ เป็น พลตรี
- ๔ พฤษภาคม ๒๕๙๖ เป็น พลโท

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญไทย

- ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๘ เหรียญบรมราชาภิเษกเงิน
- ๖ เมษายน ๒๕๗๕ เหรียญที่ระลึกสร้างพระนครครบ ๑๕๐ ปี
- ๒๑ กันยายน ๒๕๗๗ เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
- ๒๐ กันยายน ๒๕๘๓ จตุรดาภรณ์ช้างเผือก
- ๒๘ เมษายน ๒๕๘๔ เหรียญชัยสมรภูมิ (อินโดจีน)
- ๑๙ กันยายน ๒๕๘๔ เหรียญจักรมาลา
- ๑๙ กันยายน ๒๕๘๔ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
- ๑๙ มีนาคม ๒๕๘๕ เหรียญรัตนาภรณ์ (รัชกาลที่ ๘) ชั้นที่ ๓
- ๔ ธันวาคม ๒๕๙๑ ตริตาภรณ์ช้างเผือก

๕	พฤษภาคม ๒๔๙๓	เหรียญบรมราชาภิเษกรัชกาลปัจจุบัน (ทอง)
๗	มกราคม ๒๔๙๕	ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๕	ธันวาคม ๒๔๙๕	มหาจักรมงกุฏ
๑๙	มีนาคม ๒๔๙๖	เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลปัจจุบัน ชั้นที่ ๒
๕	พฤษภาคม ๒๔๙๖	ทุติยจุลจอมเกล้าพิเศษ
๕	ธันวาคม ๒๔๙๖	มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
๓	กันยายน ๒๕๐๕	เหรียญชัยสมรภูมิ (มหาอาเขียบูรพา)

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างประเทศ

๑๓	มกราคม ๒๔๙๙	วรรคมหาสเรตฐุ ชั้นที่ ๒ ประเทศพม่า
๖	ตุลาคม ๒๔๙๙	โอเรนจ์ นัสเสา ชั้นที่ ๑ ประเทศเนเธอร์แลนด์
๑๐	มกราคม ๒๕๐๖	ออร์เดอร์ ออฟ เซอร์วิสเซอริต ชั้นที่ ๒ ประเทศ สาธารณรัฐเกาหลี

สิ่งของพระราชทาน

๒๔๗๕		เข็มอุปชาติ (รัชกาลที่ ๓)
๑๙	กันยายน ๒๔๙๕	กล่องบุหรีเงิน พระนามาภิไธยย่อ สก. ทองคำ ลงยา
๑๑	พฤศจิกายน ๒๕๐๒	ซองบุหรีทองคำ พระปรมาภิไธยย่อ ภปร. ทองคำ ลงยา

ครอบครัว

สมรสกับ นางสาวเลื่อน สาคริก ซึ่งเป็นธิดาของขุนคลังสมบัติ (หนู
สาคริก) และนางคีน เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๗๓ และต่อมาได้รับพระราชทาน
ตราจุลจอมเกล้าฝ่ายในชั้นที่ ๓ มีบุตรธิดาด้วยกันคือ

๑. นางดวงตา พุกกะมาน สมรสกับ นายศักดิ์ พุกกะมาน
๒. นางเต็มดวง ทวามณี สมรสกับ นายวิรัตน์ ทวามณี มีบุตรคือ
 - ๒.๑. นายกานต์ ทวามณี

๓. นางวลัย อินทร์มพรรย์ สมรสกับ นายกิตติ อินทร์มพรรย์ มีบุตรธิดาคือ

๓.๑. เด็กหญิง กิติมา อินทร์มพรรย์

๓.๒. เด็กชาย ณัฐกิต อินทร์มพรรย์

๔. พันตรี สุพจน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา สมรสกับ นางอัญชลี ดาวรรธาร มีบุตรธิดาคือ

๔.๑. เด็กหญิง อาภาศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

๔.๒. เด็กชาย จิตติพล เทพหัสดิน ณ อยุธยา

พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้เคยป่วยหนักมาแล้วครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๐๗ ด้วยโรคเส้นโลหิตในสมอง แต่ก็ได้รับการรักษาพยาบาลเป็นอย่างดีจนสามารถกลับเข้ารับราชการต่อมาได้จนครบกำหนดเกษียณอายุ ครั้นเมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๔ ได้ล้มป่วยอีกครั้งหนึ่ง นายแพทย์ผู้ให้การรักษานำส่งโรงพยาบาลรามาริบัติ เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๔ อาการป่วยได้ทรุดลงตามลำดับ และได้ถึงอนิจกรรมด้วยโรคการหายใจล้มเหลว เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๑๔ เวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. สิริรวมอายุได้ ๗๐ ปี ๑๐ เดือน ๒๖ วัน

ในวันรุ่งขึ้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำอาบศพ โดยมี พลโท พระยาศัลยวิธานนิเทศ สมุหพระราชมณเฑียร เป็นผู้เชิญน้ำพระราชทานอาบศพ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมบรรจุกศพ พร้อมทั้งฉัตรเบญจา ๔ คัน เป็นเกียรติยศ กับโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำอาบศพด้วยในคราวบำเพ็ญกุศล ๕๐ วัน ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ดร. กัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา เลขาธิการพระราชวัง และหม่อมราชวงศ์หญิง ทิณะประภา อิศรเสนา เชิญพวงมาลาของหลวงและของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ไปวางพระราชทานหน้าโกศศพ เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๔ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหน้า

พลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ ๕ ๕
นับว่าเป็นพระมหากษัตริย์คุณเป็นล้านเกล้าล้านกระหม่อม แก่ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน
ณ อยุธยา และครอบครัว

พระมหากษัตริย์คุณที่พระราชทานนับตั้งแต่ต้นจนถึงกาลที่สุดนี้ ถ้าแม้
พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา สามารถทราบเกล้าทราบกระหม่อมถึงพระมหา
กษัตริย์คุณทั้งนี้ด้วยญาณวิถีทางใด ก็คงจะชื่นชมโสมนัสอย่างหาที่เปรียบมิได้ คงจะ
ตั้งสัตยาธิษฐาน น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายพระพรชัยแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์
สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตลอดจนพระบรม
ราชจักรีวงศ์ ได้ทรงพระเกษมสำราญ มีพระชนมายุยืนยืนนาน เป็นจักรแก้วอันไพศาล
ปกป้องพสกนิกรชาวไทยเป็นนิรันดร์

คัดจากราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๔๘ เล่มที่ ๖๕ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๔๕๕
เรื่องตั้งสักขีในวันสมเด็จพระเจ้าลูกเธอประสูติ
เนื่องในมงคลราชประสูติการ ซึ่งจะมาในเร็ววันนี้ เพื่อให้การเป็น
ไปตามราชประเพณี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ผู้พระนาม
และนามต่อไปเป็นผู้เห็นในการสืบเชื้อพระบรมราชวงศ์ คือ

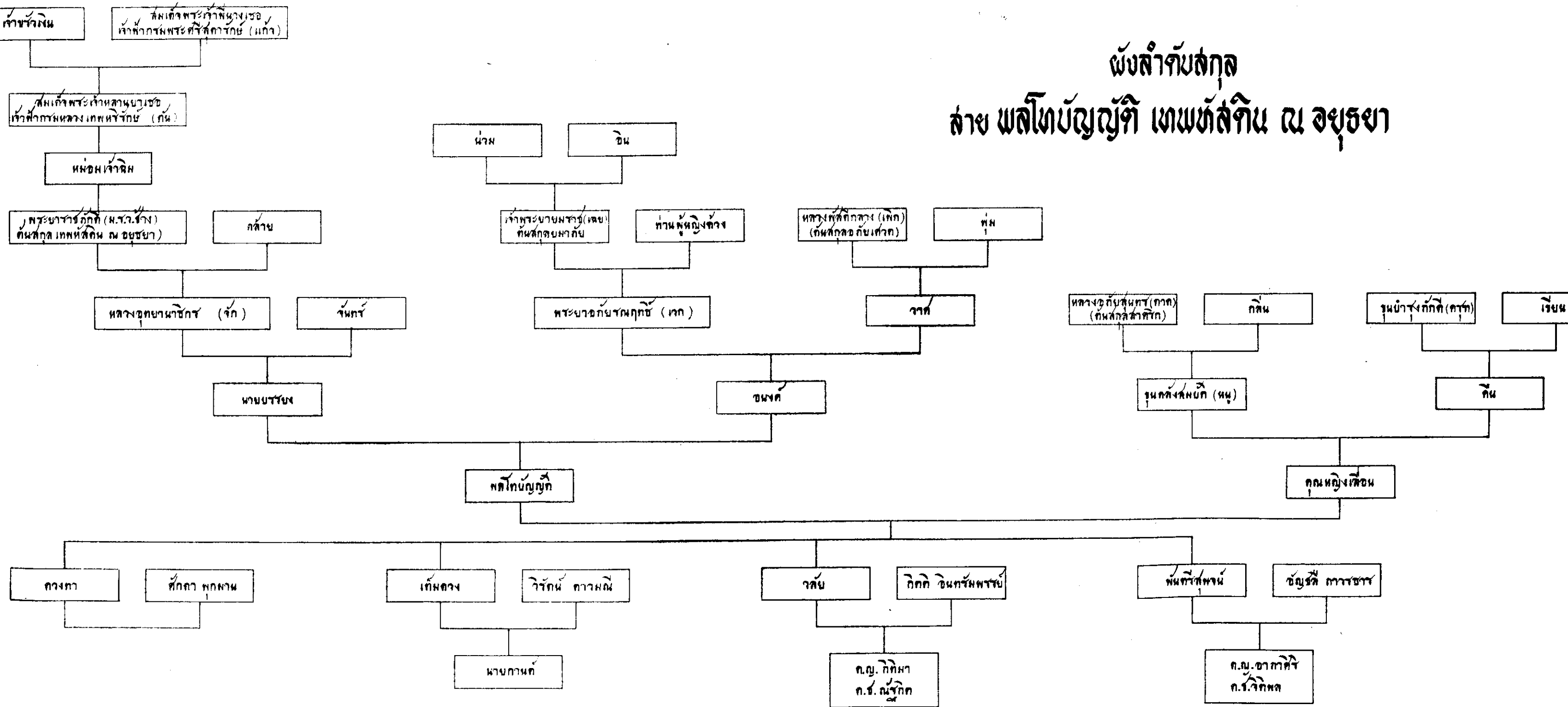
๑. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร
ประธานองคมนตรี
๒. จอมพล แปลก พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี
๓. พลโท พระประจักษ์ปัจฉิม ประธานสภาผู้แทนราษฎร
๔. พลตรี บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวง
มหาดไทย

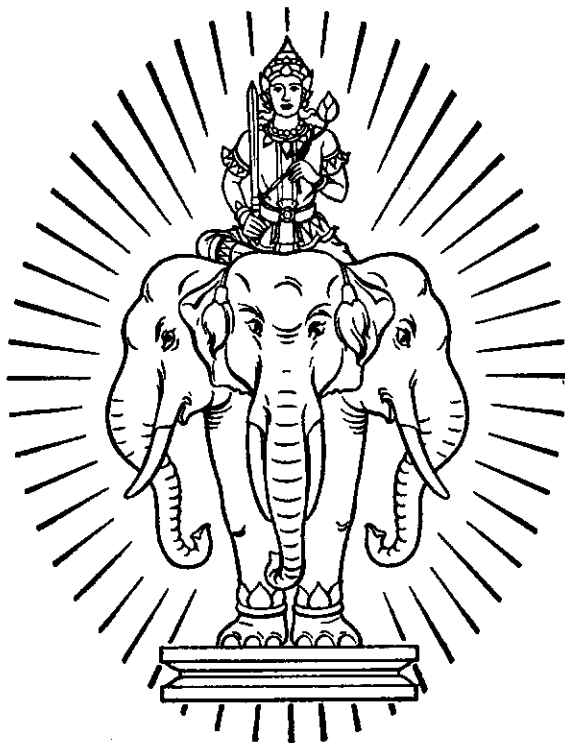
๕. พระยาบริรักษ์เวชชการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข และ
๖. หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ เลขาธิการพระราชวัง

ประกาศ ณ วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๕๕

พลเอก ผ. ชนทะวัน
รองนายกรัฐมนตรี

ผังลำดับสกุล สาข พลับโทยุวโยคี เทพธำสภิน ณ ออยุธยา

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา
ดิฉันและบรรดาครอบครัวมีความเห็นตรงกันว่า หนังสือที่จะพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานนี้
ควรจะเป็นประวัติและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้ถึงอนิจกรรม กับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
จึงได้ตกลงให้จัดพิมพ์ขึ้นเป็น ๓ เล่ม

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้ถึงอนิจกรรมนั้น ได้มอบให้ พันตรี สัจจร
ตูลยานนท์ เป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงเรื่อง ช่างเผือก ขุน เพราะได้คำนึงถึงว่า
ผู้เป็นต้นสกุลเทพหัสดิน ณ อยุธยา คือ หม่อมราชวงศ์ ช่าง และ พลโท
บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้น้อมเกล้าฯ ถวายช่างปลายสำคัญ ซึ่งต่อ
มาได้ขึ้นระวางเป็น พระเสวตอดุลยเดชพาหนช่างเผือกเชือกแรกของพระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน

ด้วยกุศลแห่งความดี พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้
บำเพ็ญมา กับกุศลแห่งวิทยาทานในการพิมพ์หนังสือนี้ จึงเป็นผลานิสงส์ส่งให้
พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้ประสบความสุขตามสมควรแก่คติวิสัย
ในสัมปรายกพตลอดกาลทุกเมื่อ

คุณหญิง *เดือน/เทพหัสดิน ๙๐๐๐๐๓*

(เดือน เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

บทที่ ๑ ความสำคัญของช้าง

คติของชาวตะวันออกแต่โบราณกาล ท่านจัดภูมิลำเนาของสัตว์ประจำทิศต่าง ๆ ไว้ดังมีปรากฏในไตรภูมิพระร่วงว่า อันคาบสระที่เขาพระสุเมรุนี้มีน้ำไหลออกจากสระนี้เป็นสายต่าง ๆ ทางทิศตะวันตกไหลจากคีรีชะง่าง ทิศเหนือจากนก (หรือวัว) ทิศตะวันออกจากม้า ทิศใต้จากสิงห์ ซึ่งมีคำพูดเพื่อจำได้ง่าย ๆ ว่า ช้างตก นกเหนือ ม้าออก สิงห์ใต้ ที่หัวเสาศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชในประเทศอินเดียก็มีรูปสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ประจำทิศ (๑) แม้ที่ปราสาทนาคพันในประเทศกัมพูชา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ว่า (๒) “ที่ขอบสระทำขุ้มศิลาไว้ตรงกลางค้ำระขุ้ม ในขุ้มนั้นทางค้ำนอกสระทิศหนึ่งทำเป็นรูปคีรีชะง่างอัปปากเป็นทางน้ำไหล สำหรับพราหมณ์ตั้งน้ำมนต์ในสระอโนตาค้ำขึ้นมาเทที่กรวยข้างหลังขุ้ม น้ำนั้นก็ไหลไปออกทางปากข้าง ผู้ที่จะอาบน้ำต้องเข้าไปนั่งใต้ปากข้าง มีแท่นศิลาขุดเป็นรอยเท้าไว้สำหรับให้วางเท้าในรอยนั้นทั้งสองข้าง นั่งยองยองพอคีรีชะรับน้ำที่ปากข้างพอดี หน้าขุ้มออกมาเป็นสระน้อยสำหรับรับน้ำที่อาบแล้ว สองข้างสระน้อยนั้น ข้างหนึ่งมีภูศิลาแลง สันนิษฐานว่า สำหรับผลัดผ้า อีกข้างหนึ่งมีสระน้อยอีกสระหนึ่ง สันนิษฐานว่า สำหรับชำระตัวให้สะอาดก่อนอาบน้ำสระอโนตาค ทำเหมือนกันเช่นนี้ทั้งสี่ค้ำ แต่ทางที่น้ำไหลนั้นทำเป็นคีรีชะม้าค้ำหนึ่ง คีรีชะราชสีห์ค้ำหนึ่ง แต่อีกค้ำหนึ่งเป็นคีรีชะคนใส่เทริด (หาเป็นคีรีชะโคอย่างแบบเขาไกรลาสของเราไม)” ภาพเขียนสมัยอยุธยาที่เกี่ยวกับคตินี้มีปรากฏอยู่ที่ผนังค้ำหลังวัดไชยทิศ บางขุนนนท์ และที่ตำหนักพระราชกณเฑาะวัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ความสำคัญของช้างนอกจากจะใช้เป็นพาหนะ สัตว์ต่าง และลากขงในยามปกติแล้วยังใช้เป็นประโยชน์ที่สำคัญในยามสงครามอีกด้วย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า (๓) “เมื่อ พ.ศ. ๑๒๕

(๑) จากคำบอกเล่าของ อาจารย์ประยูร อุลุชาฎะ

(๒) เรื่องนิราศนครวัด

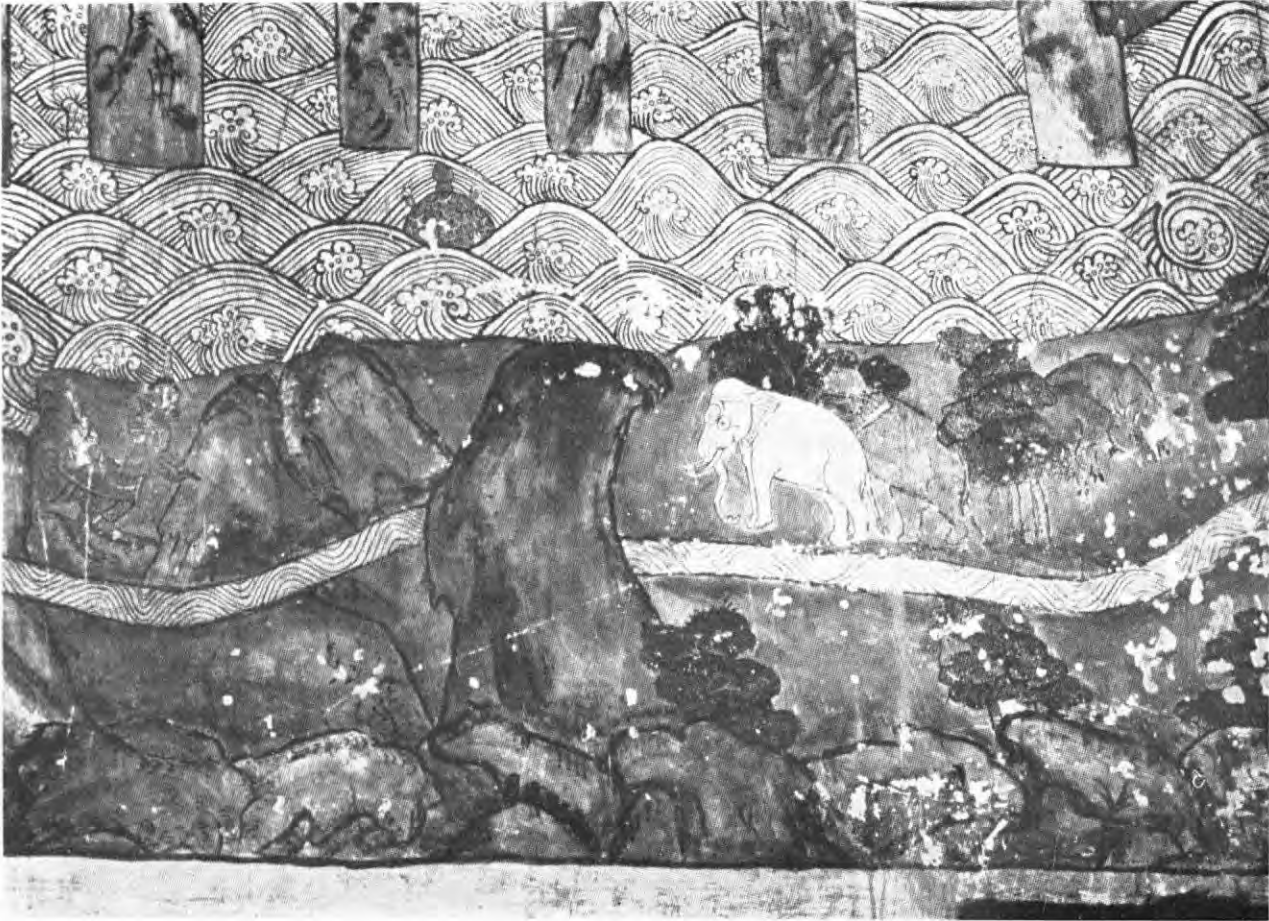
(๓) นิทานโบราณคดี

ฮันนิบัล แม่ทัพประเทศคาเธจอันอยู่ในทวีปอาฟริกาทางฝ่ายเหนือ เคยยกกองทัพข้ามข้ามทะเลเมดิเตอร์เรเนียนไปตีถึงอาณาจักรโรม” ประเทศไทยเราเองนั้นก็ปรากฏว่าพระเจ้ารามคำแหงมหาราชก็เคยชนช้างกับขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดตั้งเรื่องที่มีอยู่ในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ และทรงพระนิพนธ์อีกตอนหนึ่งว่า “ศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงหลักเดียวกับที่กล่าวเรื่องชนช้าง เมื่อพระเจ้ารามคำแหงได้ครองกรุงสุโขทัยมักให้แต่งช้างเผือกตัวโปรดชื่อ รุจาครีด้วยเครื่องคชาภรณ์ แล้วพระองค์ขึ้นทรงนำราษฎรออกไปบำเพ็ญการกุศลตามพระอารามในอรัญญิก”

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็ทรงทำสงครามกับพม่าข้าศึกมีการรบกันบนหลังช้างจนกระทั่งสมเด็จพระศรีสุริโยทัย ซึ่งแต่งพระองค์เป็นชายออกไปช่วยรบ จนกระทั่งถูกฟันสิ้นพระชนม์บนคอช้าง และแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ก็ทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕

การใช้ช้างในการสงครามนั้น ยังมีอยู่จนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่ปรากฏในพระนิพนธ์อีกตอนหนึ่งว่า “แต่ประหลาดอยู่ที่ไทยเรายังมีโอกาสได้รบด้วยช้างมาจนในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ ไทยรบกับญวนที่เมืองเขมร เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (๔) แม่ทัพไทยตั้งอยู่ ณ เมืองอุคง ให้กองทัพหน้าลงไปตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปญ พอถึงฤดูน้ำ ญวนใช้เรือรบได้สะดวก ก็ยกกองทัพเรือเป็นขบวนใหญ่ขึ้นมาจากเมืองไซ่ง่อน ตีได้เมืองพนมเปญอันตั้งอยู่ที่ลุ่ม แล้วยกขึ้นมาตีเมืองอุคง เจ้าพระยาบดินทร์ไม่มีเรือรบพอจะต่อสู้กับญวน จึงคิดอุบายให้รวมช้างรบบรรดามีกับพลรบตั้งซุ่มไว้ในเมือง ปล่อยให้ญวนจอบเรือส่งทหารขึ้นบกได้โดยสะดวก พอญวนขึ้นอยู่บนบกแล้ว ก็เปิดประตูเมืองให้ช้างรบออกเที่ยวไล่แทงข้าศึก (ดูเป็นทำนองเดียวกับที่ฝรั่งคิดใช้ “ถัง” Tank) ให้ทหารรบตามติดท้ายช้างไป ก็ตีทัพญวนแตกในเวลาที่กำลังหนีช้าง ที่เหลือตายลงเรือได้ก็เสยตอยทัพเรือลำหนีไป ดูเหมือนเมืองอุคงได้ชื่อต่อท้ายว่า “เมืองอุคงลือชัย” มาแต่ครั้งนี้

(๔) สิงห์ ต้นตระกูล สิงหนัน

ภาพเขียนที่วัดไชยทิศ บางขุนนนท์
พรรณตามท้าวถึงในเรื่องภูมิพระร่วง
เกี่ยวข้องกับช้างเป็นสัตว์ประจำทิศตะวันออก

ไม่แต่ในเมืองไทย ถึงประเทศไหน ๆ ที่เคยใช้ช่างในการรบมาแต่โบราณกาล ตั้งแต่มีปืนไฟ การใช้ช่างก็เสื่อมลงทุกประเทศ เปลี่ยนการใช้ช่างเป็นพาหนะเป็นพื้น”

ช่างเผือก มีลักษณะพิเศษผิดแผกแตกต่างไปจากช่างธรรมดาสามัญและหาได้ยากยิ่งจึงปรากฏเป็นตำราโดยเฉพาะ เรียกว่า ตำราพระคชลักษณะ และภาพเขียนตำราช่างเผือกที่เป็นฝีมือช่างโบราณ ก็มีปรากฏอยู่ที่หอไตรคณะเหนือ วัดพระเชตุพน การที่หาได้ยากหนึ่งถือกันว่าเป็นสิ่งสำคัญ เช่น เป็นสิ่งหนึ่งในแก้ว ๗ ประการ อันเป็นเครื่องหมายของพระเจ้าจักรพรรดิ^(๕) ได้แก่

๑. จักรแก้ว
๒. ช่างแก้ว เป็นช่างเผือก ชื่อ อุโบสถ
๓. ม้าแก้ว
๔. มณีแก้ว
๕. นางแก้ว
๖. กฤหบดีแก้ว
๗. ปริณายกแก้ว

นอกจากนั้นยังมีคติที่เชื่อถือกันว่า ช่างเผือกเป็นสิ่งสำคัญคู่บ้านคู่เมือง ทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ดังที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ที่เมืองกลิงคราชบุรีเกิดฝนแล้งได้รับความลำบากเดือดร้อน พราหมณ์ชาวเมืองนั้นจึงพากันเดินทาง ไปทูลขอช่างเผือกจากพระเวสสันดรเพื่อนำไปยังเมืองกลิงคราชบุรี ยังผลให้ชาวเมืองพากันกล่าวโทษขอให้พระเจ้ากรุงสมุชขับพระเวสสันดรออกไปเสียจากเมือง เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างฝนฟ้ากับช่างเผือกนี้ ยังคงมีหลักฐานปรากฏอยู่เสมอแม้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า^(๖) “ในปีฉลูเบญจศกจุลศักราช ๑๒๑๕^(๗) นั้น ช่างค้นปีฝนแล้ง ครั้นเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ ช่างเผือกที่ได้เป็นปฐมในรัชกาลที่ ๔ คือ

(๕) จากพาลฉบับทิศสุวร สูญญตวรก อุบริบัญญัติสารก มัชฌิมนิคาย

(๖) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔

(๗) พ.ศ. ๒๓๙๖

พระพิมลรัตนกิริณีมาถึงกรุงเทพ ฯ ต่อเมื่อเดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ^(๙) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ^(๙) ก็เสด็จสมภพ และเมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้น ฝนทำใหญ่ตกอยู่ ๓ วันถึงน้ำนอง แต่นั้นฝนก็ตกบริบูรณ์ ต้นข้าวในนาปีนั้นพันก้านทราย ด้วยเหตุนี้จึงถือกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระพิมลรัตนกิริณีเป็นศิริในพระราชพิธีพืชมงคลศาสตร์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ นั้น ถ้าปีใดฝนแล้งถึงต้องทำพิธีพืชมงคลศาสตร์ โปรด ฯ ให้แต่งพระพิมลรัตนกิริณีด้วยเครื่องชากรณ์ออกยืนแทน และให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปในพระราชพิธีนั้นด้วย”

สมัยกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มีช้างเผือกถึง ๗ ช้างพระเกียรติยศก็ปรากฏไปนานาประเทศ สมเด็จพระสังฆราชและข้าราชการจึงถวายพระนามเพิ่มต่อท้ายว่า **พระเจ้าช้างเผือก** สิ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากช้างเผือกที่ปรากฏกับชาติไทยเรานี้ก็ประการหนึ่งก็คือธงไทย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราสารานุกาพทรงอธิบายไว้ว่า ^(๑๐) “ถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๐ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๖ เมื่ออังกฤษตั้งสถานีการค้าที่เมืองสิงคโปร์แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรด ฯ ให้สร้างเรือกำปั่นหลวงขึ้น ๒ ลำ สำหรับการค้าของรัฐบาล คือ หาเครื่องศัสตราวุธ เป็นต้น ไปมาระหว่างกรุงเทพ ฯ กับเมืองสิงคโปร์และมาเก๊า เรือทั้ง ๒ ลำนั้นก็ชักธงแดง อังกฤษเจ้าเมืองสิงคโปร์บอกให้นายเรือเข้ามากราบทูลว่า เรือทะเลของพวกชาวมลายูที่ไปค้าขาย ณ เมืองสิงคโปร์ก็ชอบชักธงแดงเหมือนกันขอให้พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยามใช้ธงอย่างอื่นเสีย จะได้จัดการรับรองเรือหลวงได้สะดวก ในสมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ช้างเผือกไว้ ๓ ตัว ^(๑๑) ซึ่งนับถือในประเพณีไทยว่าเป็นพระเกียรติยศอย่างสูง จึงโปรด ฯ ให้ทำรูปช้างสีขาวยู่ในวงจักรสีขาว ติดไว้กลางธงแดงหมายความว่า พระเจ้า

(๙) ตรงกับวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน

(๙) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

(๑๐) อธิบายเรื่องธงไทย

(๑๑) พระยาเศวตภุชฌสมโภชขึ้นระวางเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ พระยาเศวตโอยราสมโภชขึ้นระวางเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ และพระยาเศวตคชลัคน์สมโภชขึ้นระวางเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐

แผ่นดินอันมีช้างเผือก (รูปช้างอยู่ในวงจักรใต้เอามาใช้เป็นตราด้านหลังเงินเหรียญครึ่งรัชกาลที่ ๔) แต่ธงตราช้างอยู่ในวงจักรใช้แต่เรือหลวง เรือพ่อค้าไทยยังใช้ธงแดงอยู่อย่างเต็ม

ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ทำหนังสือสัญญาเปิดการค้าขายกับชาวตะวันตก มีเรือกำปั่นชาวยุโรปและอเมริกาเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ กงสุลต่างประเทศก็เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ เขาซักธงชาติของเขา ความจำเป็นที่จะต้องมีธงชาติของสยามเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้ใช้ธงช้างที่ประดิษฐ์ขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ เป็นธงชาติ แต่ให้เอารูปจักรออกเสีย ด้วยจักรเป็นเครื่องหมายเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ให้คงแต่มีรูปช้างเผือกอยู่กลาง”

“ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕^(๑๒) โปรดฯ ให้แก้ธงชาติเป็นพื้นสีแดง กลางมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าหาเสา สำหรับใช้เป็นธงราชการ ส่วนธงค้าขายใช้สำหรับสาธารณชนที่เป็นชาติชาวสยามทั่วไป เป็นรูปสี่เหลี่ยมพื้นแดง มีขนาดกว้าง ๑ ส่วน ยาวส่วนครึ่ง มีแถบขาว ๒ แถบ กว้าง ๑ ใน ๖ ของส่วนกว้างแห่งธง ได้ใช้อยู่ปีหนึ่งถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ ทรงพระราชดำริว่าธงชาติสยามซึ่งได้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่นั้น ยังไม่เป็นสง่างามพอสำหรับประเทศ สมควรที่จะเพิ่มสีน้ำเงินแก่เข้าอีกสีหนึ่งให้เป็น ๓ สี ตามลักษณะธงชาติของนานาประเทศที่ใช้อยู่โดยมากนั้น และสีน้ำเงินก็เป็นสีประจำพระชนมวารเฉพาะพระองค์^(๑๓) ด้วย จึงโปรดฯ ให้แก้ธงชาติสยามเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน มีแถบน้ำเงินแก่กว้าง ๑ ส่วน ซึ่งแบ่ง ๓ ของขนาดกว้างแห่งธงอยู่กลาง มีแถบขาวกว้าง ๑ ส่วน ซึ่งแบ่ง ๖ ของขนาดกว้างแห่งธงข้างละแถบ แล้วมีแถบสีแดงกว้างเท่าแถบขาวประกอบชั้นนอกอีกข้างละแถบ ให้เรียกนามว่า “ธงไตรรงค์” สำหรับใช้ชักขึ้นในเรือพ่อค้าทั้งหลาย และในที่ต่าง ๆ ของสาธารณชนที่เป็นชาติสยามทั่วไป ส่วนธงพื้นสีแดงกลางมีรูปช้างปล่อยซึ่งใช้เป็นที่ธงชาติสยามมาแต่ก่อนนั้นให้ยกเลิก”

(๑๒) รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

(๑๓) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ประสูติเมื่อวันเสาร์ที่ ๑ มกราคม ๒๔๒๓

บทที่ ๒ ตำราพระศยลักษณ์* (๑๔)

ว่าด้วยช้างเผือก ซึ่งเป็นที่นับถือและเป็นที่ต้องประสงค์ของบ้านเมืองสืบ ๆ มาในกรุงสยาม และประเทศรามัญ พม่า ลาว เขมร ซึ่งต่างคนต่างหาประกวดประชันกันอยู่แต่โบราณมานั้น จะต้องกล่าวถึงต้นตำราซึ่งได้ทราบมาในแผ่นดินสยาม ตามหนังสือซึ่งมาจากพราหมณ์ที่ได้นับถือไสยศาสตร์ คือ มีผู้สร้างโลก พระเป็นเจ้าทั้งสาม พระอิศวรหรือศิวะ พระนารายณ์หรือวิษณุ พระพรหม เหมือนอย่างซึ่งถือกันอยู่ในอินเดีย แล้วแลพราหมณ์ที่ถือตำรานี้ได้เข้ามาถึงแผ่นดินสยาม พม่า รามัญ ลาว เขมร ก่อนพระพุทธศาสนา ได้เป็นครูสั่งสอนธรรมเนียมการบ้านเมือง และตำรับตำราต่าง ๆ จนถึงกฎหมายมนุสสารศาสตร์ ซึ่งในประเทศอินเดียใช้อยู่ทั่วกันนั้นได้มาใช้ในบ้านเมืองเป็นแบบแผนแผ่นดินมาช้านาน เพราะฉะนั้น เจ้านายขุนนางและราษฎรก็เชื่อถือประพฤติตามพราหมณ์เหล่านั้น ในการที่พอจะทำได้ทุกอย่างเป็นประเพณีแผ่นดินสืบมา แต่จะกำหนดว่ามาแต่เมื่อไรก็ไม่มีหลักฐานที่จะอ้างอิงให้แน่ได้ ครั้นภายหลังมาพระพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานในประเทศสยามและประเทศอื่น ๆ เช่นกล่าวมาแล้วนั้น ก็เป็นที่นับถือมาก ธรรมเนียมบางสิ่งวิชาบางสิ่งซึ่งเป็นของศาสนาพราหมณ์เดิมนั้นเชื่อในการแผ่นดินมาก เป็นครูสั่งสอนราชการไปทุกอย่าง พระพุทธศาสนานั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับคติโลก ไม่พูดถึงการบ้านเมืองและธรรมเนียมต่าง ๆ เพราะฉะนั้น วิชาในศาสนาพราหมณ์เดิมนั้น จึงยังคงติดอยู่ในกรุงสยามหรือจะว่าศาสนาซึ่งนับถือพระเป็นเจ้าทั้งสามผู้สร้างโลกนั้น ก็ยังตั้งอยู่ในกรุงสยามก็ว่าได้ ด้วยยังถือปนอยู่กับพระพุทธศาสนา แต่ความที่นับถือจริงนั้นเห็นจะคลายลงกว่าแต่ก่อนเมื่อยังไม่ได้รับพระพุทธศาสนามาก็ดี ก็แลซึ่งชาวสยามถือศาสนาเป็นสองอยู่อย่างนี้ เพราะ

* สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงพระวินิจฉัยว่าหนังสือนี้เป็นพระบรมราชาบายของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระพุทธศาสนาไม่ได้ห้ามปรามหิงหวงศาสนาอื่น เมื่อถือมาอย่างไรแต่เดิมแล้วก็ยังคง
 ถืออยู่หรือลดถอยลงไปบ้างในเวลาเมื่อได้รับพระพุทธศาสนาเมื่อ เพราะฉะนั้น คน
 ที่ไม่ได้ถือพระพุทธศาสนา และไม่ได้ฟังโอวาทพระพุทธเจ้าที่จริงที่แท้ ก็มักจะเข้าใจ
 ไปว่าพระพุทธศาสนาเจือคล้าย ๆ กับศาสนาพราหมณ์ เมื่อจะพูดหรือแต่งหนังสือเรื่อง
 ไรที่ผิด ๆ ถูก ๆ ไม่น่าเชื่อตามหนังสือของพราหมณ์ก็มักจะอ้างเอาว่าเป็นศาสนาพระ
 พุทธ เพราะผู้ที่ถือพระพุทธศาสนานั้นทำความนับถือและประพฤติดะปนกันอยู่กับ
 ศาสนาพราหมณ์ แต่ที่จริงนั้นไม่ปะปนคล้ายคลึงกันเลย เหมือนหนึ่งวิชาคชศาสตร์นี้
 นับเข้าอยู่ในวิชาไตรเพทของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือกันว่าถ้าผู้ใดรู้จบไตรเพท ผู้นั้น
 เป็นผู้วิเศษ เป็นที่สรรเสริญของโลก ตำราคชศาสตร์นั้นแบ่งเป็น ๒ อย่าง ๆ หนึ่งว่า
 ด้วยแบบคชลักษณ์ คือรูปพรรณสัณฐานของช้างต่าง ๆ ซึ่งดีและชั่ว ถ้าได้ไว้จะให้คุณ
 และให้โทษนั้นเป็นตำราหนึ่ง และมีตำราซึ่งเป็นที่รวบรวมเวทมนตร์เรียกว่าคชกรรม
 คือ กระบวนจะจับช้างรักษาช้าง และบำบัดเสนียดจัญไรต่าง ๆ จึงรวมทั้ง ๒ อย่างนี้
 เรียกว่า คชศาสตร์ อยู่ในวิชาไตรเพท แต่วิชานี้ไม่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา ไม่
 เป็นคำสั่งสอนของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ๆ ไม่ได้สรรเสริญว่าวิชานี้เป็นวิชาส่า-
 หรับพระสงฆ์ที่เป็นบริษัทจะร่ำเรียน แต่ฝ่ายกฤตยัตถ์ที่เป็นบริษัทนั้น พระองค์มิได้
 ห้ามปรามว่ามีให้ร่ำเรียน และพระองค์ก็ไม่ได้ตรัสถึงวิชาเหล่านี้เลย จึงเห็นว่าวิชาและ
 ตำราเหล่านี้ไม่เกี่ยวข้องเจือปนในพระพุทธศาสนา เป็นของมาแต่ไสยศาสตร์ลัทธิ
 พราหมณ์แท้

บัดนี้จะได้กล่าวถึงตำราช้างตามเรื่องราวตามการที่กล่าวถึงเรื่องสร้างโลก ก็
 แต่เรื่องที่กล่าวนั้นเป็นตำราว่ายยืนเป็นจริงจึงยืดยาวไปตามนิสยคนโบราณ เมื่อจะเขียน
 จะพูดการสิ่งไรมักจะพูดเกิน ๆ ไปจนไม่น่าเชื่อ การจริงกับเท็จปะปนกันไป

แต่บัดนี้จะกล่าวถึงช้างซึ่งเรียกว่าช้างเผือก ก็จะต้องกล่าวถึงตำราที่ไม่น่า ๆ
 เชื่อเจือปนกันกับจริงอยู่บ้าง พอผู้ฟังจะได้เข้าใจเรื่องตั้งแต่ต้นจนตลอด ถึงที่จะกล่าว
 ด้วยช้างเผือกและช้างที่มีตระกูลยิ่งกว่าช้างเผือกหรือเสมอช้างเผือกบ้าง พอจะได้เทียบ
 เคียงเป็นเค้าเรื่องให้ทราบการตลอด ที่นี้จะว่าด้วยคชลักษณ์ก่อน ในตำราสร้างโลก

นั้นได้กล่าวไว้ว่า พระนารายณ์เสด็จประพรมอยู่ในเกษียรสมุทร แล้วกระทำอธิษฐาน
 ด้วยเวทย์ให้ดอกบัวผุดขึ้นในพระอุทร มีกลีบ ๘ กลีบ มีเกสร ๑๗๓ เกสร แล้ว
 จึงนำดอกบัวนั้นไปถวายพระอิศวร ๆ จึงได้แบ่งดอกบัวนั้นออกเป็น ๔ ส่วน ๆ หนึ่ง
 ๘ เกสร เป็นของพระอิศวร ส่วนหนึ่ง ๘ กลีบ ๒๔ เกสร ให้แก่พระพรหม ส่วน
 หนึ่ง ๘ เกสร ให้พระนารายณ์ ส่วนหนึ่ง ๑๓๓ เกสร ให้แก่พระเพลิง พระเป็นเจ้า
 ทั้ง ๔ จึงได้สร้างเป็นช้าง ๔ ตระกูล และพระพรหมนั้นได้สร้างช้าง ๑๐ หมู่ และ
 ช้างอัฐฤทิสและช้างตระกูลต่าง ๆ พระนารายณ์ก็สร้าง ๘ ช้าง พระเพลิงได้สร้างช้าง
 ซึ่งมีลักษณะ ๔๔ ช้าง ช้างโทษ ๘๐ จำพวก และช้างซึ่งพระเป็นเจ้าทั้ง ๔ องค์สร้าง
 นั้น ว่าโดยช้างปรกติเขาแบ่งเป็นชาติเหมือนอย่างเช่นชาติकुณในเมืองอินเดีย ซึ่งแบ่ง
 กันว่าเป็นชาติกษัตริย์ ชาติพราหมณ์และชาติอื่น ๆ เป็นอันมากนั้น ก็แลช้างทั้ง ๔
 ตระกูลนั้นก็แบ่งเป็นชาติเหมือนกัน จึงเห็นได้ว่าตำราที่มาจากอินเดีย คือ ช้างที่พระ
 อิศวรสร้างเป็นชาติกษัตริย์หรือชัตตริยะ เรียกว่าอิศวรพงศ์ ช้างซึ่งพระพรหมสร้างนั้น
 เป็นชาติพราหมณ์ เรียกว่าพรหมพงศ์ ช้างซึ่งพระนารายณ์สร้างเป็นชาติแพศย์หรือเวศ
 เรียกว่าวิศณุพงศ์ ช้างซึ่งพระเพลิงสร้างเป็นชาติสุทรหรือสุตะ เรียกว่ากัณิพงศ์ ชื่อ
 ดังนี้มีทั่วไปทั้งช้างตระกูลและช้างธรรมดา ก็แต่ลักษณะของช้างธรรมดา คือ ช้างดำ
 ปรกตินั้น มีที่สังเกตที่จะให้รู้ว่าเป็นชาติไหน พงศ์ไหน ตามตำราเขาว่า

ถ้า อิศวรพงศ์ มีลักษณะเนื้อดำสนิทเนื้อละเอียดเกลี้ยง งาทั้ง ๒ ใหญ่
 ชันเสมอ กันเท่าใหญ่ น้ำเต้ากลม โขมตสูง งวงเรียวเป็นต้นเป็นปลาย คอกกลม เมื่อ
 เดินนั้นย่อคอก หลังเป็นคันธนู ห้ายเป็นสุกร ขนดท้องตามวงหลัง ออกใหญ่ หน้สูง
 กว่าห้าย เท่าหน้าทั้ง ๒ ก่อน เท่าหน้าเท่าหลังเรียววัด ผักบัวกลม หางเป็นข้อห่าง ๆ
 สนับงาเป็น ๒ ชั้น ขมับเสมอไม่พ่อง หูใหญ่ข้อม่วงยาวข้างขวาระบายหูอ่อนนุ่ม มี
 ขนมากกว่าข้างซ้าย หน้าใหญ่

ชาติ พรหมพงศ์ นั้น มีลักษณะเนื้ออ่อนขนอ่อนละเอียดชันขุมละ ๒ เส้น
 น้ำเต้าแปด กว้าง โขมตสูง มีกระขาวที่ตัวมาก ห้ายต่ำกว่าหน้า ขนหลังขนหูขนปาก
 ขนตายาว ออกใหญ่ งาสีเหลือง งวงเรียววัด เป็นต้นเป็นปลายและสัน

ชาติ วิศณุพงศ์ นั้น ผิวเนื้อหนาขนหน้ากรียน ออก กาง คอ เท้าทั้งสี่ใหญ่
หางยาว งวงยาว หน้าใหญ่ มีกระแดงเสมอกัน ลูกจักษุใหญ่ขุ่นมัว หลังราบ

อัคนีพงศ์ นั้น ผิวกระต้าง ขนที่หูหยาบ ทะเกียบหู ห่างทางเขิน หน้ากระ
แดงปากแดง หน้าวงแดง ผิวเนื้อหม่นไม่คำสนิท

ข้างทั้ง ๔ ตระกูลนี้จะว่าต่อไปข้างหลัง

บัดนี้จะกล่าวถึงที่มาของข้างเผือก เผือกเอก โท ทรี และข้างเอราวัณ
กิริเมฆก่อน ในตำราสร้างโลกมีว่า ในไตรคาयุกหรือเทศายุก พระเป็นเจ้ามาประชุม
พร้อมกัน พระอิศวรมีเทวโองการให้พระเพลิงทำเทวดุทธิ์เกิดเป็นเปลวเพลิงออกจาก
ช่องกรรณทั้ง ๒ และกลางเปลวเพลิงนั้นมีเทวกุมารองค์หนึ่ง มีพระพักตร์เป็นหน้าข้าง
มีกร ๒ กร กรขวาทรงตรีศูร กรซ้ายทรงคอกบัว ทรงสังวาลย์นาค นั่งชานุมณฑล
พระเป็นเจ้าจึงให้นามว่า พิมณเสวร กรรณเบื้องซ้ายเกิดเทวกุมารองค์หนึ่ง พระพักตร์
เป็นข้าง ๓ พักตร์ มีพระกร ๖ พระกร ๆ หนึ่งเกิดเป็นข้างเผือกผู้มีเศียร ๓๓ เศียร ๔
บาท ชื่อเอราวัณ กรหนึ่งเป็นข้างเผือกผู้มีเศียร ๓ เศียร ๔ บาท ชื่อกิริเมฆคละไทร-
กายุก ๒ ข้างนี้เป็นพาหนะของพระอินทร์ (แต่ไม่ใช่พระอิศวร) อีก ๒ กรนั้นเกิด
ข้างข้างละ ๓ ข้าง เป็นข้างเผือก เอก โท ทรี แต่พั้งนั้นอยู่ข้างพระหัตถ์ซ้าย พลายนั้น
อยู่ข้างพระหัตถ์ขวา พระเป็นเจ้าประสาธไว้สำหรับให้เป็นพาหนะของกษัตริย์ อันมี
อกนิหารบารมีในแผ่นดิน อีก ๒ กรนั้นเกิดเป็นสังข์ทักษิณาวรรตอยู่เบื้องขวา สังข์
อุทรวาฏอยู่เบื้องซ้ายและเทวบุตรองค์นั้นยืนอยู่เหนือกระพองข้าง ๗ เศียร พระเป็นเจ้า
จึงให้นามว่า โภยจนาเนศวรศิวบุตร ตระกูลข้างเผือกเอก โท ทรี จึงได้เกิดแต่นั้น
สืบมา เพราะพระเพลิงเป็นผู้ทำเทวดุทธิ์ให้เกิดโภยจนาเนศวรเทวบุตร ซึ่งเป็นต้น
ของข้างเผือกชั้น ข้างเผือกที่เกิดต่อ ๆ มาจึงได้นับเข้าเป็นชาติอัคนีพงศ์ รวมเก่าใหม่
อัคนีพงศ์เป็น ๕๑ ตระกูล หมอข้างทั้งหลายจึงได้ไหว้บูชา พระศิวบุตรพิมณเสวร
และโภยจนาเนศวรศิวบุตรสืบมา

อนึ่ง ในเรื่องสร้างโลกว่า พระอิศวรเป็นเจ้าให้บังเกิดพระกุมารองค์ ๑
จากอุทรประเทศ (คือท้อง) มีพระพักตร์ ๖ พระพักตร์ มีพระกร ๑๒ พระกร ให้

นามว่าพระขันธกุมารเทวโอรส มีนกยูงเป็นพาหนะ ในขณะนั้นนางฟ้าคนหนึ่งจตุมา เป็นช่างนำชื่ออรุณพัทติ เป็นใหญ่กว่าหมู่มนุษย์ทั้งหลาย แล้วเที่ยวเบียดเบียนให้สัตว์ทั้ง ปวงได้ความเดือดร้อน พระอิศวรจะให้พระขันธกุมารไปปราบเสีย แต่จะโสกันต์เสีย ก่อน จึงให้ประชุมพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ และเทพยดามาพร้อมกัน แต่พระนารายณ์ยังหา บรรทมตื่นไม่ พระอิศวรจึงใช้ให้พระอินทร์นำพิชัยยุทธมหาสังข์ไปเป่าปลุกบรรทม พระนารายณ์ ๆ ยังม่บรรทมอยู่ พลังพระโอษฐ์ออกมาว่า “อ้ายลูกหัวทายเป็นนอนให้ สบายก็ไม่ได้” ครั้นพระเป็นเจ้ามาพร้อมกันเคียวพระขันธกุมารหายไป พระอิศวรจึง ใช้ให้เวสุกรรมลงมาตักเอาศิระข้างขึ้นไปต่อเคียวพระขันธกุมาร แล้วจึงให้เปลี่ยน นามว่า มหาวินเนสวร แล้วให้ไปปราบอรุณพัทติ ๆ ต่อสู้ไม่ได้ หนีค้ำลงไปในแม่น้ำ ยมนา พระมหาวินเนสทำอุทธรณ์มายมนานาแห่งเห็นตัวอรุณพัทติ จึงถอดเองาเบื่องซ้าย ขว้างไปถุกอรุณพัทติตาย พระเป็นเจ้าทั้ง ๓ จึงอวยพรมหาวินเศว่า เคียวนี้จะมีชัยชนะ เป็นมงคลอยู่แล้วอย่าให้เปลี่ยนเสียเลย แม้นว่าข้างตัวใดมีข้างขวางเดียวเหมือน มหาวินเศนี้แล้ว ก็สมมติว่าเหมือนมหาวินเศ หมอใดกลองได้นับหัวข้างได้ร้อย หนึ่งจึงให้เป็นหมอเฒ่า ๆ นั้นทำพิธีในศกกรรมทุกอย่างหมอข้างนับถือมาก นี่เป็นต้น เรื่องของช่างมหาวินเศกล่าวไว้ จะได้พบชื่อช่างต่อไปข้างหน้าหนังสือนี้

บัดนี้จะได้กล่าวถึงช่างซึ่งเกิดแต่กรคู่แรกของโกญจนาเนสวร ซึ่งเป็นพาหนะ ของพระอินทร์ ช่างหนึ่งนั้นเรียกว่า เอราวัด สีสาว มีเคียว ๓๓ เคียว ที่ในตำรา สร้างโลกว่าแต่เพียงเท่านั้น แต่ยังมีหนังสืออื่น ๆ มีรามเกียรติ์เป็นต้น ยังพูดต่อไป ถึงเรื่องนี่ยาวจนน่าหัวรอกไม่ต้องการที่จะกล่าวที่นี่ แต่จะว่าไว้พอฟังเล่นเป็นประ หลาด ๆ ว่า ช่าง ๓๓ เคียวนั้น มีบุษบกสำหรับพระอินทร์นั่งทุก ๆ เคียว ๆ หนึ่งมี ๗ งา งามหนึ่งมีสระอยู่ในงา ๗ สระ ๆ หนึ่งมีกอบัว ๗ กอ ๆ หนึ่งมีดอกบัว ๗ ดอก ๆ หนึ่งมี ๗ กลีบ ๆ หนึ่งมีนางฟ้าร่าอยู่ ๗ คน ดังนี้ ก็แลที่นับ ๆ กันอย่างนี้ เขามา ทำเป็นโจทก์เลขสอนให้เด็ก ๆ คุณคู้ว่าจะเป็นนางฟ้าเท่าไร เป็นบัวก็ดอก เป็นกอบัวก็ กอ เป็นสระก็สระ หรือผู้ที่พูดนั้นจะผันเห็นเลยไปตามโจทก์เลขก็ไม่รู้ อีกช่างหนึ่ง

นั้นที่เรียกว่า คิริเมฆกละไตรกายุคสีตัวเหมือนสีดอกกล้า มีเคียว ๓ เคียว ก็ซึ่งตรา-
โอราพสำหรับแผ่นดินสยามซึ่งได้ใช้สืบมาช้านานเป็นรูปช้าง ๓ เคียวนั้น จะหมาย
เอาช้างคิริเมฆหรือ ๆ จะหมายเอาว่าเป็นสังเขป ช้างเอราวัณลดเสีย ๓๐ เคียว คง
แต่ ๓ เคียวก็ไม่ทราบชัด ถ้าจะคิดไปอีกอย่างหนึ่ง แผ่นดินสยามเป็น ๓ ส่วน
สำเนียงที่พูดไม่เหมือนกัน บางทีก็มีเจ้าแยกกันไปบ้าง เมื่อสยามกลางเหนือ ใต้ รวม
กันเข้าก็เป็นช้าง ๓ เคียว ถ้าจะคิดอย่างนี้ก็เห็นจะได้

แต่ที่ต่อไปจะว่าด้วยช้าง ๔ ตระกูล คือ พรหมพงศ์ อิศวรพงศ์ วิศณุพงศ์
อัคนีพงศ์ต่อไป แต่ช้าง ๑๐ หมู่ ซึ่งพรหมสร้าง นั้นมีในเรื่องสร้างว่า พระอิศวร
สถาปนามหาอุปกาธิบดีให้ลงมาอยู่ในถ้ำ ชื่อว่า เทวสินทรบรรพต นางจึงไปกินดอกช-
ลดาวัลดี พระพรหมจึงให้นางอุปกาธิบดีมีบุตรเป็นช้าง ๑๐ หมู่ คือ หมู่ที่ ๑ ชื่อว่า
ฉัตรหัตถ์ สีขาวเหมือนสีเงิน งาขาวเหมือนสีเงินยาว หาง สีเทา สั้นหลัง แดง ว่า
เป็นช้างสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเวลาจะทรงไปรอบจักรวาลออกจากพระราชวังแต่
เวลาพอรุ่ง พอพระอาทิตย์ขึ้นก็กลับมาถึงวัง

หมู่ที่ ๒ เรียกว่า อุโบสถ สีเหมือนสีทอง บรมจักรทรงออกจากวังแต่
เข้าไปรอบจักรวาล พอเที่ยงกลับมาถึงที่

หมู่ที่ ๓ นั้นสีเหลือง ชื่อว่า เหมหัตถ์

หมู่ที่ ๔ สีเหมือนดอกอัญชันม่วง งาอนชันขวา ชื่อว่า มงคลหัตถ์

หมู่ที่ ๕ สีเหมือนไม้กฤษณา มุก มูต และตัวช้างมีกลิ่นหอมดังกฤษณา
ชื่อว่า กัณฐหัตถ์

หมู่ที่ ๖ สีเหมือนทาวีลา คือ ตาแมว ชื่อว่า บึงคัล

หมู่ที่ ๗ สีเหมือนทองแดงหล่อหน้าใหม่ รูปพรรณสูงใหญ่ ชื่อว่า ตามพหัตถ์

หมู่ที่ ๘ สีขาวเผือก ว่าเหมือนหนึ่งไกรลาส ชื่อว่า บัณฑร หรือ นาคันทร

หมู่ที่ ๙ สีเหมือนน้ำไหล ชื่อว่า คังโคย

หมู่ที่ ๑๐ สีดำเหมือนปีกกา ชื่อ กาลวกะหัตถ์

ข้างทั้ง ๘ หมู่ข้างหลังนี้ ตาและเล็บเหมือนสีตัว ข้าง ๑๐ หมู่หน้ามีกำลัง
 เรียวแรงนัก ถ้าจะเทียบกำลังข้างทั้ง ๑๐ หมู่นี้ ๘ หมู่ข้างหลังตั้งแต่หมัดดีถึงกาลวะ
 หัดดี ถ้าจะเทียบกำลังเท่า ๆ กัน แลจะเอากำลังข้างทั้งนี้ประสมกันเข้า ๑๐ ข้าง จึง
 จะเท่ากับข้างอุโบสถข้างหนึ่ง ก็แลข้างอุโบสถนั้นจะเอากำลังข้าง ๑๐ ข้างประสมกัน
 เข้าอีก จึงจะได้กับกำลังข้างฉัตรหน้าข้างหนึ่ง และข้างทั้ง ๑๐ หมู่นี้เป็น พรหมพงศ์
 ทงสน

และยังมีข้างอีก ๘ จำพวก เรียกว่า อัญฐุทิศ สำหรับบ้านเมืองทั้งปวง

หมู่ที่ ๑ มีลักษณะ ๑๕ ประการ ๑ สีตัวเหมือนสีเมฆเมื่อกลุ่มฝน ๒ เท้าทั้ง
 สี่กลม ตั้งกงฉัตร ๓ เล็บเสมอ ๔ หน้าสูง ๕ ท้ายต่ำอย่างสิงห์ ๖ ตัวใหญ่กว่าข้างทั้งปวง
 ๗ ตาใหญ่ตั้งดาวประกายพุดกษ ๘ งายาวขึ้นขวา ๙ วงตั้งตัวนาค ๑๐ หลังราบตั้ง
 กันธนู ๑๑ ปลายหูปรบหน้าถึงกัน ๑๒ ปรบหลังถึงกัน ๑๓ โขมคทั้งสองสูง
 ๑๔ เสียงทูลเสียงสังข์ ๑๕ หางบังกลอง ชื่อว่า ไอราพท

หมู่ที่ ๒ มีลักษณะ ๖ ประการ ๑ สีกายคังคอกบัวขาว ๒ งาใหญ่ ๓ งา
 ขาวเหมือนสีสังข์ ๔ เล็บสีเหลืองเหมือนทอง ๕ หอมเหมือนกลิ่นสัตตบงกช ๖ ท้อง
 ม้วนตั้งกราบฝนคร่ำ ชื่อว่า บุณฑริก

หมู่ที่ ๓ มีลักษณะ ๕ ประการ ๑ สีตัวแดงโลหิต ๒ งาใหญ่ ๓ กอกลม
 ๔ เสียงเหมือนเสียงแตรแตรน ชื่อ พรหมณ์โลหิต

หมู่ที่ ๔ มีลักษณะ ๕ ประการ ๑ เสียงคังคอกกระมุทหรือบัวสายแดง
 ๒ ตัวสูงยาวกลม ๓ หูอ่อน ๔ เสียงเหมือนเสียงแตรงอน ๕ งาอนข้างขวาเหมือน
 พระจันทร์วันขึ้น ๓ ถ้ำ ชื่อ กระมุท

หมู่ที่ ๕ มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑ กอใหญ่ ๒ งาใหญ่ตรง ๓ เสียง
 คังคัมพัตในปล้องไม้ไผ่ ๔ สีตัวเหมือนคอกอัญชันม่วง ชื่อว่า อัญชัน

หมู่ที่ ๖ มีลักษณะ ๗ ประการ ๑ สีตั้งหมากสุก ๒ ผิวเนื้อละเอียด ๓ มี
 กระหน้า ๔ ตัวใหญ่งาม ๕ งาอน ๖ งาข้างขวาสูงกว่าข้างซ้าย ๗ เสียงคังเมฆ
 ชื่อ บุษปพันต์

หมู่ที่ ๗ มีลักษณะ ๗ ประการ ๑ สัตว์ทองแก่ ๒ ทรงสั้นฐานกว้างใส่เสื้อ ๓ เท้าทั้งสี่ตั้งตองอ่อน ๔ ตัวกลม ๕ หน้าใหญ่ ๖ งามยาวเล็ก ๗ เสียงทั้งเสียงนก- กะเรียน ชื่อ เสาวโกม

หมู่ที่ ๘ มีลักษณะ ๘ ประการ ๑ สีเนื้อทั้งสี่เม้มเมื่อคำ ๒ ขนดั่งขนด ท้องงู ๓ งามชื่อ ๔ งามสีขาวบริสุทธิ์ทั้งผ้าขาว ๕ เนื้อที่อ่อนสีเหมือนบัวสายแดง ๖ ขนปากยาว ๗ อัณฑโกสอ่อน ๘ เต้ามันอ่อน ๙ เสียงร้องเหมือนเสียงฟ้า ชื่อ สุประคิษรู

ข้างทั้ง ๘ หมู่นี้ เป็นอัฐรูปทศของพรหมสร้างเป็น พรหมพงศ์ ทั้งสิ้น ซึ่ง เรียกว่า อัฐรูปทศนั้น คือ ข้างแปดทิศ แต่แปดทิศนั้นจะเป็นแปดทิศของเขาพระสุเมรุ คือโอราพททิศบูรพา บุณฑริกทิศอาคเนย์ พราหมณ์โลหิตทิศทักษิณ กระทบทิศหริศ อัญชันทิศปรายิม บุษปหัตต์ทิศพายัพ เสาวโกมทิศอุดร สุประคิษรูทิศอีสาน เป็น ๘ ทิศดังนี้

ต่อไปนี้จะว่าด้วย อัฐรูปทศ ซึ่งพระนารายณ์ เป็นเจ้าสร้างนั้น

หมู่ที่ ๑ มีลักษณะ ๔ ประการ ๑ สัตว์สีทอง ๒ งามเล็กเท่ากัน ๓ เวลา เข้าเสียงทั้งเสียงเสือ ๔ เวลาเย็นเสียงทั้งเสียงไก่ ชื่อ สังขหัตต์

หมู่ที่ ๒ สีทองแดงแก่ ชื่อ ตามพหัตต์สินทร์

หมู่ที่ ๓ มีลักษณะหุบรอบ โอบข้างหน้าประจบกัน ชื่อ ชมลพ

หมู่ที่ ๔ เหมือนกับหมู่ที่ ๓ แต่หุบกลับมาประจบถึงกันข้างหลัง ชื่อ ลพชม

หมู่ที่ ๕ มีลักษณะเล็บครบ ๒๐ สี เล็บเหมือนหนึ่งแก้วรูปงาม ชื่อ ครอบ-

กระจอก

หมู่ที่ ๖ มีลักษณะงามวางอน รูปงาม เรียกว่า พลุกสะคำ ก็เรียก ทวีรท

ก็เรียก

หมู่ที่ ๗ มีลักษณะงามขาวเหมือนสีสังข์ ตัวดำบริสุทธิ์ ชื่อ สังขหัตต์

หมู่ที่ ๘ หางเหมือนหางโค งามอน เสียงเหมือนเสียงโคป่า สีเหลือง ชื่อ โกลบุตร ถ้าได้ไว้กันโทษภัยทั้งปวงเจริญศรี ข้างทั้ง ๘ ซึ่งว่ามานี้เป็น วิคณพงศ์ ทั้งสิ้น ในตำราว่าอยู่ในระหว่างทิศของเขาพระสุเมรุ

ต่อไปนี้จะว่าด้วยอัฐรุกรชาธาร ซึ่ง พระอิศวร เป็นเจ้าสร้าง

หมู่ที่ ๑ มีลักษณะ งาขาวโอบงวงรอบ งาช้ายสั้นเห็นอยู่หน่วยหนึ่ง ชื่อว่า
อ้อมจักรพาล

หมู่ที่ ๒ งาฝ่ายซ้ายโอบมารอบวง มาชตปลายตรงปากขวา งาฝ่ายขวา
อ้อมเลี้ยวทั้งงาฝ่ายซ้าย ไปชตปลายตรงปากซ้าย มีกำลังมาก ชื่อ กัดนัทหัตถ์ (๑๔) ชน
ข้างคีมี่อานภาพมาก

หมู่ที่ ๓ มีลักษณะงาเดี่ยวอกแต่เพดาน ยกวงพาดไปข้างขวา งาอยู่ข้าง
ซ้าย ยกวงพาดมาอยู่ข้างซ้าย งาอยู่ข้างขวา กำลังมาก ข้างอื่น ๆ พันหนึ่งจึงจะแรง
เท่าข้างนี้ ชื่อว่า เอกหัตถ์ พระนารายณ์ให้เป็นพาหะของพระอินทร์ แล้วมอบให้
เทพยดา ชื่อ เทพยคชนาคให้เอาไปรักษาไว้เสียในป่าไกลมนุษย์ เอาไปแต่ครั้งไตรคา
ยุค จะมีกล่าวต่อไปข้างหน้า

หมู่ที่ ๔ มีลักษณะสี่ตัวค้ำ งาค้ำ เล็บค้ำ ตาค้ำ หัวสรรพางค์ ชื่อว่า กภาพะ-
หัตถ์ เรียกว่า กภาพันต์หัตถ์ ก็มีบ้าง

หมู่ที่ ๕ มีลักษณะงาข้างละคู่เป็น ๔ งา โขมคสูงทั้ง ๒ ข้าง ชื่อ จตุรสก
มีอำนาจในการศึก

หมู่ที่ ๖ งาไขว้กันแต่ต้นงา ปลายกลับขวามาอยู่ซ้าย ซ้ายมาอยู่ขวา แรง
มากนัก ชื่อ ทันตราพาน หรือ โรมหัตถ์ ก็เรียก ในตำราว่าถ้าเจ้าแผ่นดินองค์ใดทรง
ปราบศัตรู ข้าศึกจะพ่ายแพ้เป็นแท้ และกันสรรพภัยไรได้ทุกประการ

หมู่ที่ ๗ มีลักษณะเท้าน้ำสูง ท้ายต่ำ เท้าเรียว รูปข้างท้ายเหมือนหนึ่ง
ราชสีห์เดินเร็ว ชื่อ สีหขงค์

หมู่ที่ ๘ มีลักษณะปลายงาแดงเหมือนย้อมครั้ง ชื่อว่า จุมปราสาท ข้างทั้ง
๘ หมู่นี้เป็น อิศวรพงศ์

ต่อไปนี้ พระเพลิงสร้าง เป็น ๔๒ ตระกูล

หมู่ที่ ๑ ลักษณะงามเดินเชิดวง ชื่อ พระพันธจักรพาล

(๑๔) คำอธิบายลักษณะอีกฉบับหนึ่งเรียกว่า ศษกรวรรณหัตถ์

หมู่ที่ ๒ ออกใหญ่แรงมาก ชื่อ อุทรนุภ

หมู่ที่ ๓ ปลายงาขวากับงาช้ายพองจกกัน ชื่อ รัตนกมุพล ถ้าคล้องช้างโทษ
พันตัว คล้องต้องรัตนกมุพลตัวหนึ่ง ก็บำบัดภัยโรหัย ถ้าเลี้ยงช้างโทษพันหนึ่ง เลี้ยง
รัตนกมุพลตัวเดียวคุ้มโทษได้ ถ้าผู้ใดขี่ก็เป็นมงคล หรือถ้าหากว่าช้างอย่างนั้นมาประสม
โหลงก็เป็นดี

หมู่ที่ ๔ ช้างเผือกเอก สีขาว ขนขาว ตาขาว เล็บขาว หางขาว อันท-
โกสขาว สีตัวขาวทั้งนี้ เรียกว่า เสวตพระพร สำหรับเป็นพระราชพาหนะของพระ-
เจ้าแผ่นดิน

หมู่ที่ ๕ เผือกโท สีบัวโรย ผิวตัว อันทโกส ขน เล็บ ขาวเจือแดง ตาขาว
บริสุทธิ์ ชื่อประทุมหัตถิ ปราบศึกแข็งแรง

หมู่ที่ ๖ เผือกตรี สีตัวเป็นสีทองตากแห้ง ขน เล็บ หาง อันทโกส ลกลง
มาตามสี ตาขาว ชื่อ เสวตคชราชา

หมู่ที่ ๗ เนียมเอก มีลักษณะกายส่นพร้อม งายื่นออกมาเสมอพรายปาก
เหมือนจาวมะพร้าว ประมาณ ๒ นิ้วเศษ มีกำลังมากนัก (๑๖)

หมู่ที่ ๘ ช้างเนียมโท รูปส่นพร้อมทั้งตัว งาออกพันพรายปากประมาณ ๕
นิ้ว เหมือนรูปไข่ ชื่อ ประทุมทันต์ ในตำราเขาสรรเสริญไว้ว่า ถ้าเจ้าแผ่นดินทรงกู้
เมืองไว้ได้

หมู่ที่ ๙ ช้างเนียมตรี รูปส่นทั้งตัว งายาวพันพรายปาก ๕ นิ้ว รูปเหมือน
ปลีกล้วย ชื่อ ประทุมทันต์มณีจักร์

หมู่ที่ ๑๐ มีลักษณะ ๔ อย่าง ถึงพื้นคือ เท้า ๔ งวง ๑ หาง ๑ งา ๒
อันทโกส ๑ ยาวจนถึงพื้น ชื่อ นพสุบรรณ

หมู่ที่ ๑๑ มีลักษณะสีตัวเหลือง งาเหมือนสีสังข์ ชื่อ ปัทหัตถินทร์

หมู่ที่ ๑๒ มีงาแต่ข้างซ้าย งาเดียว เบื้องขวาบอด ตาขาว เล็บขาว ชื่อ พิฆ-
เนศวรมหาพิณาย มีอานภาพมาก ควรจะอยู่ใกล้พระที่นั่งของพระเจ้าแผ่นดิน เวลาเข้า
ทอกพระเนตรเจริญพระชนมายุ ควรเป็นพระคชาธาร ต่อสู้ข้าศึกมีชัยชนะ

(๑๖) คำอธิบายคชลักษณ์อีกฉบับ ๑ เรียกชื่อว่า ประทุมทันต์

หมู่ที่ ๑๓ มีขา ข้างขวา ข้างเดียว งาข้างซ้ายบอด ตาขาว เล็บขาว ลักษณะ
และคุณวิเศษเหมือนอย่างมหาพินาย ชื่อ เทพามหาพิฆเนศ มหาไพศุรย์

หมู่ที่ ๑๔ สีตัวเป็นข้างปรกติ แต่งคำทั้ง ๒ ข้าง ชื่อ นิลหัตต์

หมู่ที่ ๑๕ มีลักษณะนัยน์ตาคำ ชื่อ นิลจักษุ

หมู่ที่ ๑๖ เล็บคำทั้ง ๔ เท้า ชื่อ นิลนัย

หมู่ที่ ๑๗ มีลักษณะงาเหลืองทั้ง ๒ ข้าง ชื่อ เหมหัตต์

หมู่ที่ ๑๘ มีลักษณะตาเหลืองทั้ง ๒ ข้าง ชื่อ เหมจักษุ

หมู่ที่ ๑๙ มีลักษณะเล็บเหลืองทั้ง ๔ เท้า ชื่อ เหมนัย

หมู่ที่ ๒๐ มีลักษณะตาแดง ชื่อ รัตจักษุ

หมู่ที่ ๒๑ มีลักษณะเล็กขาทั้ง ๔ เท้า เหมือนสีมุกดาหาร ชื่อ รัตนัย

หมู่ที่ ๒๒ เล็บ ๔ เท้าแดง ชื่อ รัตนัย

หมู่ที่ ๒๓ สีตัวขาวเหมือนสีสังข์ ชื่อ เสวตพัทร

หมู่ที่ ๒๔ ตาขาวบริสุทธิ์ ชื่อ เสวตจักษุ

หมู่ที่ ๒๕ เล็บขาทั้ง ๔ เท้าเหมือนสีสังข์ ชื่อ เสวตนัย

หมู่ที่ ๒๖ มีสีเขียวเหมือนหนึ่งเขาคิริเมฆหรือผลหัวคิปลิ ชื่อ เทพคิริ

หมู่ที่ ๒๗ สีเหมือนหนึ่งสีภูเขาขาวเรื่อหรือขาวเหมือนสีถ้ำ ชื่อ จันทคิริ

หมู่ที่ ๒๘ สีเหมือนดอกสามหาว ชื่อ ลิลานโรช

หมู่ที่ ๒๙ สีตัวเหมือนปากนกแขกเต้า ปากล่างงอนขึ้นเหมือนนกแขกเต้า

ชื่อ สุวโรจ

หมู่ที่ ๓๐ ตัวพื้นขาวเหมือนข้างเผือกผ่านดำเหมือนใส่เสื้อเกราะ ชื่อ กำ-
พงศ์ถนิม ควรเป็นช้างสำหรับพระนคร

หมู่ที่ ๓๑ พื้นตัวขาว ตาขาว เล็บขาว ขนขาว กระดำงอกไปทั้งตัว ชื่อ
สมพงศ์ถนิม

หมู่ที่ ๓๒ รูปงาม โขมตสูง ชื่อ กุมปราสาท

หมู่ที่ ๓๓ มีลักษณะซากลมทั้ง ๔ สีเหมือนผักบัวใหญ่ ชื่อ จตุรกุมภ

หมู่ที่ ๓๔ รูปร่างสี่เหลี่ยมข้างตามธรรมเนียม ที่หูมีขนขาวยาวเหมือนดอก-
หญ้าห้อยไว้ ชื่อ ขลุ่ยประเจียด

หมู่ที่ ๓๕ งาทั้งสองงอนขึ้นพอบปลายจกกัน ชื่อ พาลจักรี

หมู่ที่ ๓๖ ข้างเหมือนปรกติ แต่ผมตกขุมหนึ่งมี ๒ เส้น ชื่อ พิทานสุรย์

หมู่ที่ ๓๗ ชื่อ มุขสโรसार ถ้าเสียงทั้งฟ้าร้อง ชื่อ เมฆ ถ้าเสียงคังนกกระเรียน
ร้อง ชื่อ โกลุจคัพท์ ถ้าเสียงเหมือนเสียงสังข์ ชื่อ สรสังข์ ถ้าเสียงร้องเหมือนกลอง
ชื่อ คัพท์เกริ

หมู่ที่ ๓๘ มีขนาดสูง ๗ ศอก โอบรอบ ๑๐ ศอก ผิวละเอียดโดยยาว ๔
ศอก สีงาเหมือนน้ำผึ้งสด หลังเป็นเกาทัณฑ์ ทำหลังตั้งคันทันข้างเดือน มันตกสีเขียว
ชื่อ ภัทร

หมู่ที่ ๔๙ มีลักษณะตัวและงาแดง สูง ๖ ศอก อกใหญ่ตัวยาว ๘ ศอก
ใหญ่ ๔ ศอก รวากอราบ ผมหนา ท้องใหญ่ ขนยาว ตาเหมือนคาราซสีห์ มันตกสีเขียว
ชื่อ มิก หรือ มฤก

หมู่ที่ ๕๐ มีลักษณะตาใหญ่หูใหญ่ กางสันหางเขิน งาสีเหลืองเหมือนทอง
ศิระะใหญ่ สีตัวเหมือนกะเหมา สูง ๕ ศอก ยาว ๗ ศอก ใหญ่ ๘ ศอก ชื่อ สังกิน

หมู่ที่ ๕๑ มีลักษณะท้ายใหญ่ เป็นตระกูลวานร ชื่อ กุญเรศรี

หมู่ที่ ๕๒ มีเล็บรอบเท้า เมื่อเวลาขึ้นเป็นปรกติเห็นเป็นตามธรรมเนียม ชื่อ
พฤกसार ก็เรียก รอบจักรวาล ก็เรียก รวมทั้ง ๕๒ ข้างนี้เป็น อักนิพงษ์ ทั้งสัน

ยังมีอำนาจพงศ์ คือ ข้างตระกูลต่อข้างตระกูลประสมกัน มีลูกแปลกออกไป
นับเป็นตระกูลชนิดอีก ๑๔ ตระกูล

หมู่ที่ ๑ ไอราพต ประสมกับข้างพัง ชื่อ อัญบันนา นัยหนึ่งว่า อัมพมุ สี
เหมือนหมอกมัว มีอำนาจรูปคล้ายไอราพต ตัวสีเหมือนสีเมฆ สีงา เล็บขาว หางยาว
ชื่อ เมฆ

หมู่ที่ ๒ ข้างบุณฑริกประสมกับกบิลดา นัยหนึ่งว่า พันลึงคณะ สีเขียวเหลือ
ใจอกัน มีลูกสีเหลืองเหมือนโค งาใหญ่ โขมคางม ตัวแดง ผิวหนังละเอียด เล็บสีสวาย
ปุ่นชื่อ อำนาจสุประคิษุ

หมู่ที่ ๓ ข้างพราหมณ์โลหิตประสมด้วยบึงกลา สีเหลือง มีลูกอ้านวย ๒
ตระกูล ข้างหนึ่งตัวกลม สีออกสามหา ชื่อ นิลกะ

หมู่ที่ ๔ อีกตัวหนึ่ง ตัวตำรูปกลม สีแดงเหมือนโลหิต ชื่อ บิสลักส์

หมู่ที่ ๕ กระทบประสมกับพัง ชื่อ บึงกลา นัยหนึ่งว่า อะนุประระกะมา ผิว
กายแดงอ่อนละเอียด มีอ้านวย ๕ ตัวหนึ่ง สีเหมือนสัตว์ตบุษย์ หลังราบ ชื่อ มหาบัทมะ

หมู่ที่ ๖ สีตัวเหมือนก้านสัตว์ตบุษย์ ตัวยาว ชื่อ อุบลมาลี

หมู่ที่ ๗ อีกข้างหนึ่ง สีสำราง ตัวยาว ชื่อ จบสระ (หรือจบตระ)

หมู่ที่ ๘ อีกตัวหนึ่ง พื้นตัวดำกระขาวทั้งตัว (ชื่อไม่ปรากฏ)

หมู่ที่ ๙ อีกตัวหนึ่ง สีเป็นสนิมดำ ทาขาว ชื่อ นิล

หมู่ที่ ๑๐ อัญชันประสมกับพัง อัญชันนาวดี สีทองแดง นัยหนึ่งว่า ตาม-
พวรรณ มีบุตรอ้านวย มีลักษณะศีรษะใหญ่ หูใหญ่ ตัวเหมือนสีเมฆ ชื่อ ประระมาถิ

หมู่ที่ ๑๑ บุษปัทนัตประสมกับข้างพัง ชื่อ ตามพุทธิ สีทองแดง นัยหนึ่ง
ว่า ศุภทนต์ กายขนาดเล็ก ขนขาว มีอ้านวย ๒ ข้าง ๆ หนึ่งมีลักษณะตัวสีขาว งาสี
เหลืองเหมือนทอง หน้าและปากยาว ตาเล็ก ชื่อ พตานิส

หมู่ที่ ๑๒ อีกข้างหนึ่ง งาเหลือง หน้าเต็ม ปากยาว ตาเล็ก ตัวขาว ชื่อว่า
สาหะ

หมู่ที่ ๑๓ เสาวโหมประสมกับพัง ชื่อ สังขพัง สีตัวขาว นัยหนึ่งว่า สิงคนาก
สีเขียวแก่ มีอ้านวย รูปตัวกลม สีตัวแดงเหมือนบัวหลวง หน้าใหญ่กว้าง ชื่อ บุษปัทนัต

หมู่ที่ ๑๔ สุประกิชฐประสมกับพังอุนประมา สีตั้งเมล็ดข้าว นัยหนึ่งว่า
อัญชันวดี สีออกอัญชัน มีอ้านวยข้างหนึ่ง ลักษณะคอกกลมใหญ่ หางยาว ปากยาว
ลักษณะงาม สีเขียวทั้งตัว ชื่อ สุประกิชฐ

ข้างทั้ง ๑๔ ตระกุนนี้ เป็นลูกของข้างอัญฐุทิศประสมกัน จึงได้ชื่อว่า
อ้านวยพงศ์

รวมเป็นข้าง ๑๐ หมู่ ๑๐ ข้าง พรหมพงศ์ ๘ วิคณพงศ์ ๘ ข้าง อิศว-
พงศ์ ๘ ข้าง อคินีพงศ์ ๔๒ ข้าง อ้านวยพงศ์ ๑๔ ข้าง รวมเป็น ๙๐ ข้าง และใน

ตำราว่าพระเป็นเจ้าให้เกิดช้าง ๗ สี เหลือง ขาว แดง เขียว ดำ ต่าง ๆ ให้ฟังพิจารณา ลักษณะช้าง ๑๐ ประการ คือ ขน ๑ หาง ๑ จักขุ ๑ เล็บ ๑ อัณฑโกศ ๑ ช้องแมงฟู่ ๑ ขมขน ๑ เพศาน ๑ สนับงา ๑ ข้างในไรเล็บ ๑ ถัดองกับสี่กายเป็นศุภลักษณะใช้ได้

ก็แลช้างซึ่งว่ามาทั้ง ๕๐ ตระกูลนี้ เป็นศุภลักษณะตระกูล คือ มีลักษณะงามต่าง ๆ กัน ย่อมจะมีกำลังเรียวแรงสามารถฝึกกับช้างสามัญทั้งปวง และบางช้างก็นับถือกันว่าให้เกิดสวัสดิมงคล กุ้มโทษภัยจัญไรต่าง ๆ และให้เกิดสวัสดิมงคลเจริญสุขได้ ตามตำราเขาว่าช้างทั้ง ๔ ตระกูลนี้ ถ้าเป็นศุภลักษณะไม่เป็นช้างโทษ ในตำราสรรเสริญว่าให้คุณต่าง ๆ คือ อิศวรพงศ์นั้นให้เจริญทรัพย์และมีอำนาจ พรหมพงศ์นั้น ให้เจริญอายุและวิทยา วิศนุพงศ์นั้น ให้ศัตรูพ่ายแพ้และน้ำฝนผลาหารธัญญาหารบริบูรณ์ อีกหนึ่งพงศ์นั้น ให้เจริญจักษุมังสาหาร และระงับศึกอุปาทหทั้งปวง เพราะฉะนั้น ผู้ซึ่งรู้ตำราจึงเสาะแสวงหาช้างอย่างเช่นที่ว่ามีมาแล้วนี้ตระกูลใดตระกูลหนึ่ง โดยประสงค์ที่จะอยากให้เห็นช้างที่มีลักษณะงามและให้เกิดสวัสดิมงคล และบางทีถือกันว่าเมืองใดมีช้างซึ่งมีตระกูลบางช้างก็ให้ผล คือ ให้บ้านเมืองนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองด้วยฝนตกต้องตามฤดูกาลไม่แล้ง ทำนาได้บริบูรณ์ ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ความข้อนั้นราษฎรยังถือกันอยู่จนทุกวันนี้

เมื่อแต่ก่อนโบราณมา พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้มีอำนาจที่จะต้องทำศึกสงคราม ในเวลาที่ยังใช้อาวุธสั้น คือ หอกดาบต่าง ๆ ปืนมีใช้บ้างเล็กน้อย เมื่อเวลาต่อรบกัน แม่ทัพต่อแม่ทัพหรือพระเจ้าแผ่นดินต่อพระเจ้าแผ่นดิน มือถือของ้าวขึ้นข้างคนละตัว เข้าต่อสู้กัน ด้วยข้างต่อข้างชนกัน ถ้าช้างของผู้ใดมีกำลังมากก็ชนช้างข้างฝ่ายหนึ่ง งัดขึ้นด้วยงานแห่งหนาย หรือเบนบ้ายไปจนได้ทีที่จะจ้วงฟันด้วยของ้าวถึงได้โดยกำลังแรง ผู้ซึ่งมีช้างกำลังมากและมีฝีมือเข้มแข็งก็ได้ชัยชนะ เหมือนหนึ่งครั้งสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ คือ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งอยู่ ณ กรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ ได้ทำยุทธหัตถีด้วยพระมหาอุปราชรามัญในจุลศักราช ๙๔๑ ปี ตรงกับคริสต์ศักราช ๑๕๗๕ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ที

เจ้าพระยาไชยานุภาพ ข้างพระที่นั่งข้างพลายพัทธกอบ ซึ่งเป็นราชพาหนะพระที่นั่ง
 ของพระมหาอุปราชรามัญแห่งหงายเสียที สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าจ้วงพันด้วยพระ
 แสงของ้าว ต้องพระองค์เจ้าเมืองขวาพระมหาอุปราชชาติตลอดลงมาจนปัจจุ
 มัยประเทศชบลงทิวคคกับคอช้าง สมเด็จพระเอกาทศรถราชอนุชาเข้าชนข้างด้วยมังจา
 จะโร ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงของพระมหาอุปราชรามัญ เจ้าพระยาปราบ ไตรจักรซึ่งเป็น
 พระคชวราสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทีเอางาค้าแบกถนัดพลายพัทธะเนียง ซึ่งเป็นพา
 หนะของมังจาจะโรเสียทีเบนให้ช้าง สมเด็จพระเอกาทศรถจ้วงพันด้วยพระแสงของ้าว
 ถูกคอมังจาจะโรตายบนคอช้าง การเป็นตัวอย่างมีมาดังนี้ ยกขึ้นว่าไว้พอเป็นสังเขป
 ที่จะให้เห็นว่าช้างซึ่งมีตระกูลนั้นต้องประสงค์ที่จะใช้ในการศึกสงครามตามอย่างที่ว่ามา
 นี้ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดได้ศฤงคารตระกูลช้างสำคัญตั้งในตำราช้างโคช้างหนึ่ง
 แล้วก็เป็นที่ชื่นชมนิยมยินดี ว่าพระเจ้าแผ่นดินมีบุญบารมีมาก จึงได้ช้างซึ่งมีตระกูล
 มาไว้เป็นพาหนะกันนี้เป็นต้นเดิมมา ครั้นภายหลังมาการยุทธหัตถี คือ รบกันบน
 หลังช้างนั้นไม่มีแล้ว ก็ยังถือกันอยู่เลยไปว่าเป็นที่เกรงขามของศัตรู และให้เห็นว่า
 บารมีพระเจ้าแผ่นดินมาก เป็นที่อุ่ใจของราษฎร และอีกอย่างหนึ่ง ช้างนั้นก็ยังมีลักษณะ
 งามเป็นที่น่าจะชมเชยด้วย แต่ราษฎรถือกันว่ามีช้างตระกูลบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข.

บทที่ ๓ พิธีสมโภชและขึ้นระวาง

ข้างที่จะนำขึ้นระวางเป็นพระยาข้างต้นได้นั้น นอกจากจะพิจารณาถึงคุณลักษณะตามตำราพระคชลักษณ์แล้ว จะต้องคำนึงถึงลักษณะอันเป็นมงคลอื่น ๆ ประกอบอีกด้วย เช่น เวลาที่ข้างหลับ ถ้ามีเสียงกรนประดุจเสียงแตรสังข์ ถือว่าเป็นมงคล หากเสียงกรนเป็นเสียงประคุกนร้องไห้ ก็ถือว่าเป็นอัปมงคล ถึงแม้จะมีคุณลักษณะสมบูรณ์ครบถ้วนเพียงใดก็ตาม จะไม่นำขึ้นระวางสมโภช เมื่อผู้ชำนาญตำราพระคชลักษณ์ได้ตรวจสอบคุณลักษณะและลักษณะอันเป็นมงคลต่าง ๆ ครบถ้วนเรียบร้อยแล้ว ก็จะนำความขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดการพิธีสมโภชและขึ้นระวางต่อไป

พิธีสมโภชขึ้นระวางนั้น แบ่งงานออกเป็น ๒ ภาค คือ.-

๑. พิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามข้าง
๒. พิธีสมโภชขึ้นโรงใน ^(๑๗)

กำหนดงานจะใช้เวลาที่วันสุดท้ายแต่ความเหมาะสมตามกาลสมัย ในรัชกาลที่ ๒ จัดงาน ๕ วัน คือ สมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามข้าง ๔ วัน สมโภชขึ้นโรงใน ๑ วัน รัชกาลที่ ๕ ก็จัดงาน ๕ วันเช่นเดียวกัน ในสมัยรัชกาลที่ ๖ จัดงาน ๔ วัน คือ สมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามข้าง ๓ วัน สมโภชขึ้นโรงใน ๑ วัน สำหรับในรัชกาลปัจจุบันนี้ พิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามข้างมีงาน ๒ วัน ส่วนสมโภชขึ้นโรงในไม่ได้จัดงาน เพราะพระเศวตอศุขยเดชพาหนมีพิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามที่โรงข้างต้นพระราชวังดุสิต แล้วมายืนโรงอยู่ในองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ^(๑๘) พระเศวตวรรัตนกรี สมโภชขึ้นระวาง

(๑๗) โรงในคือ โรงข้างต้นในพระบรมมหาราชวัง (ปัจจุบันรื้อแล้ว) หรือโรงข้างต้นในพระราชวังดุสิต (มีอยู่ ๒ หลัง ทางขวามือคานหน้าคิกรัฐสภาใหม่) และในรัชกาลปัจจุบันได้สร้างโรงข้างต้นขึ้นใหม่ภายในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต

(๑๘) ปัจจุบันยืนโรงอยู่ที่โรงข้างต้นภายในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต

พระราชทานนามที่จังหวัดเชียงใหม่และยื่นโรงอยู่ที่สวนสัตว์เชียงใหม่ พระเศวตสุรคชา
 ธารสมโภชชั้นระวางพระราชทานนามที่จังหวัดยะลา แล้วมายื่นโรงอยู่ที่โรงข้างต้น
 ภายในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต พระศรีเศวตศุภลักษณ์ สมโภช
 ชั้นระวางพระราชทานนามที่โรงข้างต้นภายในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราช-
 วังดุสิต

สถานที่สำคัญที่ใช้ในการประกอบพิธีสมโภชชั้นระวางและพระราชทานนาม
 ข้างมีอยู่ ๒ แห่งด้วยกัน คือ.-

๑. โรงสมโภช

๒. เบญจาสำหรับข้างอาบน้ำ

ภายในโรงสมโภชนั้น จะต้องจัดตั้งสิ่งของเครื่องใช้ในพิธี พอจะสรุปได้
 ดังนี้.-

๑. ทอดพระราชอาสน์ที่ประทับ และเก้าอี้สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์
 ตลอดจนข้าราชการที่มาเฝ้า

๒. อาสน์สงฆ์สำหรับพระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์ และ เจริญชัย
 มงคลคาถา

๓. โต๊ะหมู่และเครื่องนมัสการ

๔. ศาลเทวรูปพระเทวกรรม

๕. แท่นข้างสำคัญยืน มีหลักหม้อ เสาตะลุงเบญจภาคหุ้มผ้าขาวออก-
 ทอง มีเพดานผ้าขาวระบาย ๒ ชั้นแขวนลอยเขียนอาคมยันต์เส้นทอง มีเกยพนังกิณทร
 ธนูปลุกล้อมเบญจภาคสำหรับเสด็จขึ้นทรงรถหน้าวันขึ้นระวาง

๖. ตั้งบายศรีเงินทองแก้วสำหรับเวียนเทียนสมโภช

๗. ภายในโรงห้อยยันต์จุลารุทิก ยันต์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าห้อยที่เสา
 ตั้งหน้าข้าง ยันต์พระอริยสาวกห้อยที่เสาประจำทิศทั้ง ๘ และมียันต์ผ้าขาวเขียนทอง
 ๑๖ ผืนห้อยระหว่างเสาเฉลี่ยรอบโรงด้วย

เบญจาสำหรับข้างอาบน้ํา ทำเป็นประรำพิธีที่ข้างโรงสมโภชมีแท่นเสาคะลุง เบญพาคนห่มผ้าขาวออกทอง ทั้งชั้นสาครใหญ่ชั้นน้ําสำหรับอาบข้างสำคัญ และวงสาย สิญจน์โยงเนื่องกันกับโรงสมโภชด้วย

ขบวนแห่ข้างสำคัญ มีจำนวนคนและเครื่องสูงต่าง ๆ ตามรายละเอียดที่จะ กล่าวถึงในบทต่อไป

ขบวนแห่สลาภกัณฑ์ พระราชพิธีสมโภชข้างในสมัยก่อนจะต้องมีการแห่ สลาภกัณฑ์ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ขาดการแห่สลาภกัณฑ์เมื่อคราวขึ้นระวางสมโภชพระ- เสวทวชิรพาห แต่คราวขึ้นระวางสมโภชพระเศวตคชเชชนกติกในรัชกาลที่ ๗ มีการ แห่สลาภกัณฑ์ ปัจจุบันนี้ไม่มีการแห่สลาภกัณฑ์แล้ว เพราะไม่เหมาะสมกับภาวะ เศรษฐกิจ

การหลั่งน้ําพระพุทธรมนต์เมื่อได้ศุภมงคลอุทุมมฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้า- อยู่หัวจะเสด็จขึ้นประทับยืนที่เกยข้างเบญพาคน เจ้าพนักงานจะนำพระเต้าเทวบิฐুবรรจุ น้ําพระพุทธรมนต์ทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงหลั่งน้ําพระพุทธรมนต์ลงบนเศียรข้าง แล้ว ทรงรับน้ําพระมหาสังข์หลังพระราชทานอีกวาระหนึ่ง ในสมัยก่อนจะทรงพระกรุณา โปรดเกล้า ฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รทนามนต์แก่ข้างสำคัญ ด้วย ดังเช่นที่ปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันคราวขึ้นระวางพระเศวตศกนธ์ โรภาสในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตอนหนึ่งว่า (๑๙) “พอได้พระฤกษ์พระบาทสมเด็จพระเจ้า- อยู่หัวเสด็จขึ้นบนเกย พระราชทานน้ําพระพุทธรมนต์รดข้างสำคัญ แล้วทรงพระกรุณา โปรดให้กรมพระราชวัง (๒๐) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบารามประบัณฑ์ (๒๑) กรมหลวงวรศักดิ์ดา (๒๒) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์ (๒๓) กรม

(๑๙) จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชพิธีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวภาค ๑๒

(๒๐) กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

(๒๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบารามประบัณฑ์ (ต้นราชสกุล มาลากุล)

(๒๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า อรุณวงศ์ กรมหลวงวรศักดิ์ทิศาพิเศลา (ต้นราชสกุล อรุณวงศ์)

(๒๓) สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงษาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช (ต้นราชสกุล ภาณุพันธุ์)

ขุนภูวนัย^(๒๔) กรมขุนบดินทร์^(๒๕) กรมขุนเจริญ^(๒๖) เจ้าพระยาภาณุวงศ์^(๒๗)
เจ้าพระยามหินทร์^(๒๘) เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์^(๒๙) รตนามนต์ช้างสำคัญ” แต่ปัจจุบัน
พระมหाराชครูพิริศศรีวิสุทธิคุณเป็นผู้รตนำสังข์ตามพิธีของพราหมณ์ต่อไป หลังจากนั้น
จะทรงเจิมอ้อยแดงจารึกนามและพระราชทานแก่ช้างสำคัญในพิธีสมโภชและขึ้นระวาง
ช้างสำคัญนี้ พระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์จะได้รับพระราชทานยามปักอักขรบอก
งานเป็นพิเศษ

เครื่องขชาภรณ์ที่พระราชทานให้ช้างสำคัญแต่นั้น โบราณใช้ทองคำก้อน
แขวนคอสมัยรัชกาลที่ ๒ พระราชทานพระธำมรงค์ผูกคอ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ จนถึง
ปัจจุบัน พระราชทานเสมออักขรพระบรมนามาภิไธยย่อทองคำลงยาราชาวาทิห้อยคอ

หลังจากนั้นมีการอ่านฉันทุขภูสิ่งเวและขับไม้^(๓๐) กล่อมพระยาช้าง
เสร็จแล้วมีการเวียนเทียนสมโภช ในสมัยก่อนถือวันเป็นงานใหญ่โตมาก มีการมหร
สพสมโภชหลายชนิด เช่น โขนหลวง รำโคม สิงโต มังกรล้อแก้ว หนัง เป็นต้น
แต่ปัจจุบันได้งดการมหรสพสมโภช เพราะไม่เหมาะกับภาวะทางเศรษฐกิจ

(๒๔) พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า สุบรรณ กรมขุนภูวนัยนฤเบนทรธำมรงค์ (ต้นราชสกุล สุบรรณ)

(๒๕) พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า สิงหวิ กรมขุนบดินทร์ไพศาลโสภณ (ต้นราชสกุล สิงหวิ)

(๒๖) พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า จมพูนทุ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ (ต้นราชสกุล จมพูนทุ)

(๒๗) เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

(๒๘) เจ้าพระยามหินทร์ศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล)

(๒๙) เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ราชโกษา (แพ บุนนาค)

(๓๐) คำฉันทันนิยมแต่งเป็น ๔ ลา คือ

ลา ๑ ขอพพร

ลา ๒ ลาไพพร

ลา ๓ ชมเมือง

ลา ๔ สอนช้าง

ส่วนกาพย์ขับไม้ั้นแบ่งเป็น ๕ แผศ

แผศ ๑ ขอพพร

แผศ ๒ ลาไพพร

แผศ ๓ ชมเมือง

แผศ ๔ สอนช้าง

แผศ ๕ ขชาภรณ์

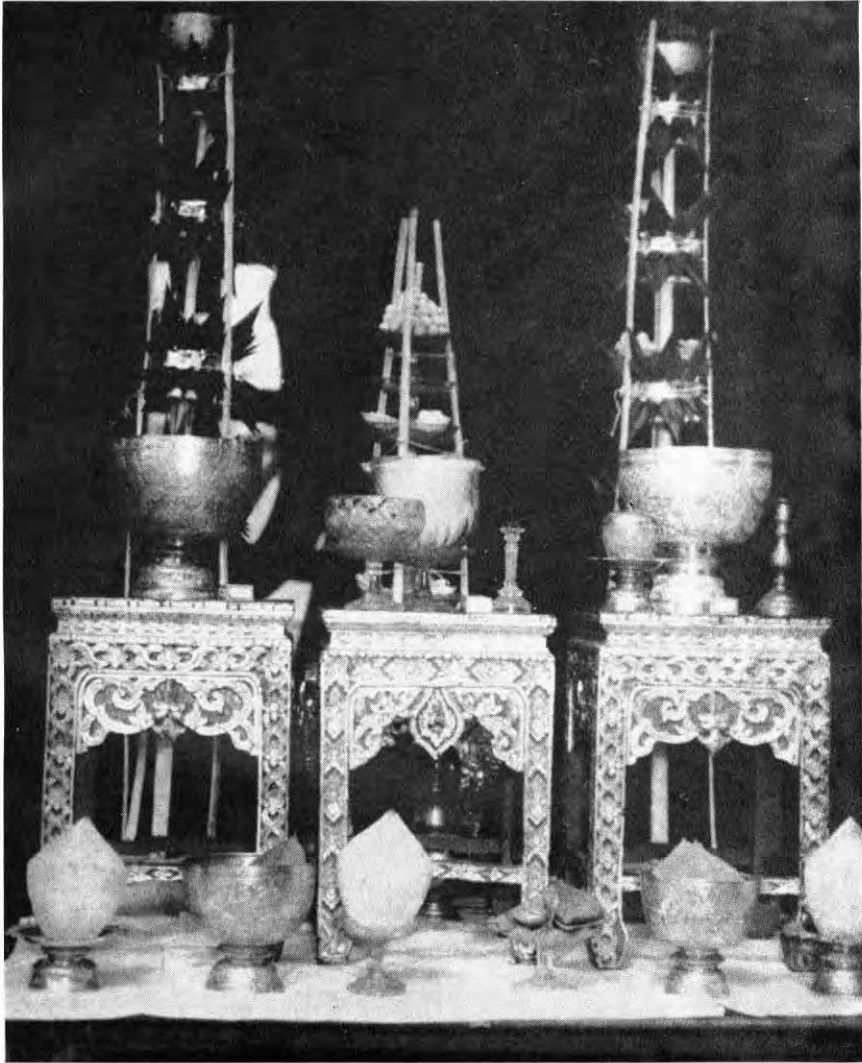
ช้างพลายสีประหลาดขณะยืนโรงในองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

พระสงฆ์ ๙ รูปกำลังเจริญพระพุทธมนต์

พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา กำลังจัดรูปเทียนเครื่องสังเวย

บายศรีตั้นในพิธีสมโภช

พระมหाराชครูพิทักษ์วิสุทธิคุณ กำลังเปิดแว่นเวียนเทียนสมโภช

ทูลบาทพระเทวกรรม

บทที่ ๔ พระเศวตอดุลยเดโชพาน

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ นายเปลก ราษฎรจังหวัดกระบี่ จับลูกข้างพลายได้ เชือกหนึ่งจากป่า จังหวัดกระบี่ ต่อมา พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้ ลูกข้างพลายเชือกนั้นมาไว้ที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย เมื่อได้พิจารณาแล้วเห็นว่า มีสีและลักษณะผิดแผกแตกต่างกับข้างสามัญทั่วไป จึงไปติดต่อบริการพระราชวังเมือง (บ๊วย กษาชีวะ) ผู้เป็นทนายของพระยาเพชรราชา (อ้อย กษาชีวะ) อดีตเจ้ากรมช่างค้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งขณะนั้นพำนักอยู่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาให้มาตรวจลักษณะ เมื่อพระราชวังเมืองได้มาตรวจพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว มีความเห็นว่า เป็นข้างสำคัญมีลักษณะสมบูรณ์ด้วยศุภมงคลครบถ้วนต้องตามตำรับพระคชศาสตร์ สมควรจะน้อมเกล้า ฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อขึ้นระวางเป็นพระยาช่างค้นได้

เป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณสมัย ที่จะไม่กล่าวว่าย่างนั้นเป็นข้างเผือก และเป็นชั้นใด เอก โท หรือตรี แก่ผู้ใด จนกว่าจะได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทเสียก่อน และจะเรียกว่า “ข้างสำคัญ” ไปจนกว่าจะได้ขึ้นระวางและรับพระราชทานอภัยแดงจารึกนามแล้ว จึงจะเรียกว่า “ข้างเผือก”

ก่อนพิธีน้อมเกล้า ฯ ถวาย องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ได้จัดให้มีพิธีสมโภชขึ้นเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑ พิธีสงฆ์นั้นนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๔ รูปมาเจริญพระพุทธมนต์และฉันภัตตาหารเพล โดยมีพระเทพเมธาการ (พระธรรมปาโมกข์ ทิม อุฑาตมิโม ป. ๕) วัดราชประดิษฐ์ ฯ เป็นประธานสงฆ์ ส่วนพิธีพราหมณ์นั้น พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (สมจิตร รังสีพราหมณ์กุล) หัวหน้าคณะพราหมณ์เป็นผู้บวงสรวงสังเวศ และเบิกแว่นเวียนเทียนสมโภช

รุ่งขึ้นวันจันทร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังสวนสัตว์ดุสิต เขาดินวนา ในพินันทมเกล้า ฯ ถวายช้างพลายสี่ประเภท

ข่าวในราชสำนัก (๓๑)

พระบรมมหาราชวัง

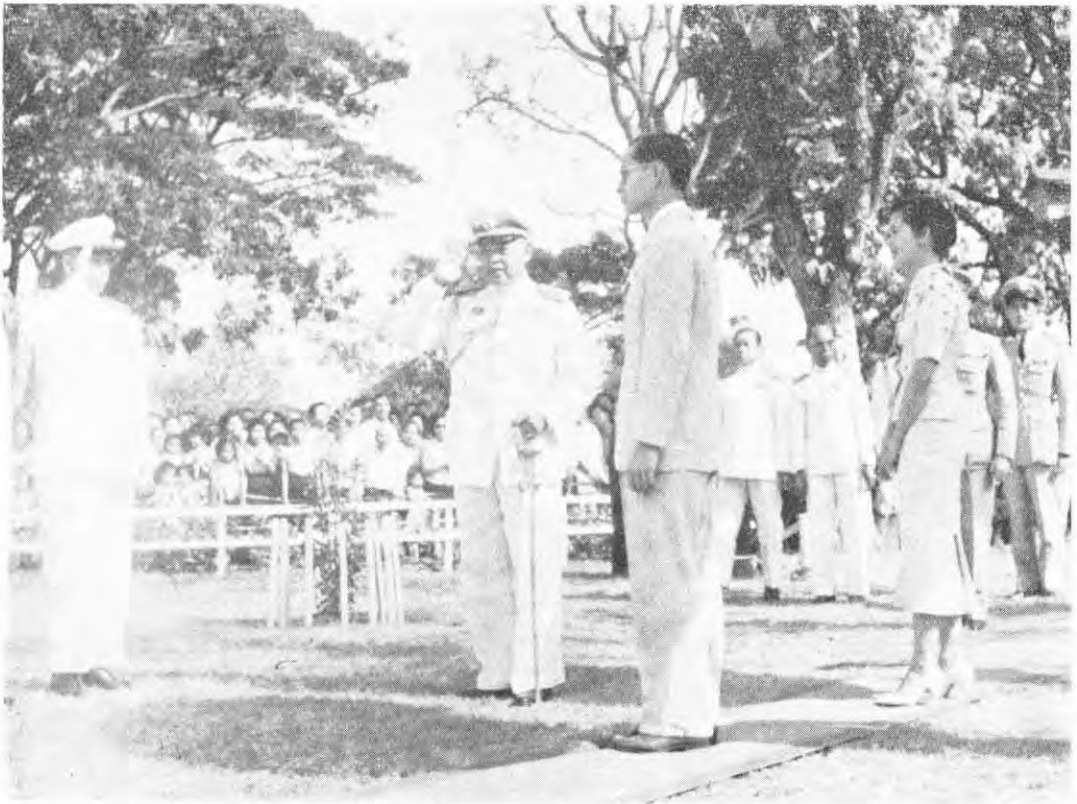
วันจันทร์ที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๑

วันนี้ เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินยังสวนสัตว์ดุสิต เพื่อคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทหม่อมเกล้า ฯ ถวายช้างพลายสี่ประเภท

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมาถึงสวนสัตว์ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ประธานกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยเฝ้ารับเสด็จ และกราบบังคมทูลเบิกคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท หลังจาก ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ประทับยังพระราชอาสน์ในพลับพลาพิธีแล้ว พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามหม่อมเกล้า ฯ ถวายช้างพลายสี่ประเภทในนามขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังโรงช้าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำพระพุทธรมรดกด้วยพระเต้าพระราชทานแก่ช้างสำคัญ และพระราชทานกล้วย อ้อย และหญ้า หลังจากนั้นทรงมีพระราชปฏิสันถารกับ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา และคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยพอสมควรแก่เวลาแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินกลับ ในพินันทมเกล้า ฯ ถวายช้างพลายสี่ประเภทนี้ มีพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้เสด็จไปและไปร่วมในพิธีด้วยเป็นจำนวนมาก

(๓๑) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๕ ตอนที่ ๑๕ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑

พิธีมอบเกล้าฯ ถวายข้างพลายสีประหลาด กองกิจการสวนสัตว์แห่งประเทศไทย
เมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนินมาถึง องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

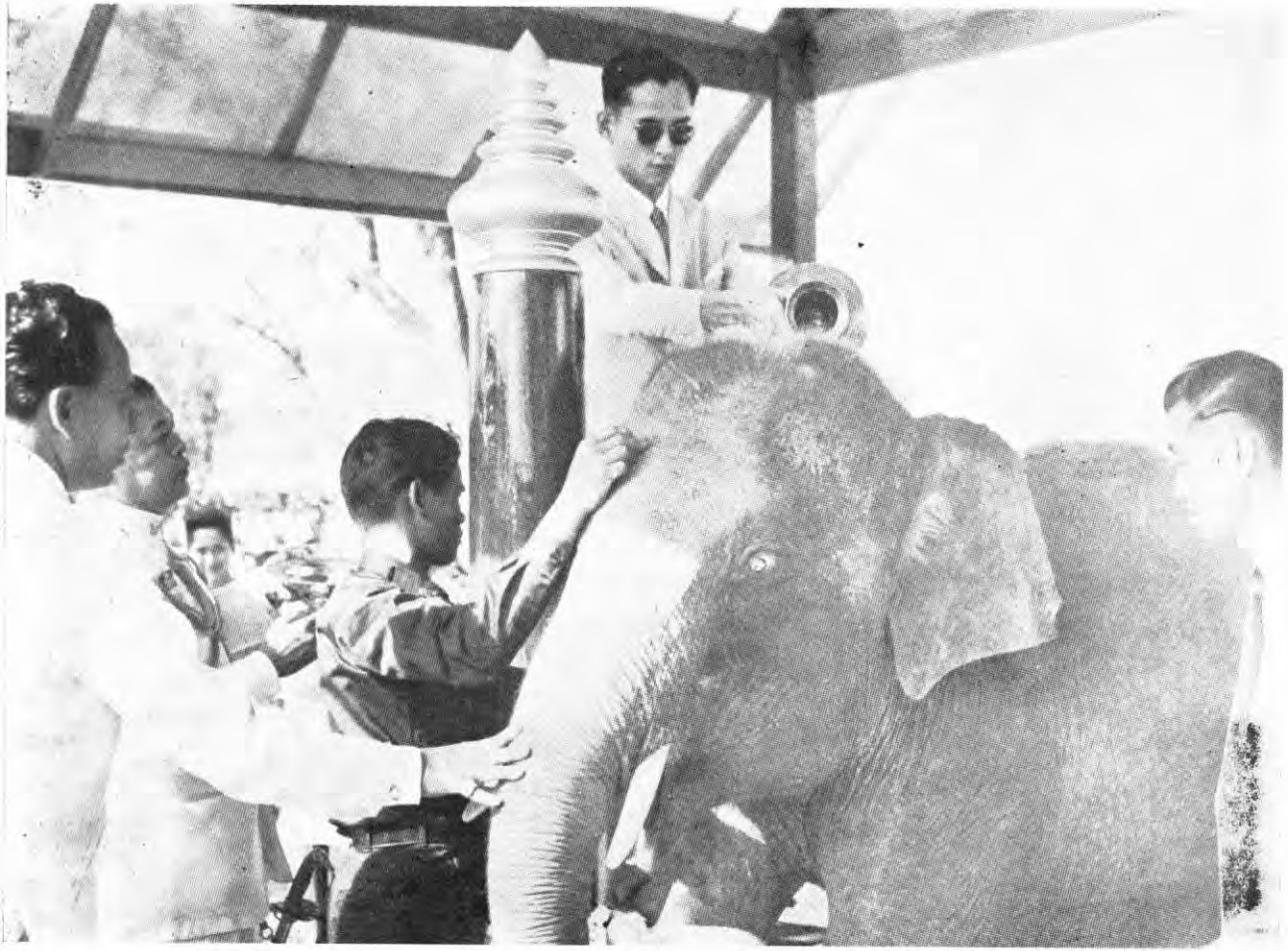

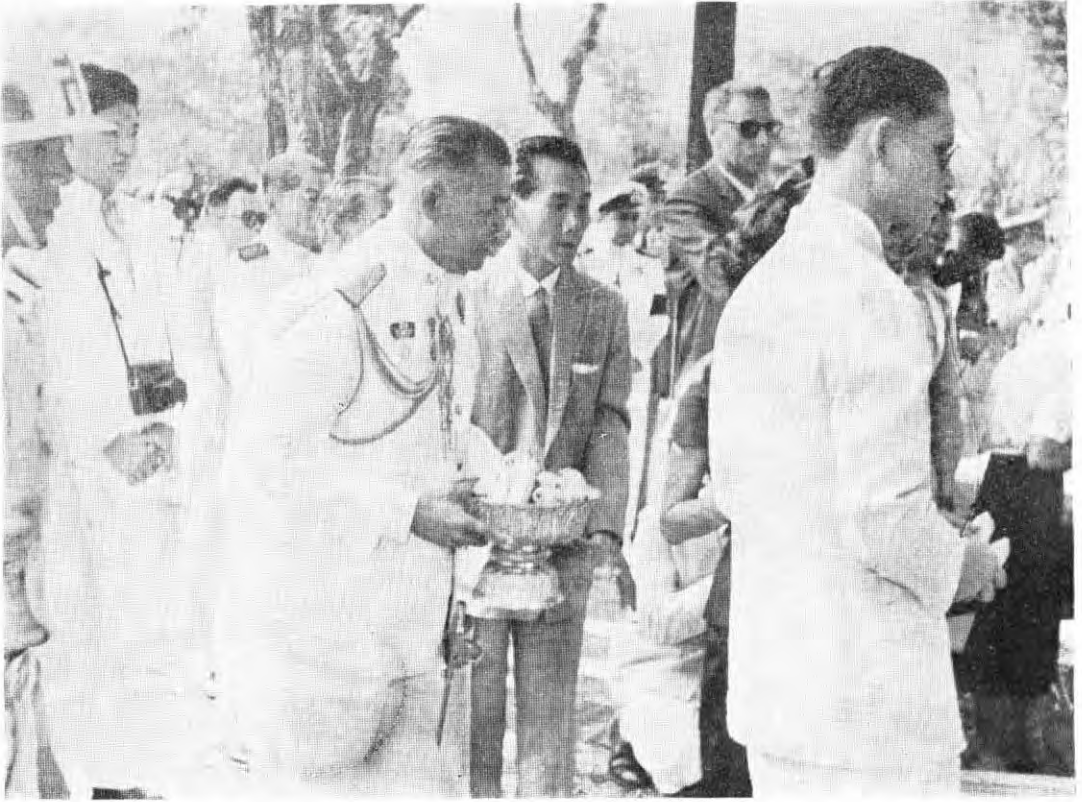
พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา กำลังกราบบังคมทูลน้อมเกล้าฯ
ถวายช้างพลายสี่ประหลาด

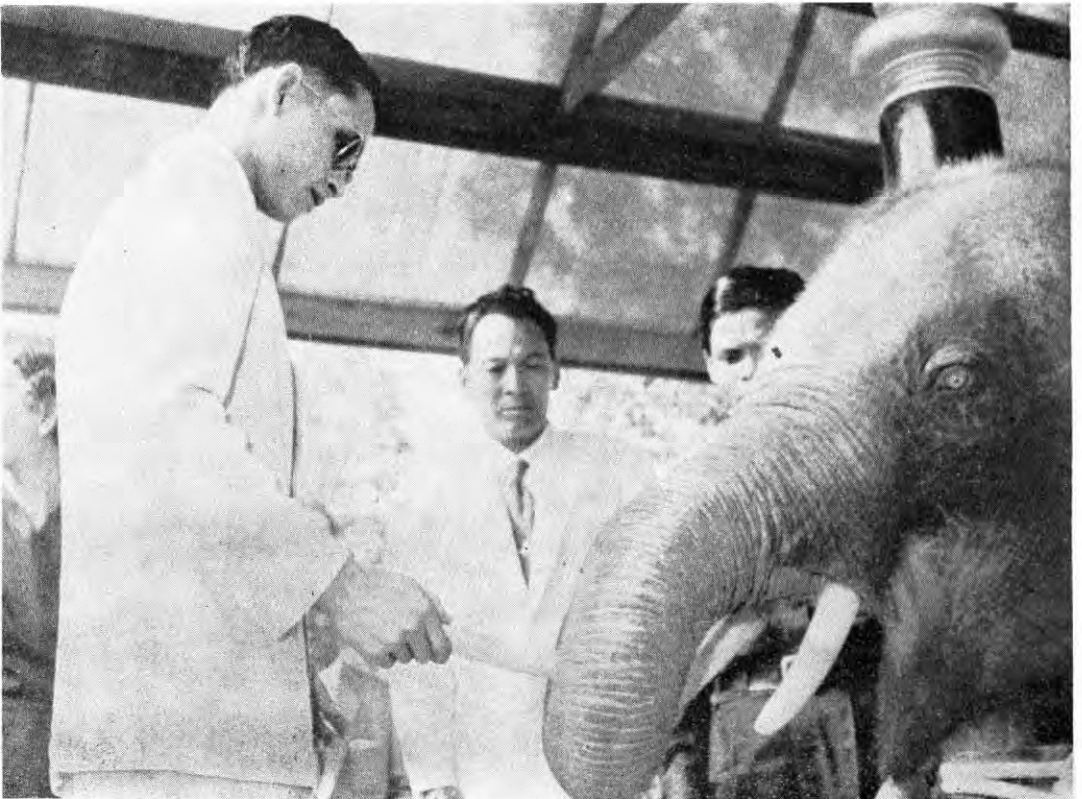
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงลงนามพระพุทธรูปพระราชนัดดาแห่งช้างพลายสีประหลาด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานกล้วย อ้อย
และหญ้าแก่ช้างพลายสีประหลาด

พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เสด็จไปและไปในงานพิธี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับ
พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

ครั้นได้เวลาพอสมควรที่จะได้มีการพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางตามราชประเพณี จึงโปรดฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นงานพิธี ๒ วัน เริ่มแต่ปลายวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน จนถึงปลายวันรุ่งขึ้นที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ ตามหมายกำหนดการดังนี้.-

ที่ ๑๗/๒๕๐๒

หมายกำหนดการ (๓๒)

พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางข้างสำคัญ

พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๒

วันที่	เวลา	ราชการ	ที่	เครื่อง
๑๐	๑๕.๐๐ น.	แห่ข้างสำคัญ	จากเขาคินวนา	เต็มยศข้างเศือก (๓๓)
	๑๖.๓๐ น.	เจริญพระทศพรหม	วังพระราชวังดุสิต	
๑๑	๗.๐๐ น.	เสด็จพระ	วังพระราชวังดุสิต	ปรกติ (๓๔)
	๑๖.๔๕ น.	พระฤกษ์ขึ้นระวาง	วังพระราชวังดุสิต	เต็มยศพร้อม (๓๕)

เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ข้างสำคัญที่องค์การสวนสัตว์ถวายไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๑ นั้น ถึงเวลาสมควรที่จะได้มีการพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางตามพระราชประเพณี ดังรายการต่อไปนี้

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน เวลา ๑๕ นาฬิกา กระทบระฆังสำคัญ (๓๖)

ออกจากเขาคินวนาทางประตูถนนพระรามที่ ๕ เลี้ยวขวาตามถนนศรีอยุธยา พระลานพระราชวังดุสิต ถนนอุทองในเข้าพระราชวังดุสิตทางประตูสำนักนิเวศน์พล ข้าง

(๓๒) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๖ ตอนที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

(๓๓) สวมสายสะพายเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งข้างเศือก

(๓๔) แต่งเครื่องแบบปรกติขาว

(๓๕) สวมสายสะพายเครื่องราชอิสริยาภรณ์พัตนราชวราภรณ์ อันเป็นโบราณมงคล สำหรับผู้ที่มีได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ จะต้องสวมสายสะพายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลสูงสุดที่ตนได้รับพระราชทาน

(๓๖) กระทบระฆังสำคัญมีระฆังครบถ้วน ดังนี้.-

๑. แครวงของนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย นำขบวน

๒. นายท้ายช้างตือธง ๓ ชาย	๒
๓. คู่หน้านักเรียนวิชาวุฒิชัยชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสวนลอมพอก ๒ สาย ๆ ละ	๕๐
๔. คู่หน้าต้อมักหวายต่อจากคู่หน้านักเรียนวิชาวุฒิชัยชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสวนลอมพอก ๒ สาย ๆ ละ	๓๐
๕. คู่หน้าต้อมักหวายต่อจากคู่หน้านักเรียนวิชาวุฒิชัยชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสวนลอมพอก ๒ สาย ๆ ละ	๔
๖. คู่หน้าต้อมักหวายต่อจากคู่หน้านักเรียนวิชาวุฒิชัยชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสวนลอมพอก ๒ สาย ๆ ละ	๑๘
๗. คู่หน้าต้อมักหวายต่อจากคู่หน้านักเรียนวิชาวุฒิชัยชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสวนลอมพอก ๒ สาย ๆ ละ	๓๐
๘. กลองชนะระนาด ๒ สาย ๆ ละ	๒๐
๙. แตรฝรั่ง ๒ สาย ๆ ละ	๘
๑๐. แตรงอน ๒ สาย ๆ ละ	๑๒
๑๑. สังข์ ๒ สาย ๆ ละ	๒
๑๒. สारวาทกรดอง	๑
๑๓. จำป๋	๒
๑๔. จำดอง	๒
๑๕. สारวาทกรแตร	๑
๑๖. เครื่องสูงหน้า ๕ ชั้น	๖
๑๗. บังแตรก	๔
๑๘. เครื่องสูงหน้า ๗ ชั้น	๔
๑๙. กุ่มเครื่องหน้า	๒
๒๐. ช้างนำ	๑
๒๑. พระกรรภิมย์ เสนาธบคัย ๑ พระเกวฬพาทิ ๑ พระฉัตรชัย ๑	๓
๒๒. พราหมณ์เชิญพระเทวกรรม	๑
๒๓. พราหมณ์เบ้าสังข์	๒
๒๔. กรรชิ่งเกดก หน้า ๒ หลัง ๒	๔
๒๕. พนักงานข้างต้นค้ำกับ	๒
๒๖. ช้างสำคัญ	๑
๒๗. ราชมัญเชิญเครื่องยศ อ้ออ กล้วย พญา น้า	๔
๒๘. กุ่มเครื่องหลัง	๒
๒๙. เครื่องสูงหลัง ๗ ชั้น	๒
๓๐. เครื่องสูงหลัง ๕ ชั้น	๔
๓๑. บังแตรก	๒

สำคัญเข้าสู่โรงพระราชพิธี ^(๓๗) พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๒๐ รูป ^(๓๘) เจริญชัยมงคล

- (๓๗) ช้างนำและช้างตามหุคอยู่ข้างนอก เจ้าพนักงานข้างต้นคือ พระราชวังเมือง (ปัย กราชเีวะ) นำข้างเผือกเข้าสู่โรงพระราชพิธี
- (๓๘) พระสงฆ์ที่เจริญชัยมงคลกาลา เจริญพระพุทธมนต์และรับพระราชทานฉันภัตตาหาร ๒๐ รูป คือ
๑. สมเด็จพระวันรัต (สมเด็จพระอริยวงษาคคญาณ ปลต กิกฺกิสฺสโก ป. ๕)
วัดเบญจมบพิตร
 ๒. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (สมเด็จพระอริยวงษาคคญาณ อยู่ ญาโณทโย ป. ๕)
วัดสระเกศ
 ๓. สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (สมเด็จพระอริยวงษาคคญาณ จวน อูรฺฐายี ป. ๕)
วัดมกุฏกษัตริยาราม
 ๔. พระพิมลธรรม (อาจ อาสโก ป. ๕)
วัดมหาธาตุ
 ๕. พระพรหมมณี (ผิน สุวโจ ป. ๖)
วัดบวรนิเวศวิหาร
 ๖. พระศาสนโศภณ (ปลตอก อุกฺกถาวรี ป. ๕)
วัดราชาธิวาส
 ๗. พระธรรมวาโรดม (สมเด็จพระอริยวงษาคคญาณ ปั้น ปุณฺณสิริ ป. ๖)
วัดพระเชตุพน
 ๘. พระอุปาสถุณฺเฒ่าจารย์ (สมเด็จพระอริยวงษาคคญาณ วาสน วาสโน ป. ๕)
วัดราชบพิธ
 ๙. พระมหาโพธิวงศาจารย์ (สาตี อินฺทโชโต)
วัดอนงคาราม
 ๑๐. พระธรรมไตรโลกาจารย์ (สมเด็จพระพุทธาจารย์ วน สุจิตฺตยาโณ ป. ๖)
วัดอรุณราชวราราม
 ๑๑. พระธรรมธีรราชฆานูณี (สมเด็จพระธีรญาณมุนี ธีร ปุญฺญโก ป. ๕)
วัดจักรวรรดิราชาวาส
 ๑๒. พระธรรมปิฎก (สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ พิมพ์ ธมฺมธโร ป. ๖)
วัดพระศรีมหาธาตุ
 ๑๓. พระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารี ป. ๖)
วัดราชบูรพ์บำรุง จังหวัดชลบุรี
 ๑๔. พระธรรมคิลก (ทองคำ จนฺตูปโม ป. ๗)
วัดบรมนิเวศ
 ๑๕. พระธรรมวราภรณ์ (สมเด็จพระญาณสังวร เจริญ สุวฑฺฒโน ป. ๕)
วัดบวรนิเวศ
 ๑๖. พระมงคลทิพยมุนี (เช็ก พรหมสโร)
วัดทองธรรมชาติ
 ๑๗. พระธรรมปาโมกข์ (สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ วิน ธมฺมสโร ป. ๕)
วัดราชาธิวาส (ปัจจุบันวัดราชผาติการาม)
 ๑๘. พระธรรมรัตนากร (สมเด็จพระวันรัต ทรัพย์ โฆสโก ป. ๖) วัดสังเขววิทยาราม
 ๑๙. พระธรรมวราลังการ (พระธรรมบัญญัติจารย์ จัม สุจิตฺตโม ป. ๕) วัดโสมนัสวิหาร
 ๒๐. พระธรรมมหาธีรานุวัตร (พระวิสุทธาธิบดี ไสว สุจิตฺตโร ป. ๗) วัดโกรมิตกรวิทยาราม

กาลา ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สิ่งข์ แตร และดุริยางค์ (๓๙)

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระดำเนินนักจิตร-
ลดการโหราน พระราชวังดุสิตไปยังโรงช้างสำคัญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
ประเคนผ้าไตรและยามแพรชาว (๔๐) แก่พระสงฆ์ ๒๐ รูป พระสงฆ์ออกไปครองผ้า
เสร็จ กลับเข้านั่งยังอาสนะแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจตุรปูเทียนเครื่อง
นมัสการ (๔๑) ทรงศีล พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ธรรมจกักปวัตกันสูตรและสัตต-
ปริตร (๔๒) จบแล้ว ถวายอภิวาท (๔๓) ถวายพระพรลา (๔๔) พระบาทสมเด็จพระ

(๓๙) พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา จนกระทั่งเจ้าพนักงานข้างกันนำช้างเข้าผูกกับเกยเบญจพาษาและตกแต่ง
เครื่องประทับเสร็จเรียบร้อย

(๔๐) ยามแพรสีขาว (สีข้างเผือก) บั๊กอักษรบอกงานพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ

(๔๑) เครื่องนมัสการทองทิศ เป็นเครื่องนมัสการขนาดใหญ่ประกอบด้วยเครื่องนมัสการและพระแท่น
ทรงกราบ เครื่องนมัสการประกอบด้วย พุ่มดอกไม้ ๕ พุ่ม, พุ่มข้าวตอก ๕ พุ่ม, เทียน ๕ เล่ม
รูป ๕ เล่ม

(๔๒) คือ เจ็ดตำนานธรรมคา แต่เพิ่มธรรมจกักปวัตกันสูตรเป็นพิเศษอีก ๑ บท ในงานพระราชพิธีสมโภช
ขึ้นระวางพระเศวตวชิรพาหุ สมัยรัชกาลที่ ๖ เพิ่มมหาสมยสูตรอีกบทหนึ่งด้วย

(๔๓) คำถวายอภิวาทที่ถวายในงานพระราชพิธีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อม
ด้วยสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งประธานสงฆ์เป็นผู้ถวายมีดังนี้

อภิวาท	วสุสสค์	ชีวก		
อภิวาท	วสุสสค์	ชีวก		
อภิวาท	วสุสสค์	ชีวก		
ทิมายโก	โท	อโรโก	โท	
ทิมายโก	โท	อโรโก	โท	
สขิโก	โท	ปรมินทมหรรษา	ส	ราชินี
สิทธิกิจ	สิทธิกมม	สิทธิลาโก	ชโย	นิจ
ปรมินทมหรรษารวสุส	ราชินียา	สท	ภวตุ	สพพทา

ขอถวายพระพร

(๔๔) การที่ต้องถวายพรลา เพราะเป็นงานในเขตพระราชฐาน พระสงฆ์รูปที่ ๒ เป็นผู้ถวายพระพรลา
ดังนี้-

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พัฒน์มงคล พระชนมสุขทุกประการ จงมีแก่สมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เวลานั้นสมควรแล้วอาคมภาพทั้งปวง
ขอถวายพระพรลา แก่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

ขอถวายพระพร

พระราชพิธีสมโภชบนระวาง พระเศวตอดุลยเดง์พาหน
เมื่อ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

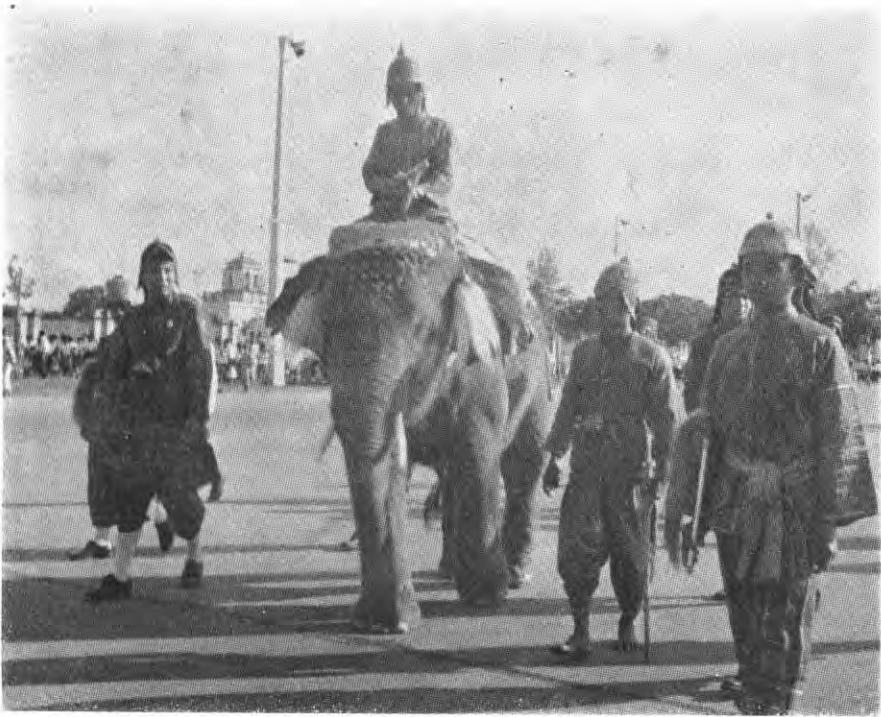

ภาพรวบบวนแห่ข้างสำคัญ

๕
รวบรวนแพ่ข้างสำคญ

ช้างสำคัญ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนินไปในงานพระราชพิธีสมโภชบนระวางช้างสำคัญ

เจ้าอยู่หัวทรงจตุรบุปผีแทนที่โตะบูชาพระเทวกรรม (๔๕) เสด็จพระราชดำเนินกลับ

พรหมณ์ทำพิธีบูชาพระเทวกรรมและราชบัณฑิต (๔๖) จะได้จตุรบุปผีแทน

(๔๗) บูชาจุฬารูทิก (๔๘) ต่อไป

วันนี้ แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายข้างเผือก

(๔๕) พระราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (สมจิตร รัชสิพรหมณกุล) ประกอบพิธีบวงสรวงสมโภช

(๔๖) คือ ข้าราชการกรมการศาสนาที่เป็นมหาเปรียญ มีโชเจ้าหน้าที่ประจำตำแหน่งราชบัณฑิตโดยคร้ง
อย่างในสมัยโบราณ เพราะเมื่อกรมราชบัณฑิตถูกยุบเลิกไปตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ตำแหน่งหน้าที่ราช-
บัณฑิตก็สูญสิ้นไป แต่งานพระราชพิธีต่าง ๆ ยังจำเป็นต้องใช้ราชบัณฑิตอยู่ เมื่อไม่มีการแต่งตั้ง
บุคคลเข้าประจำตำแหน่ง ก็ตกเป็นหน้าที่ของกรมการศาสนาต้องฝึกสอนข้าราชการที่เป็นมหาเปรียญ
หัดสวดคำบาลีตามทำนองแบบโบราณไว้ ผู้ทำหน้าที่ราชบัณฑิตเข้าสวดในงานพิธีหลวง ต้องนุ่งผ้าขาว
โจงกระเบน สวมเสื้อชั้นนอกกระดุม ๕ เม็ด กากผ้าขาว สวมถุงเท้าและรองเท้าวาง

(๔๗) เครื่องกระเบะเขียนทอง

(๔๘) คือ บูชาเทวาทัง ๘ ทิศ เมื่อหัวหน้าจตุรบุปผีแทนที่บูชาแล้ว ราชบัณฑิต ๘ คนเข้าประจำที่นั่ง
หันหน้าไปสู่ทิศนั้น ๆ ส่วนหัวหน้านั่งอยู่กลาง ก้มลงกราบพร้อมกัน แล้วขึ้นนม ๓ จบ หัวหน้าสวด
คาถาบูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ราชบัณฑิต ๘ คนสวดคาถาบูชาพระอรหันต์ ๘ ทิศ ตามคำสวด
ประจำทิศนั้น ๆ พร้อมกัน สวดจบแล้วกราบ เป็นเสร็จพิธี คำสวดบูชาจุฬารูทิกมีดังนี้-

ทิศกลาง

คโฆ ปเนา วิทิกคุณุ สุจิรปรินิพุกมบี ภควนุถุ อภิวาทเม อิมเหิ จ สกกาเรหิ อภิปุเชม
อรหนถุ สมมาสมพุทฐุ สาธุ โส ภควา สุจิรปรินิพุกโตบี เอเว วิทิกเทหิ กุณเหิ ธรรมานอ อมูหากั
อภิวาทนุ ธาเรตุ อิมมฺย ปุชฺช ปฏิกุกณฺหตุ อมูหากั เทวสุส ทิมรคฺคั ทิกาย สุชาย

ทิศบูรพา

คโฆ ปเนา วิทิกคุณุ สุจิรปรินิพุกมบี อายสมนฺถุ อญญาโกณฺฑชอยฺญุ อภิวาทเม อิมเหิ จ
สกกาเรหิ อภิปุเชม รคฺคณฺญนุ ภิกฺขุณฺ อุกฺคั สาธุ โส อายสมฺมา อญญาโกณฺฑชอยฺญุ สุจิรปรินิพุกโตบี
เอเว วิทิกเทหิ กุณเหิ ธรรมานอ อมูหากั อภิวาทนุ ธาเรตุ อิมมฺย ปุชฺช ปฏิกุกณฺหตุ อมูหากั เทวสุส
ทิมรคฺคั ทิกาย สุชาย

ทิศอาคเนย์

คโฆ ปเนา วิทิกคุณุ สุจิรปรินิพุกมบี อายสมนฺถุ มหากุสฺสโป อภิวาทเม อิมเหิ จ
สกกาเรหิ อภิปุเชม ธุทวาทนุ ภิกฺขุณฺ อุกฺคั สาธุ โส อายสมฺมา มหากุสฺสโป สุจิรปรินิพุกโตบี เอเว
วิทิกเทหิ กุณเหิ ธรรมานอ อมูหากั อภิวาทนุ ธาเรตุ อิมมฺย ปุชฺช ปฏิกุกณฺหตุ อมูหากั เทวสุส ทิมรคฺคั
ทิกาย สุชาย

ทิศทักษิณ

ทิศ ไชย ปะเนว วิทิตกคุณ สัจจปรินิพพุทฺทมบี อายสมฺมุตฺตํ สาริปุคฺคํ อภิวาเทม อิมเหติ จ สกกาเรหิ อภิปุเชม ปอฺยสมฺปนฺนํ ภิภฺชุนํ อคฺคํ สารุ โส อายสมฺมา สาริปุคฺโค สัจจปรินิพพุโตบี เอว วิทิตฺเทหิ กุณฺเดหิ ธรรมานอ อมฺหากํ อภิวาทนํ ฐาเรทฺ อิมญจ ปุชฺชํ ปฏิกฺกณฺเหทฺ อมฺหากํ เทวสฺส ทิฆมรทฺทํ หนีคทาย สฺชชาย

ทิศหรี

ทิศ ไชย ปะเนว วิทิตกคุณ สัจจปรินิพพุทฺทมบี อายสมฺมุตฺตํ อฺปาลี อภิวาเทม อิมเหติ จ สกกาเรหิ อภิปุเชม วินยธรรานํ ภิภฺชุนํ สารุ โส อายสมฺมา อฺปาลี สัจจปรินิพพุโตบี เอว วิทิตฺเทหิ กุณฺเดหิ ธรรมานอ อมฺหากํ อภิวาทนํ ฐาเรทฺ อิมญจ ปุชฺชํ ปฏิกฺกณฺเหทฺ อมฺหากํ เทวสฺส ทิฆมรทฺทํ หนีคทาย สฺชชาย

ทิศประจิม

ทิศ ไชย ปะเนว วิทิตกคุณ สัจจปรินิพพุทฺทมบี อายสมฺมุตฺตํ อานนทํ อภิวาเทม อิมเหติ จ สกกาเรหิ อภิปุเชม พานุสฺสคานํ สคิมฺนคานํ คคิมฺนคานํ อฺปฏฺฐากานํ ภิภฺชุนํ อคฺคํ สารุ อายสมฺมา อานนฺโท สัจจปรินิพพุโตบี เอว วิทิตฺเทหิ กุณฺเดหิ ธรรมานอ อมฺหากํ อภิวาทนํ ฐาเรทฺ อิมญจ ปุชฺชํ ปฏิกฺกณฺเหทฺ อมฺหากํ เทวสฺส ทิฆมรทฺทํ หนีคทาย สฺชชาย

ทิศพายัพ

ทิศ ไชย ปะเนว วิทิตกคุณ สัจจปรินิพพุทฺทมบี กจฺจานํ อภิวาเทม อิมเหติ จ สกกาเรหิ อภิปุเชม สขิกฺเกเทน ภาสิคฺคสฺส วิทิตาเรน อคฺคํ วิภฺชชฺชุนานํ อคฺคํ สารุ โส อายสมฺมา กจฺจาโน สัจจปรินิพพุโตบี เอว วิทิตฺเทหิ กุณฺเดหิ ธรรมานอ อมฺหากํ อภิวาทนํ ฐาเรทฺ อิมญจ ปุชฺชํ ปฏิกฺกณฺเหทฺ อมฺหากํ เทวสฺส ทิฆมรทฺทํ หนีคทาย สฺชชาย

ทิศอุดร

ทิศ ไชย ปะเนว วิทิตกคุณ สัจจปรินิพพุทฺทมบี อายสมฺมุตฺตํ มหาโมคฺคกฺคฺสฺถานํ อภิวาเทม อิมเหติ จ สกกาเรหิ อภิปุเชม อิทฺถิมฺนคานํ ภิภฺชุนํ อคฺคํ สารุ โส อายสมฺมา มหาโมคฺคกฺคฺสฺถานอ สัจจปรินิพพุโตบี เอว วิทิตฺเทหิ กุณฺเดหิ ธรรมานอ อมฺหากํ อภิวาทนํ ฐาเรทฺ อิมญจ ปุชฺชํ ปฏิกฺกณฺเหทฺ อมฺหากํ เทวสฺส ทิฆมรทฺทํ หนีคทาย สฺชชาย

ทิศอีสาน

ทิศ ไชย ปะเนว วิทิตกคุณ สัจจปรินิพพุทฺทมบี อายสมฺมุตฺตํ อภิวาเทม ราชฺลํ อภิวาเทม อิมเหติ จ สกกาเรหิ อภิปุเชม สิภฺชชากาแมนํ อคฺคํ สารุ โส อายสมฺมา ราชฺโล สัจจปรินิพพุโตบี เอว วิทิตฺเทหิ กุณฺเดหิ ธรรมานอ อมฺหากํ อภิวาทนํ ฐาเรทฺ อิมญจ ปุชฺชํ ปฏิกฺกณฺเหทฺ อมฺหากํ เทวสฺส ทิฆมรทฺทํ หนีคทาย สฺชชาย

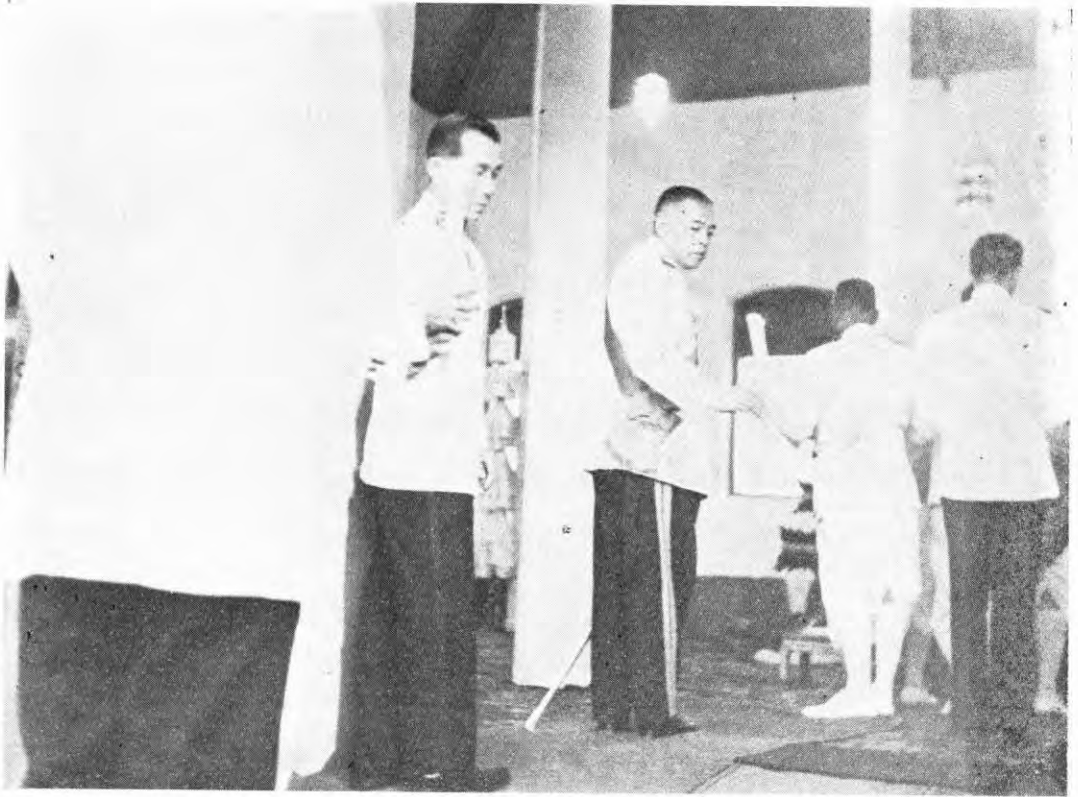
พระราชพิธีสมโภชบนระวางพระเศวตอศุลยเดชะพาหน
เมื่อ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนินไปยังโรงช้างสำคัญ

พระเสวตอตุลยเจษพาหนแต่งเครื่องคชาภรณ์พร้อมด้วยเสมาอักษร
พระบรมนามาภิไธยย่อ ปร. ทองคำลงยาราชาวดี

ข้าราชการเบิกแ้ว่นเวียนเทียนสมโภชพระเศวตอศุลยเดชพาหน

พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา กับพระแก้วตอคล้ายเดชมพาทน
ในงานพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวาง

พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ได้รับพระราชทานช่องบุญหรือทองคำ
อักษรพระปรมาภิไธยย่อ ภปร. ลงยา

กษารณ (๕๔) ให้แต่งข้างสำคัญเสร็จแล้ว ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมแก่พระสงฆ์
ที่เจริญชัยมงคลคาถา (๕๕) พระสงฆ์ถวายอนุโมทนาถวายอติเรก ถวายพระพรลา (๕๖)
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์อ่านฉันทสฤตีกถาล้อม (๕๗) จบแล้ว เบิกแฉ้วนเวียน
เทียนสมโภชพระยาข้างต้น ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สิ่งข์ แตร และดุริยางค์
เวียนเทียนสมโภชแล้ว พราหมณ์เจิมพระยาข้างต้นแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ

งานในตอนบ่ายวันนี้ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายนพรัตนราช-
วารารณ

สำนักพระราชวัง

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

(๕๔) สมัยรัชกาลที่ ๒ คราวรับพระยาเศวตภุชกร พระราชทานพระธำมรงค์มาผูกคอพระยาข้างและ
พระราชทานโต๊ะทองคำปากกว้างสองเศษสี่กล้วย ๑ โสอ้อย ๑ เป็น ๒ โต๊ะ ชั้นเชิงกะไหล่สีน้ำใบ ๑ ตั้ง
กันไม้ทอง ๒ คัน และเงิน ๒ คัน สูงคันละ ๔ สอก ในขณะที่ทำขวัญชนานชื่อ

สมัยรัชกาลที่ ๖ คราวสมโภชพระเศวตฉัตรพาท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
เสมาอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อทองคำลงยาราชาภิเศก ให้ผูกคอข้างสำคัญแทนก้อนทองคำอย่างแต่ก่อน และ
ถือเป็นประเพณีสืบต่อมา โดยเปลี่ยนเฉพาะอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อของแต่ละรัชกาล

ในคราวขึ้นระวางและสมโภชนางพระยาข้างต้น “พระนางศรีเศวตศฤตีกษณ” เมื่อวันที่ ๗
พฤษภาคม ๒๕๐๔ นั้น นอกจากเครื่องกษารณแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูก-
เธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุภา พระราชทานพวงมาลัยคล้องคอแก่นางพระยาข้างต้นเป็นพิเศษอีกด้วย

(๕๕) พระสงฆ์เจริญชัยมงคล เริ่มตั้งแต่ทรงหลังน้ำพระพุทธรูปตั้งเรือไป จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวทรงเจิมอ้อยแดงเสร็จ จึงหยุด

(๕๖) งานตอนนี้พระสงฆ์ต้องถวายพระพรลา เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่

(๕๗) โบราณใช้คำว่า “พราหมณ์อ่านฉันทสฤตีกถาล้อมข้าง” การสมโภชขึ้นระวางพระเศวตศฤตีกษณ
พาทครั้งนี้ไม่มีการขับไม้กล่อม พิธีคอนันต์สมัยโบราณ พราหมณ์พฤคมีบาทตั้งเครื่องกระยาบวช อ่านฉันทสฤตีก
ถาล้อมข้าง เมื่อจบแล้ว เจ้าพนักงานกรมภูษามาลาและกรมแสงในขับไม้กล่อม การขับไม้มีคณอ่านกาพย์
๑ สี่ขอสามสาย ๑ ไกวม้วนเท้าว ๑ สำหรับพระยาข้างต้นเชือกต่อ ๆ มาที่ขึ้นระวางในรัชกาลปัจจุบันนี้คือ
พระเศวตวรรัตนกรี (ล้มแล้ว) พระเศวตศฤตีกษณและ พระนางศรีเศวตศฤตีกษณ มีการขับไม้กล่อมครบ
ถ้วนตามแบบโบราณด้วยและในหมายกำหนดการใช้คำว่า “พราหมณ์อ่านฉันทสฤตีกถา” เจ้าพนักงานพระราชพิธี
แกว่งม้วนเท้าว (โบราณใช้ว่าไกวม้วนเท้าว) ศิลปินกรมศิลปากรขับไม้ประกอบขอสามสายกล่อม (แทน
เจ้าพนักงานกรมภูษามาลาและกรมแสงใน)”

บทที่ ๕ รายนามช่างที่ยื่นรางวัล (๕๘)

พระยาช่างกรุงศรีอยุธยา

(เก็บความตามพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลข)

แผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาที่ ๒

๑. ช่างฟ่งเผือก

ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า จุลศักราช ๘๑๕ ปีระกาเบญจศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ช่างฟ่งเผือกช่าง ๑

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

๑. พระฉัททันต์

ตามพระราชพงศาวดารปรากฏว่า เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคตแล้วพระยอกฟ้าขึ้นเสวยราชสมบัติศักราช ๘๕๐ ดำรัสให้เอาช่างบำรุงกัน งามช่างพระยาไฟหักเป็น ๓ ท่อน เวลาช่างขึ้นพระฉัททันต์ไล่น้ำตาไหล

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

๑. พระเกษนทโรคม

ศักราช ๘๘๗ ได้ช่างเผือกพลายจากกาญจนบุรี ให้ชื่อพระเกษนทโรคม

๒. พระรัตนากาศ

ศักราช ๙๐๗ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปวังข้าง ตำบลไทรน้อย ได้ช่างเผือกพลายให้ชื่อพระรัตนากาศ

๓. พระแก้วทรงบาท

ศักราช ๙๐๘ เสด็จไปวังข้างป่าเพ็ชรบุรี ได้ช่างเผือกพลาย ให้ชื่อพระแก้วทรงบาท

(๕๘) จากเรื่องพระเศวทวชิรพาท

๔.-๕. ข้างเผือกพังแม่และพังลูก

และในเดือนสิบปีมะเมียนั้น เสด็จไปได้ข้างเผือก กำบถบ้านหาโพธิ์ ลูก
เป็นเผือกพังแม่ก็เป็นเผือก

๖. พระบรมโกศ

ศักราช ๕๐๕ เสด็จไปได้ข้างป่าทะเลชุบศรเป็นเผือกพลาย ให้ชื่อพระบรม
โกศ

๗. พระสุริยภุชงค์

กรัน ๗ เดือนอ้ายปลายปี เสด็จไปได้ข้างเผือกพลาย กำบถบ้าน้ำทรง ให้
ชื่อพระสุริยภุชงค์ (๕๕)

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดี ๓ (พระนารายณ์มหาราช)

๘. พระอินทร์ไธยราวรรณ

ข้างพังเผือกคล้องใต้ที่ป่ากำบล้วยทราย เมืองศรีสวัสดิ์ รัับมาถึงกรุงสม-
โภชน์ระหว่างเมื่อ ๗ วัน ๖ ๕ ๒ กำบถศักราช ๑๐๒๐ พระราชทานนามว่าพระอินทร์

ไธยราวรรณวิสุทธิราชกริณี

๙. เจ้าพระยาบรมกเชนทระจักษ์พันธ์

ข้างพลายเผือกคล้องใต้ที่ป่าแขวงนครสวรรค์ เมื่อศักราช ๑๐๒๒ มีชาว
ไทยกพระราชทานนามว่า เจ้าพระยาบรมกเชนทระจักษ์พันธ์

แผ่นดินสมเด็จพระมหาบุรุษ (พระเพทราชา)

๑๐. พระอินทร์ไธราพต

ข้างพังเผือก คล้องใต้ที่ป่าแขวงเมืองสวรรคโลก เมื่อศักราช ๑๐๕๒ มี
มเหสีไทยกพระราชทานนามว่า พระอินทร์ไธราพต กษัตริย์วรินทร์เลิศฟ้า

(๕๕) เนื่องด้วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีข้างเผือกถึง ๗ ข้าง พระเกียรติปรากฏไปนานาประเทศ สมเด็จพระสังฆราชและเสนาข้าราชการจึงถวายพระนามเพิ่มคือท้ายว่า พระเจ้าข้างเผือก เป็นเหตุให้
กรุงหงสาวดีมีพระราชสาส์นมาขอข้างเผือก ๒ ข้าง กรุงศรีอยุธยาไม่ยอมให้ กรุงหงสาวดีจึงกรีธาทัพเข้ามา
กรุงศรีอยุธยาเป็นศึกใหญ่ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเจรจาความเมืองกับพระเจ้าหงสาวดี ตกลงยอมให้
ข้างเผือกเพิ่มเป็น ๔ ข้าง และให้พระรามเศรษฐราชบุตร พระยงจักรี พระสุนทรสงคราม ผู้มีความเห็นไม่
ยอมให้ข้างเผือกไปไว้เมืองหงสาวดี

๒. พระบรมรัตนากาศ

ข้างพังเผือก กล้องใต้ที่ป่ากรุงกัมพูชาส่งมาถวาย เมื่อศักราช ๑๐๕๓ ปี
มะแมตรีศกพระราชทานนามว่า พระบรมรัตนากาศ ซาคิกเซนท์ วรรณทรหมันต์
อนันตคุณ วิบูลยเลิศฟ้า

แผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)

๑. พระบรมไตรจักร์

ข้างพลายางสน คัดโคลงชาวบ้านแก่นำโคลงเข้ามาแต่ห้องป่าตัน นำเข้า
เพนียดเมื่อศักราช ๑๐๖๔ ปีมะเมียจัตวาศก สมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า
พระบรมไตรจักร์

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระบรมโกศ)

๑. พระวิเชียรหัตถ์

ข้างพังเผือก กล้องใต้ที่ป่ากรุงกัมพูชา ส่งมาถวายเมื่อศักราช ๑๐๘๗ ปี
เถาะสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระวิเชียรหัตถ์ วรรณเลิศฟ้า

๒. พระบรมราชนาเคนทร

ข้างพลายางสน กล้องใต้ที่นครศรีธรรมราช เมื่อศักราช ๑๑๐๔ ปีจอ
จัตวาศกส่งมาถวายสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมราชนาเคนทรวรรณ
เลิศฟ้า

๓. พระบรมวิไชยคเชนทร

ข้างพลายางสน กล้องใต้ที่ป่าเมืองไชยา เมื่อศักราช ๑๑๐๔ ปีจอจัตวาศก
ส่งมาถวายสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมวิไชยคเชนทร

๔. พระบรมกฤษร

ข้างพลายางสน กล้องใต้ที่ป่าเมืองเพชรบุรี เมื่อศักราช ๑๑๐๔ ปีจอ
จัตวาศก ส่งมาถวายสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมกฤษร

๕. พระบรมจักรพาลหัตถ์

ข้างพลายงามสัน กล้องใต้ที่บ้านนครศรีธรรมราช เมื่อศักราช ๑๑๐๕ ปีกุน
เบญจศกส่งมาถวายสมโภชน์นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมจักรพาลหัตถ์

๖. พระบรมคชลักษณ์

ข้างพลายสีประหลาด กล้องใต้ที่บ้านนครศรีธรรมราช เมื่อศักราช ๑๑๐๘
ปีฉลูอัฐศกส่งมาถวายสมโภชน์นระวาง พระราชทานนามว่า พระบรมคชลักษณ์
อรรคกษेत्रทวเรนทรสุประคิษฐุสิทธิสนธยา มหามงคลวิมลเลิศฟ้า

แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี

๑. ข้างพังเผือก

ข้างพังเผือกเป็นข้างลูกบ้านตกที่เมืองฝาง เมื่อศักราช ๑๑๓๒ ระหว่างกอง
ทัพกรุงไปล้อมเมืองฝาง เจ้าพระฝางหนีพาข้างไปต่วย กองทัพกรุงติดตามได้ลูกข้าง
พังเผือกมาถวายนำส่งถึงกรุงธนบุรี สมโภช ๓ วัน

พระยาข้างกรุงรัตนโกสินทร์

คัดจากหนังสือเทศาภิบาลเล่ม ๑๑ แผ่นที่ ๖๕ วันที่ ๑ สิงหาคม ๑๓๐

รัชกาลที่ ๑

๑. พระบรมไกรสร (บวรสุประคิษฐ)

ข้างพลายบีประหลาด พระยานครราชสีมานำถวาย สมโภชน์นระวาง ณ วัน
๓ ๖ ๓ ค่ำ ปีมะโรง ๑๑๔๖ พระราชทานนามว่า พระบรมไกรสร บวรสุประคิษฐ
๓

อัฐทิศพงษ์ มงคลาภิเษก เอกมหันต์ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า

๒. พระบรมไกรสร (บวรบุษปัทม์)

ข้างพลายเนียม พระราชบุรีนำถวาย สมโภชน์นระวาง ๓ ๖ ๓ ค่ำ ปีมะ-

โรง ๑๑๔๖ พระราชทานนามว่า พระบรมไกรสร บวรบุษปัทม์ สุวรรณลักษณา
มหาศุภมงคล วิมลเลิศฟ้า

๓. พระอินทรไอยรา

ข้างฝั่งเผือกตรี ลูกเดือนคล้องไต้ที่เมืองภูเขียว พระยานครราชสีมานำถวาย

๔

สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๑ ๖ ๔ ค่ำ ปีชวด ๑๑๕๖ พระราชทานนามว่า พระอินทร-
ไอยรา รัตนนาเคนทร์ กเชนทรบดินทร์ อินทรังสรรค์ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า
กรัณรัชกาลที่ ๒ ณ วัน ๖ ๖ ๔ ค่ำ ปีวอก ๑๑๗๔ พระราชทานนาม
ใหม่ว่า พระอินทรไอยรา กษาศาติฉันทันต์ พิศผิวพรรณเผือกตรี สียอดทองตากแห้ง
วิศณูแกลังรักรักษ์ มงคลลักษณะเลิศฟ้า

๔. พระเทพกฤษณ์

ข้างฝั่งเผือกเอก ลูกเดือนคล้องไต้ที่เมืองภูเขียว พระยานครราชสีมานำ
ถวายสมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๑ ๖ ๒ ค่ำ ปีระกา ๑๑๖๓ พระราชทานนามว่า พระ-
เทพกฤษณ์ บวรศรีเสวต เอกชาติฉันทันต์ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า

กรัณรัชกาลที่ ๒ ณ วัน ๖ ๖ ๔ ค่ำ ปีวอก ๑๑๗๔ พระราชทานนามใหม่
ว่า พระเทพกฤษณ์ บวรศรีเสวต อมรมณณมิตร เผือกผ่องพิศโสภณ มิ่งมงคล-
นาเคนทร์ กษกเชนทรเฉลิมขวัญ ชาติฉันทันต์สูงศักดิ์ วิไลลักษณะเลิศฟ้า

๕. พระบรมฉัททันต์

ข้างปลายทองแดง คล้องไต้ที่เพนียด สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๖ ๔ ค่ำ
ปีกุน ๑๑๖๕ พระราชทานนามว่า พระบรมฉัททันต์ สุวรรณรัศมีศรีศุภลักษณ์ อรรค-
ทศกษาพงศ์มงคลเลิศฟ้า

๖. พระบรมนัชมนี

ข้างปลายเล็บกรบ พระยาศรีธรรมราชนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน
๖ ค่ำ ปีฉลู ๑๑๖๗ พระราชทานนามว่า พระบรมนัชมนี ศรีรัตนกเชนทร บวร-
วิษณุพงษ์ วงศ์กษพรณ อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า

๗. พระบรมคชลักษณ์ (อรรคคเชนทร์)

ข้างพลายกระ เจ้าเมืองเวียงจันทร์นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๖ ค่ำ
ปีฉลู ๑๑๖๗ พระราชทานนามว่า พระบรมคชลักษณ์ อรรคคเชนทร์ สุเรนทรฤทธิ์
สิทธิสมพงศ์ มงคลเลิศฟ้า

๘. พระบรมนาเคนทร์

ข้างพลายทองแดง พระยานครราชสีมานำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน
๓ ๖ ๓ ค่ำ ปีเถาะ ๑๑๖๘ พระราชทานนามว่า พระบรมนาเคนทร์ กเชนทรชาติ-
๑๓
คามพหัตถิ ศรีสุวรรณเลิศฟ้า

๙. พระบรมคชลักษณ์ (อรรคชาติคามพหัตถิ)

ข้างพลายทองแดง เจ้าหุ่่งนำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๓ ๖ ๓ ค่ำ
๑๓
ปีเถาะ ๑๑๖๘ พระราชทานนามว่า พระบรมคชลักษณ์ อรรคชาติคามพหัตถิ ศรีทศพงศ์
ณรงค์เลิศฟ้า

๑๐. พระบรมเมฆเอกหนต์

ข้างพลายงาเดียว สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๓ ๖ ๓ ค่ำ ปีเถาะ ๑๑๖๕
๑๓
พระราชทานนามว่า พระบรมเมฆเอกหนต์ วิมลสุประคิษฐุ สิทธิสนธยา มหาศุภมงคล
วิมลเลิศฟ้า

รัชกาลที่ ๒

๑. พระยาแก้วคฤงษ์

ข้างพลายเผือกเอก ลูกเดือนคล้องใต้หุ่่งยังเขากระพ้อ ปลายน้ำเมืองโพธิ-
สัตว์ พระยาอภัยภูเบศร์เมืองพระตะบองนำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๒ ๖ ๔ ค่ำ

ปีวอก ๑๑๗๔ พระราชทานนามว่า พระยาเศวตภุญชร อิศรประเสริฐศักดิ์ เฝือก-
เอกอรคไอยรา มงคลพาหนนารถ บรมราชจักรพรรดิ วิเชียรรัตนนาเคนทร์ ชาศิก-
เชนทรนัททันต์ หิรัญรัศมีศรีพระนกร สุนทรลักษณ์เลิศฟ้า

๒. พระบรมนาเคนทร์

ข้างพลายกระ เจ้าเมืองเวียงจันทร์นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๕ ๖

๑๒

๕ คำ ปีวอก ๑๑๗๓ พระราชทานนามว่า พระบรมนาเคนทร์

๓. พระบรมหัตถ์คิน

ข้างพลายกระ พระยาเชียงใหม่นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๑ ๖ ๔

๑๑

คำ ปีวอก ๑๑๗๗ พระราชทานนามว่า พระบรมหัตถ์คิน วรินทร์ราชพาหนะ พันชา-
วกระสมพงศ์ สารทรงประเสริฐศักดิ์ เฉลิมลักษณ์เลิศฟ้า

๔. พระบรมนาเคนทร์ (กเชนทรธราธาร)

ข้างพลายเนียม เจ้าอนุเวียงจันทร์นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๑ ๖

๒

๕ คำ ปีชวค ๑๑๗๘ พระราชทานนามว่า พระบรมนาเคนทร์ กเชนทรธราธาร
กำแหงหาญท้าวเหี่ยม ลักษณะนิยมประทุมทันต์ เฉลิมขวัญพระนกร เกียรติขจรจบ
สกล มิ่งมงคลเลิศฟ้า

๕. พระยาเศวตไอยรา

ข้างพลายเฝือกเอก ลุกเดือนคล่องไต้ที่ป่าแขวงเมืองนครเชียงใหม่ พระยา-

๔

เชียงใหม่ (น้อยธรรม) นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๒ ๖ ๑๑ คำ ปีชวค ๑๑๗๗
พระราชทานนามว่า พระยาเศวตไอยรา บวรพาหนนารถ อิศราราชบรมจักร สีสังข์-
ศักดิ์อุโบสถ กชคเชนทรชาติอากาศจาวี เฝือกม่วงศรีบริวิสุทธ์ เฉลิมอุษุขยั้ง วัฒน-
มิ่งมงคล จบสกลเลิศฟ้า

๖. พระยาเศวตคชลักษณ์

ข้างพลายเผือกเอก ลูกเดือนคล้องไต้ที่ป่าแขวงเมืองน่าน พระยาน่านนำ
ถวาย สมโภชน์ระหว่าง ณ วัน ๑ ฯ ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ๑๑๗๕ พระราชทานนามว่า พระยา

๑๒

เศวตคชลักษณ์ ประเสริฐศักดิ์สมบุรณ์ เกิดตระกูลสารสิบหมู่ เผือกผู้พาหนนารถ
อิสราราชธำรง บัณฑรพงศ์จตุรภักตร์ สุรารักษ์รังสรรค์ ผ่องผิวพรรณผุดผาด ศรี-
ไกรลาสเลิศลพ เจริญพิภพอยุธยา ชันขเสมามณฑล มิ่งมงคลเลิศฟ้า^(๖๐)

รัชกาลที่ ๓

๑. พระบรมคชลักษณ์

ข้างพลายทองแดง ลูกเดือนท้าวขัตยน์ถวาย สมโภชน์ระหว่าง ณ วัน ฯ
๕ ค่ำ ปีชวด ๑๑๕๐ พระราชทานนามว่า พระบรมคชลักษณ์ ศักดิ์สุนทรธาดา
คชาพงศ์มิ่งกลศช ยศกมลเลิศฟ้า

๒. พระบรมไอยรา

ข้างพลายกระ นายคำชาวเมืองนครราชสีมาให้หลวงคชสิทธิหน้าถวาย สม-
โภชน์ระหว่าง ณ วัน ฯ ๘ ค่ำ ปีชวด ๑๑๕๐ พระราชทานนามว่า พระบรมไอยรา
รัตนาคเนทร์ สุเรนทร์รักษ์ ศักดิ์รังสรรค์ มหันตมหาภุชคาคุณ สุนทรลักษณ์-
เลิศฟ้า

๓. พระบรมนาเคนทร์

ข้างพลายกระ เจ้าพระยาพระคลังหน้าถวาย สมโภชน์ระหว่าง ณ วัน ฯ ค่ำ
ปีชวด ๑๑๕๐ พระราชทานนามว่า พระบรมนาเคนทร์ กเชนทรเฉลิมเมือง เรืองบุญ
วราฤทธิสิทธิศักดิ์ ลักษณะวิลาสเลิศฟ้า

(๖๐) เนื่องจากรัชกาลนี้มีข้างเผือกเอกถึง ๓ ข้าง ไทยจึงใช้รูปข้างเผือกแก่ รัชกาลที่ ๒ เป็น
ต้นมา เพิ่งมาเปลี่ยนใช้ธงสามสีเมื่อรัชกาลที่ ๖

๔. พระบรมเอกทัศน์

ช้างพลายสีประหลาดงาเดียว กรมพระราชวังบวร ฯ ถวาย สมโภชน์ระวาง
ณ วัน ๖ ๔ คำ ปีฉลู ๑๑๔๑ พระราชทานนามว่า พระบรมเอกทัศน์ สรรพคุณลักษณะ
ศักดิ์คามพอกษาพรรณพิจิตร สฤชศิริทันมมงคล พหลเลิศฟ้า

๕. พระยามงคลหัตถี

ช้างพลายสีประหลาด เติมเป็นช้างขององค์จันเจ้าเมืองเขมร เมื่อครั้งองค์จัน
จะหนีได้จะปล่อยช้างนี้เสียที่หลังเมืองพนมเปญ เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้ค้นหาจับได้
แล้วนำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๒ ๖ ๕ คำ ปีมะเมีย ๑๑๕๖ พระราชทานนามว่า
พระยามงคลหัตถี กชินทรสีสัตบุษ กุมพุกพ่ายภินิหาร สูสมภารสมโพธิ อโยธยา-
พาหนนารถ วิลาศลักษณะเลิศฟ้า

๖. พระยามงคลนาคินทร์

ช้างพลายเผือกหางดำ เติมเป็นช้างธรรมดา ภายหลังลอกขาวออกตามสีเนื้อ
กรมการเมืองนครราชสีมา นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๖ ๓ คำ ปีมะเมีย ๑๑๕๖
พระราชทานนามว่า พระยามงคลนาคินทร์ อินทรไอยรวรรณ พรรณสีสังข์สารเศวต
กมลเศวตสังสุชชี อิศรรังรักษ์ จักรกฤษณราชวงสรศักดิ์ มหันตมหาวัดมณฑล วิบูลย-
ลักษณะเลิศฟ้า

๗. พระบรมไกรสร

ช้างพรายกระ พระยาราชนิภูณนำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๒ ๖ ๕

๓

คำ ปีวอก ๑๑๕๘ พระราชทานนามว่า พระบรมไกรสร กุญชรชาติอำนาจพงศ์ มงคล
กษยศอนันต์ มหันตคุณ วิบูลยลักษณะเลิศฟ้า

๘. พระบรมกฤษร

ช้างพลายทองแดง ลูกโขลงกลองใต้ที่บ้านลำ หมีนราชาภรณ์นำถวาย
สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๓ ๖ ๒ คำ ปีวอก ๑๑๕๘ พระราชทานนามว่า พระบรมกฤษร

๒

บวรขลุ้มประเจียด เกียรติคุณ วิบูลยศ กษอ์คัณพิงศ์ มงคลลักษณะเลิศฟ้า

๙. พังหษาสวรรค์

ข้างพังสีประหลาด ลูกเดือนกล้องใต้ที่บ้านแขวงเมืองสำโรงทอง เจ้าพระยา-
 บดินทรเดชา นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๖ ๔ ค่ำ ปีชวด ๑๒๐๒ พระราชทาน

๒

นามว่า พังหษาสวรรค์

๑๐. พระบรมนัชนาเคนทร์

ข้างพลายเสียบครบ เจ้าพระยาบดินทรเดชา นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน
 ๗ ๖ ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ ๑๒๐๕ พระราชทานนามว่า พระบรมนัชนาเคนทร์ วรนทร์

๒

กรุงฤทธิ์ พงศ์พิศนุรังสรรค์ อนันตคุณ พรุณสาทร วิเลิศลักษณ์เลิศฟ้า

๑๑. พระบรมไอยเรศ

ข้างพลายสีทองแดง ลูกโฆลง หลวงกชศักดิ์นำถวาย สมโภชน์ระวาง

๘

ณ วัน ๗ ๖ ค่ำ ปีมะโรง ๑๒๐๖ พระราชทานนามว่า พระบรมไอยเรศ สีสริเยศ-
 ยอแสง ทามพแสงกมลเลิศสุษณี สิทธิมงคลคุณวิบูลยยศ กชวิลาสลักษณ์เลิศฟ้า

๑๒. พระบรมสังขหันธ์

ข้างพลายสีเขียว พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง) นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ
 วัน ๖ ๘ ค่ำ ปีมะโรง ๑๒๐๖ พระราชทานนามว่า พระบรมสังขหันธ์ ฉวีวรรณนิลขจิต
 พงศ์พิศนุรังรักษ์ ประเสริฐศักดิ์รปือบุญ อนันตคุณภียโยยศ มงคลกชเลิศฟ้า

๑๓. พระบรมคชลักษณ์ (ศักดิ์สารจุมปราสาท)

ข้างพลายงาไขว้ เจ้าพระยาพระคลังนำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๖
 ๘ ค่ำ ปีมะโรง ๑๒๐๖ พระราชทานนามว่า พระบรมคชลักษณ์ ศักดิ์สารจุมปราสาท
 ชาตรีรัตกัมพล มงคลสรรพอนันตคุณ ศรีสุนทรเลิศฟ้า

๑๔. พระบรมนชาคเขนทร์

ข้างพลายเลียบครบ เจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่หน้าถวาย สมโภชขึ้นระวาง
ณ วัน ๖ ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ๑๒๐๗ พระราชทานนามว่า พระบรมนชาคเขนทร์

๑๕. นาคเณทรนชา

ข้างพลายเลียบครบ (พงศาวตารว่าพัง) พระยาน่านหน้าถวาย สมโภชขึ้นระวาง
ณ วัน ๖ ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง ๑๒๐๗ พระราชทานนามว่า (พระ) นาคเณทรนชา

๑๖. พระบรมทศินชา

ข้างพลายเลียบครบ พระยาสงขลานครินทร์หน้าถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๖ ๑๑ ค่ำ
ปีมะเส็ง ๑๒๐๗ พระราชทานนามว่า พระบรมทศินชา ไอยราลักษณ์รังสฤษดิ์
วิเศษมงคลมิ่งมงคลคุณพรุณสาตสายฝน สบสกลเลิศฟ้า

๑๗. ข้างพลายสี่ประหลาด

พระยาเชียงใหม่ถวาย เป็นเวลาที่ข้างเกิดความไข้ชุกชุม จึงโปรดเกล้าฯ
ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมขุนเพชรอศิคร รับไปเลี้ยงไว้ที่วัง ไม่ปรากฏว่าได้ขึ้นระวาง

๑๘. พระบรมศุภราช

ข้างพลายต่าง เจ้านครเชียงใหม่หน้าถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๖ ค่ำ
ปีมะเมีย ๑๒๐๘ พระราชทานนามว่า พระบรมศุภราช สมมุติชาติโกบุตร กฤษณ-
ทรงครุฑประสาธสรศักดิ์ ศรีสุพรรณเนือริน วรรณนิลผุดผ่าน สารสวัสดิมงคลคุณ
สุนทรลักษณ์เลิศฟ้า

๑๙. พระยามงคคชพงษ์

ข้างพลายสี่ประหลาด เจ้าเมืองชนบทหน้าถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๖
๘ ค่ำ ปีวอก ๑๒๑๐ พระราชทานนามว่า พระยามงคคชพงษ์ อัครนิทรประสาธสรศักดิ์
พรหมเมกาโกเมศ ทวาเศวตบวร แก้วกฤษร พึ่งเฟื่องเพชรกระตือองคิน คุณภิญโญยศ
คชลักษณ์วิลาสเลิศฟ้า

๒๐. ข้างพลายกระจุกคำ

พระยารามันหน้าถวายเมื่อปีระกา ๑๒๑๑ ส้มเสี้ยก่อนไม่ทันขึ้นระวาง

รัชกาลที่ ๔

๑. พระบรมนักษัตร

ข้างพลายเสียบครบ นางสิงบุตรพระไชยบาดาลนำถวาย สมโภชน์ระวาง
ณ วัน ๕ ๖ ๔ ค่ำ ปีกุน ๑๒๑๓ พระราชทานนามว่า พระบรมนักษัตร

๒. พระวิมลรัตนกิริณี

ข้างพังเผือกโท ลูกเดือนกลองใต้ที่เขากระยงของขมาตชบาแขวงระแด พระ

๖

สุนทรราชวงศาเจ้าเมืองยโสธรนำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๔ ๖ ๔ ค่ำ ปีฉลู
๑๒๑๕ พระราชทานนามว่า พระวิมลรัตนกิริณี สุธศรีสรวรพางคพิเศษ ทุขยเสวต
วรวโรณภาษ พงศ์กมลาศน์รังสฤษดิ์ราชบุญฤทธิสมาหาร โสภการจุพาล้ำ มหา
อุคมมงคล พรรัชผลพิบูลย์ประสิทธิ์ ศุภสนิทพานนารถลักษณวิลาศเลิศฟ้า

๓. พระบรมคชรัตน์

๑

ข้างพลายกระ หลวงจินตารักษ์นำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๖ ๘ ค่ำ
ปีชวด ๑๒๑๖ พระราชทานนามว่า พระบรมคชรัตน์

๔. พระวิสูตรรัตนกิริณี

ข้างพังเผือกโท ลูกเดือนกลองใต้ที่เขาถ้ำพระแขวงระแด พระสุนทรราชวงศา
เจ้าเมืองยโสธรนำถวาย สมโภชน์ระวาง ณ วัน ๖ ๖ ๔ ค่ำ ปีชวด ๑๒๑๖ พระ
ราชทานนามว่าพระวิสูตรรัตนกิริณี โบกษรหัตถิตระกูล สกลบริบูรณ์บริสุทธเสวต
คชพิเศษวรลักษณ์ เฉลิมราชศักดิ์สยามโลกยธาภิเนนทร์ ประเมนทรมหาราชาริราช
บุญวราศุขฤทธิสมาหาร สรรพการศุภโสภณ มงคลคุณประเสริฐเลิศฟ้า

๕. พระพิไชยนิลนัย

ข้างพลายเสียบดำ เป็นข้างข้าหลวงเดิม พระราชทานนามว่า พระพิไชย
นิลนัย

๖. พระพิไชยกฤษณาบรรณ

ข้างพลายเสืบคำ กัล้องไต้ที่เพนียด สมโภชน์ระหว่าง ณ วัน ๖ ๓ คำ
ปีเถาะ ๑๒๑๗ พระราชทานนามว่า พระพิไชยกฤษณาบรรณ

๗. พระศรีสกลกฤษณ์

ข้างพลายสินิล นายสังสมุทมนิ (นัยหนึ่งว่าพระสุวรรณนิมลศีล วัดสุวรรณ
คาราราม) นำถวาย สมโภชน์ระหว่าง ณ วัน ๖ ๔ คำ ปีมะเมีย ๑๒๒๐ พระราชทาน
นามว่า พระศรีสกลกฤษณ์

๘. พระมหาศรีเสวตวิมลวรรณ

ข้างพลายเผือกเอก ลูกเถื่อนกัล้องไต้ที่เขากองแมว ทงชมาคชบา แขวง
รแตะ พระรัตนวงษาเจ้าเมืองสุวรรณภูมินำถวาย สมโภชน์ระหว่าง ณ วัน ๕ ๖ ๗ คำ
ปีวอก พระราชทานนามว่า พระมหาศรีเสวตวิมลวรรณ ฉัททันตคเชนทราชาติ
วราชวรทันกรลักษณ์ จตุรภักตร์พิสุทธพงศ์ มิ่งมงคลสกลสรรพางค์ไพบุลย์ ประเมน-
ทรนเรนทร์สุบรรณมิตาสมาหาร สุนทรอาจารย์ทงามสยามโลกยติลก กษณายกนาकिनทร์
หัตถ์คินทรรัตน์รุ่งฟ้า

๙. ข้างพังเผือกเอก

ลูกเถื่อนกัล้องไต้ที่ทงชมาคชบาแขวงรแตะ พระศรีวีรราชผู้ช่วยราชการเมือง
ยโสธรถวาย มาล้มเสียที่บ้านเริงรางกรุงเก่า ไม่ทันขึ้นระหว่าง

๑๐. พระเสวตสุวรรณภาพรรณ

ข้างพังเผือกเอก ลูกเถื่อนกัล้องไต้ที่ตำบลกระแจะทงชมาคชบา แขวงรแตะ
พระรัตนวงษาเจ้าเมืองสุวรรณภูมินำถวาย สมโภชน์ระหว่าง ณ วัน ๑ ๖ ๕ คำ

๒

ปีกุน ๑๒๒๕ พระราชทานนามว่า พระเสวตสุวรรณภาพรรณ สรรพางคพิบูลย์ลักษณ์
เผือกเอกอรรคอุดม บรมรัตนราชกิริณี ยิ่งอย่างศิริพระนคร สุนทรศุภโสมณ มิ่งมงคล
กชคุณ อุดลยกิริยามารยาท ซาติข้างอุโบสถลักษณะปรากฏพร้อมมูล บริบูรณ์บดินทร

นัชเนตร โลมเกษกายฉวี ล้วนสีทองผ่องแผ้ว เป็นกฤษณ์แก้วกำเนิดพรหมพงษ์
คำรกราชบารมี สมเด็จพระสยามาธิบดีปรเมนทรมหาราช วรวิลาสเลิศฟ้า

๑๑. ข้างพังเศอกเออ

ลูกเดือนคล้องไต้ที่บ้านนา แขวงเมืองนครนายก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนบำราบปรบักษ์ เสด็จออกไปเป็นแม่กองตรวจโพน ยังไม่ทันขึ้นระวาง
ล้มเสียที่กรุงเก่า

๑๒. พระเทวสยามมหาพิฆเนศวร์

ข้างพลายงาแดงาเคียว ลูกเดือนคล้องไต้ที่เพนียด สมโภชขึ้นระวาง
พระราชทานนามว่า พระเทวสยามมหาพิฆเนศวร์ พิเศษสรรพวรลักษณ์ เศวคณชัททมิ
ณกทนต์ ประสิทธิสรรพศุภผล เจริญราชวรชนมายุกาล ๑๒๓๒ ประเสริฐเลิศฟ้า

๑๓. ข้างสี่ประหลาด

คล้องไต้ที่บ้านสร้างแขวงเมืองปราจีนบุรี ล้มเสียก่อนไม่ทันขึ้นระวาง

๑๔. เจ้าพระยาปราบไตรจักร

ข้างพลายหอมจัน เป็นข้างรูปงาม งามยาวไขว้จตถึงดิน ได้มาแต่เมืองท่าน
ชัย ขึ้นระวางพระราชทานนามว่า เจ้าพระยาปราบไตรจักร

๑๕. พระยาไชยานุภาพ

ข้างพลายสีนวล ขึ้นระวางพระราชทานนามว่า พระยาไชยานุภาพ

รัชกาลที่ ๕

๑. พระยาเศวตวรรรณ

ข้างพลายต่างคำพงษ์ณนิม ลูกบ้านตกที่เมืองพร้าวขึ้นเมืองนครเชียงใหม่
พระเจ้ากวีโลรสสุริยวงษ์ พระเจ้านครเชียงใหม่ นำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๔
๖ ๑๐ กำ ปีมะเมีย ๑๒๓๒ พระราชทานนามว่า พระเศวตวรรรณ สรรพวิสิสุกษ
ลักษณ์ กำพงษ์ณนิมศักดิ์อิฐาร มิ่งมงคลรัตนาศน์ จักรพรรดิราชกฤษณ์ พรณกพรพหล
เทษ วรคเนตรนิลสนธิ พิศณุกายผ่องประกัศร สารสุนทรบัณฑิต โลมพิเศษ
สุทธเศวตสอดประสาน นิลวรณผ่านเล่ห์นฤมิตร อรรคนิศรแสวงเศกสรร ต้องแบบ

บรรพค้ำหับคช จรตกาลก่อนห่อนเคยมิ มาเฉลิมศรีพระนคร เอกอติศรสยามาธิบ
คินทร์ปรมินทรจุพาล้ำ อุดมมหาติเรกยศ เกียรติปรากฏวิบุลย์สวัสดิ์ หักคินร์ตัน
ประเสริฐเลิศฟ้า

๒. พระมหารพีพรณคชพงษ์

ข้างพลายสีประหลาด พระศิริธรรมบริรักษ์ ปลัดเมืองนครศิริธรรมราชนำ
ถวายสมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๔ ๖ ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย ๑๒๓๒ พระราชทานนามว่า พระ
มหารพีพรณคชพงษ์ทรงสุทธวิเศษศักดิ์ สกลลักษณเลิศลพ ขจรจบศิริธรรมราช
กเชนทราชาติอุบลมาลี วรรณฉวีสีศัษษวิสุทพวงศัฏฐภักตร์ รัตนค้ำพาทนารด
ค้ำรงราชกฤษณากินหาร สมภารสู่ค้ำพระบารมี เฉลิมศรีอมรโกสินทร์ องค์พระสยามินทร
จุพาล้ำ ปรมินทรมหाराชบพิตร สฤษติพรพรผลคตประจักษ์ วรรณค้ำลักษณเลิศฟ้า

๓. พระเศวตสุภาพรณ

ข้างพลายเผือกโท ลูกเดือนกล้องใต้ที่ตงชมาคชบา เมืองกระแจะ แขวงร
แด พระยารัตนวงษาเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ พระยาไชยสุนทรเจ้าเมืองกาฬสินธุ์นำถวาย
สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๑ ๖ ๔ ค่ำ ปิวอก ๑๒๓๔ พระราชทานนามว่า พระเศวต
สุภาพรณ สรรพสันนิทคชคุณ สมบูรณ์ลักษณวรคช ทุติยเศวตวรรณวิจิตร สยาม
วิจิตรตันนาคินทร์ ปรมินทรจุพาริราชธำรง กมทพวงศัฏฐภักตร์ประสิทธิศักดิ์สกันธ
วิเศษ สุทนต์รณัษโลมฉวี ศรีสมานกายฉายเจติ คิลกเลิศเฉลิมกรุง ภูมรณค้ำรัตน-
โกสินทร์ สยามินทโรตมบรมนารด อรรควรราชพาหนเทพ เสพสวัสดิ์พิพัฒ์ผล
มิ่งมงคลวิลาศเลิศฟ้า

๔. พระเทพคชรัตนกิริณี

ข้างพังเผือกโท ลูกเดือนกล้องใต้ที่ตงชมาคชบาแขวงรแด พระยารัตนวง
ษา เจ้าเมืองสุวรรณภูมินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๒ ๖ ๖ ค่ำ ปิจอ ๑๒๓๖

๑๑

พระราชทานนามว่า พระเทพคชรัตนกิริณี ศุภศรีสกันธเศวต วรเชษฐไณยวิไลยลักษณ
เฉลิมราชศักดิ์สยามวิจิต พวงศัคณิศรมหิศรคช สุทนต์รณัษโลมฉวี มงคลคุณ

สุนทรภรินทร์ ปรมินทรมหาราชกฤษฎา นุพาทนารถนฤปดินทร์ภักษาภินทรวีลาศ
เลิศฟ้า

๕. พระศรีสวัสดิ์เศวตวรรณ

ข้างพังเผือกโท ลูกเดือนคล้องใต้ที่ตงชมาชบาแขวงระเท ราชบุตรเมือง
ขอนแก่นนำถวยสมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๒ ๖ ๖ คำ ปีจอ ๑๒๓๖ พระราชทานนาม
ว่า พระศรีสวัสดิ์เศวตวรรณ สุธาตีสัยพรรณเสกนรพิเศษ ทุติยเศวตกนิษฐรังสีกาศ
อักษิสรเทวราชรังสฤษดิ์ ราชบุญฤทธิบารมิตาสมาหาร รัตนคชาธารวราพาทนารถ
บรมราชาธิราชธำรง วราภิมงษ์กษลักษ์ณ์ สุนทรศักดิ์อิศริยพัฒน์ภริณีรัตนเลิศฟ้า

๖. พระบรมทันตวรลักษณ์

ข้างพลายเนียม เจ้านครลำปางนำถวย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๒ ๖ ๗ คำ
ปีจอ ๑๒๓๖ พระราชทานนามว่า พระบรมทันตวรลักษณ์ นาคเนทรศักดิ์สิงหสุรเทศ
พงษ์พิเศษทุติยปทุมทันต์อักษิสรสรแสวงประสิทธิ์ อุดมฤทธิอเนกคุณวิบุลย์สวัสดิ์
เฉลิมสยามรัตนวไร สวรรยาริปไตยบรมอาศน์ กษพาทนารถสุทรวิมล มหันตมงคล
เลิศฟ้า

๗. พระเศวตวรลักษณ์

ข้างพลายเผือกโท ลูกเดือนคล้องใต้ที่ป่าตงกะมุงแขวงเมืองสมบุกสมบุญ
เจ้ายุทธิธรรม เจ้านครจำปาศักดินำถวย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๔ ๖ ๗ คำ ปีกุน
๑๒๓๗ พระราชทานนามว่า พระเศวตวรลักษณ์ อูเชนทรศักดิ์สุนทรสภนร์ พรรณ
โกลพิศผ่องผุตสรรพางกวิสุทธจำรูญกมุทระกุลพงษ์จตุรภักตร์ บรมอรรคบารมิตา
สมาหาร สู่สมภารบงกษบาท พาทนารถนฤปดินทร์ปรมินทรมหาจุพาศุยศเส อุดม
พิเศษมหาพรชกติมล มิ่งมงคลคุณุชรวรัตน ศุภสวัสดิ์ประเสริฐเลิศฟ้า

๘. พระเศวตวรรตรรพงค์

ข้างปลายเผือกโท กล้องใต้ที่เพนียดกรุงเก่า สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน
๔ ๗ ๘ ค่ำ ปีชวด ๑๒๓๘ พระราชทานนามว่า พระเศวตวรรตรรพงค์ บวรารักษ์-

รตัน ลักษณะสมบัติวิบุลย์พิเศษ พิสุทธเนตรนัชโลมฉวี ศรีรัตประทุมบวร สาร
สุนทรหุตยเศวต พิษณุเทเวศรังสรรค์ ลักษณะพรณสบสาทร คเชนทราชาติลปชมอุคม
เตโชพล อมรเทพยกลบันตาสู่คู่สมภารพาหนนารถ. จอมจุฬาราชธำรง อาศน์อิศร
องค์พงษ์จักรพรรดิ พิศาลสวัสดิประเสริฐเลิศฟ้า

๙. พระเศวตวิสุทธิเทพา

ข้างปลายเผือกโท ลูกเดือนกล้องใต้ที่ตั้งขมาคชบาแขวงระแด ราชบุตร
พระศรีวรราชเมืองยโสธรนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๔ ๗ ๘ ค่ำ ปีชวด ๑๒๓๘

พระราชทานนามว่าพระเศวตวิสุทธิเทพา มหาพิณเนศวร์ พิเศษสุนทรศักดิ์ทักษิณเอก
หันท์ อนันตวิบุลยคุณประสิทธิ์ สรรพางคสนิทพิสิฐพรณ อักนิศรวังสรรคัมหัน
ตวรเทศ หุตยเศวตวิสุทรมิล พิพัฒศุภผลคดลประจักษ์ เจริญราชวรศักดิ์ชนมายุกาล
เฉลิมสมภารพาหนะนรินทร์ ปรมินทร์จอมจุฬาเหล่า อวรกมหมามหิทธิคุณ อุดลย
ลักษณะเลิศฟ้า

๑๐. พระเศวตสุนทรสวัสดิ์

ข้างปลายเผือกโท ลูกเดือนกล้องใต้ที่บ่าวอนสวาดจงสระ แขวงเมือง
กาญจนดิฐพระกาญจนดิฐบดินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๗ ๑๔ ๑๐ ค่ำ ปีชวด

๑๒๓๘ พระราชทานนามว่าพระเศวตสุนทรสวัสดิ์ กษินทรรัตนสมบุรณ์ ศักดิ์ตระกุล
ประทุมหัตถี เนตรนัชฉวีโลมวิมล สารโสภณสภนพิเศษ หุตยเศวตวรรโณภาษ
อักนิเทวราชรังสรรค์ ซาติประจันตกาญจนดิฐ อเนกบุญฤทธิสมาคมเฉลิมบรมราช
บารมี จอมธเรศตรีเบญจมรัช พิศาลสวัสดิประเสริฐเลิศฟ้า

๑๑. พระเศวตสกลวโรภาส

ข้างพลายเผือกเอก ลูกเดือนคล้องไต้ที่เดือนเขาวงกต ทรงชมาชบาแขวงระ-
แด เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๖ ๖ ๗ คำ

๑๓

ปีมะเส็ง ๑๒๔๓ พระราชทานนามว่า พระเศวตสกลวโรภาส ผิวม่วงผาดเผือกเอก
อุคมติเรกวิสุทธิมิ่งกล สมะโสภณโสมนัชนนทร ศรีสุวรรณเศวตวิเศษสรรพ อุโบสถ
พันธุมหัตถะกุล ปรมินทรนเรนทร์สุรสยามาราช พาหนนารตมหันตเคช เฉลิม
อยุธยาเขตติลภพ เกียรติขจรจบเจริญศักดิ์ ประจักษ์ผลพรมวิบูลยสวัสดิ์ สุเรนท-
กรินทรรัตนประเสริฐเลิศฟ้า

๑๒. พระเศวตรุจิราภาพรรณ

ข้างพลายเผือกเอก ลูกเดือนคล้องไต้ที่แขวงระแด เจ้ายุติธรรมธร เจ้านคร
จำปาศักดินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วัน ๖ ๘ คำ ปีระกา ๑๒๔๗ พระราชทาน
นามว่า พระเศวตรุจิราภาพรรณ สรรพวิบูลยคุณคุณลักษณะ อรรคอุคมปฐมเศวต
โสมเนตรนัชนนดมล หันตโสภณศกสรรพวงค์เหมสมางศวโรภาส พงษ์กมลาคันรังสรรค์
อุโบสถพันธุมิสุทธพงษ์ สารธำรงจักรพรรดิ พาหนรัตนนฤปดินทร์ ปรมินทรบาร
มิตา สมันนาหาระประสิทธิ์ เฉลิมวิจิตสยามภพ ขจรจบเกียรติคุณ อุดลยประเสริฐ
เลิศฟ้า

๑๓. พระเศวตวรรณาคินทร์

ข้างพลายเผือกโท ลูกเดือนไต้ที่ตำบลเขาชบา ปลายแดนเมืองเชียงแตง
กับเมืองสมบูรณต์ต่อกัน เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดินำถวาย สมโภชขึ้นระวาง
ณ วันที่ ๔ กันยายน ร.ศ. ๑๐๕ พระราชทานนามว่า พระเศวตวรรณาคินทร์กเชนทร
ศักดิ์สมบูรณต์ กุมุทตระกูลทุกยเศวตทวยนตรสุทธนดมล กาโรหสกลมวงกลลักษณะ
อรรคพาหนนารต บรมราชาธิราชธำรง พรหมพงษ์พิเศษพหลเทศกคุณ อุดลยประ
เสริฐเลิศฟ้า

๑๔. ข้างปลายเศอกเออ

ลูกเดือนคล้องไต้ที่ตงฆมาตชบา เจ้ายติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดินำถวาย
ไปรดเกล้า ฯ ให้มีการสมโภชที่พระราชวังบางปิ่นเมื่อเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒ ยังหา
ได้พระราชทานนามขึ้นระวางไม้ ต่อมาข้างนั้นล้มเสียที่บางปิ่น

๑๕. พระศรีเทวตวรรณิกา

ข้างฝั่งเศอก ลูกเดือนคล้องไต้ที่ป่าห้วยกระจะ ตะวันออกเฉียงใต้เมือง
อัตปือ พระศุภฤกษ์ตฤกษิ ข้ำหลวงรักษาราชการเมืองสุวรรณภูมินำถวาย สมโภชขึ้น
ระวาง ณ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘ พระราชทานนามว่า พระศรีเทวตวรรณิกา
วรลักษณาดิเรกศักดิ์ เนตรนัชพิไลยพรรณวิสุทธสรรพางคินี เจริญศรีพิเศษสวัสดิ์
บัณฑรรัตโลมสกถ มิ่งมงคลคชชวรา อุดมเดชาชจรยศ ปราบภูพรหมพงศ์จรรุญ เพ็ญ
ไพบุลย์มารยาท พาहनารถนฤบดินทร์ ปรมินทร์สยามาธิเบศ เฉลิมมอยุทธเยศมหา
สถาน มโหฬารเกียรติคุณ อุดมผลเพ็ญพิพัฒน์ ศรีสวัสดิ์ประเสริฐเลิศฟ้า

๑๖. พระเศวตอุดมวารณ

ข้างปลายเศอก ลูกบ้านตกที่บ้านทุ่งฝาย แขวงเมืองนครลำปาง เจ้าบุญ-
วาหยวงศ์มานิตเจ้านครลำปางนำถวาย สมโภชขึ้นระวาง ณ วันที่ ๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕
พระราชทานนามว่า พระเศวตอุดมวารณ บรมคชาธารประเสริฐศักดิ์ ศุภเนตรนัช-
โครวรรณ โลมพรรณเลื่อมประภัสร์ตามพกฤษ์ชวลิตลลชาติ พงศ์กมลาศน์รังสฤษดิ์
อศุขฤทธิเดชาดิเรก เอกอิศราธิบดินทร์ ปรมินทร์มหाराชาธิราช ประกาศเกษตร
สิทธิสถาพร เฉลิมพระนครรัตนโกสินทรพิศาล มโหฬารพรยศคุณ วิบูลย์ลักษณเลิศฟ้า

๑๗. ข้างปลายสี่ประหลาด

เจ้าตาราติเรกรัตนไพโรจน์ เจ้านครลำพูนถวาย ล้มเสียที่กรุงเก่าไม่ทันได้
ขึ้นระวาง

๑๘. ข้างปลายสี่ประหลาด

ลูกบ้านตกที่เขตแขวงบริเวณน่านตะวันออก พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระ
เจ้านครน่านถวาย ยังไม่ได้ขึ้นระวาง

๑๙. เจ้าพระยาไชยานุภาพ

พลายปานพลแสน ช้างรูปงาม พระเจ้านครเชียงใหม่ถวาย ขึ้นระวางเป็น
เจ้าพระยาไชยานุภาพ

รัชกาล ๖

๑. พระเสวตวชิรพาห

ช้างพลายเผือกโกลุกเดือน พระยาเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ (แม่จัน วสันตสิงห์)
เมื่อเป็นพระเพ็ชรมราช ปลัดมณฑลนครสวรรค์ กุมช้างต่อออกไปคล้องไค้ที่ตำบล
เนินโพธิ์ อำเภอเกษไชยจังหวัดนครสวรรค์ เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐ สมโภช
ขึ้นระวางเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐ พระราชทานนามว่า พระเสวตวชิรพาห
อุดมลักษณะคชินทร รัตนกฤษฏ์หุติยเสวต โลมเนตรนัยนฤมล เอกทนต์ทักษิณปรัต
อุปติพ้องต้องตำรา เทพามาหาพิณเนศวร์ อักษนิเทเวศร์รังสฤกษ์ประสิทธิผลชนมายุยืน
ยง กำเนิดตงแขวงนครสวรรค์ พลันมาสู่พระบารมี นฤบดีจัญจรัชกาล คู่สมภาร
ภูเบศร์ พิเศษสรรพมวงกล สุกัทรผลเพียบพูล จรูญพระเกียรติภูมินทร์ หัสตินประ
เสวีฐเลิศฟ้า

รัชกาลที่ ๗

๑. พระเสวตคชเคชน์คิลก

ช้างพลายเผือกตรี ลูกบ้านตกที่ปางพักช้างบริษัทบอเนียว เขตอำเภอฝาง
จังหวัดเชียงใหม่ มีสเตอร์ คี. เอฟ. แมคฟี ผู้จัดการป่าไม้บริษัทบอเนียวจังหวัด
เชียงใหม่ถวายสมโภชขึ้นระวางเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ พระราชทาน
นามว่า พระเสวตคชเคชน์คิลก ประชาธิปกปุมรัตนคำรี เทวอักษนิรุชมชบเชติ กำเนิด
นภีสีฉวนเจวียง ฉวีเยียงบุษกรโกมลนขาชนขาวผ่องแผ้ว แก้วเนตรน้ำเงินงามลึก
วันวณเฑียรนภากร กเชนทรยานยวคยั้ง มิ่งมงคลฉนำเฉลิมฉัตร สัตตมกษัตร์ทรงศร
อมรรัตนโกสินทร ตรีอรบิณบารมีทศ ยินพระยศธรรมราชย์ นิรามย์มณูคุณ บุญย
โสลกเลิศฟ้า

รัชกาลที่ ๙ ^(๖๑)

๑. พระเสวตอศุลยเคหพาหน

ข้างพลายเผือกโท ลูกเดือน นายแปลก กล้องไต้ที่จังหวัดกระบี่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ประธานกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยนำถวาย เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑ สมโภชน์ระวางที่โรงช่างต้น พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ พระราชทานนามว่า พระเสวตอศุลยเคหพาหน ภูมิพลนามนาคบารมี ทุศยเสวตกรีกมุพพรโธเภาส บรม-กมลสาสนวิศุทรวงศ์ สรรพมงคลลักษณะกษेत्रราชาต สยามราชภูรสวัสดิประสิทธิ์ รัตนกฤษณรมิทรบุญญาธิการ ปรมินทรบพิตรสารศักดิ์เลิศฟ้า.

เดิมอยู่ที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ปัจจุบันอยู่ที่โรงช่างต้นพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต

๒. พระเสวตวรรรัตนกรี

ข้างพลายเผือก ลูกบ้าน ตกที่บ้านนายแก้ว บุญญาคง ตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ พันตำรวจเอก นรินทร์ ชัยนาม ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ นำถวายเมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๐๙ สมโภชน์ระวางที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๐๙ พระราชทานนามว่า พระเสวตวรรรัตนกรี นพีสสิริ-พงคนท์ย์ เอกาทศมงคลสุลักษณ์์ ศุภนรินทร์ราทีโควรรณ พิษณพันธุ์อักษรกษาธาร อัญสุกุลสารคามพหุสทิน ปรมินทรมหาราชพาหน สยามประชาชนสวัสดิคุณ เทช-อศุลยเลิศฟ้า.

พระราชทานให้สวนสัตว์เชียงใหม่เป็นผู้ดูแล ปัจจุบันล้มแล้ว

๓. พระเสวตสุรคธาธาร

ข้างพลายเผือก ลูกเดือน นายเจ๊ะเฮง หาระตี กำนันตำบลการอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา ได้ลูกข้างพลัดแม่ พันตำรวจเอก ศิริ กษหิรัญ ผู้ว่าราชการ

(๖๑) ผู้เรียบเรียงเพิ่มเติมให้สมบรม์

จังหวัดยะล่านำถวายเมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๑๑ สมโภชน์ระวางที่จังหวัดยะลาเมื่อ
วันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๑ พระราชทานนามว่า พระเศวตสุรคชาธาร บรมนฤบาล-
สวามิภักดิ์ ศุภลักษณ์เนตราทิคุณ ทศกฤตวิศิษฎ์พรหมพงศ อุดยวงศ์คามพหัตถิ
ประชาชนะสวัสดิวิบุลยศักดิ์ อัครสยามนาถสุรพาทน มงคลสารเลิศฟ้า.

ปัจจุบันอยู่ที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต

๔. ข้างปลายเือก

ข้างปลาย ลูกบ้าน อยู่ที่ศูนย์ฝักข้าง จังหวัดลำปาง ยังไม่ได้นำถวายและ
ขึ้นระวาง เพราะล้มเสียก่อนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

๕. พระศรีเศวตศุภลักษณ์

ข้างพังเือก ลูกเถื่อน ได้จากจังหวัดฉะเชิงเทรา นำไปเลี้ยงได้ที่วนอุทยาน
ยานเขาช่อง จังหวัดตรัง อธิบดีกรมป่าไม้และผู้ว่าราชการจังหวัดตรังนำถวายเมื่อวันที่
๗ พฤษภาคม ๒๕๑๔ สมโภชน์ระวางที่โรงช้างต้น สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต
เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๑๔ พระราชทานนามว่า พระศรีเศวตศุภลักษณ์ ตามพ-
หัตถ์พิชณพงศ์ ดำรงสุทธสภณร์สุคนธชาติ เฉลิมราชกฤดาบารมี ศรีตรังคพิเศษสุทธิ
อุตตมสารเลิศฟ้า.

ปัจจุบันอยู่ที่โรงช้างต้น พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต.

บทที่ ๖ เกร็ดความรูปร่างประการที่เกี่ยวกับข้างเผือก

ในบทสุดท้ายนี้ ผู้เรียบเรียงขอแนะนำเกร็ดความรูปร่างประการที่เกี่ยวข้องกับข้างเผือก เท่าที่สามารถจะค้นคว้าได้มารวบรวมไว้เพื่อเป็นการประดับความรู้สำหรับผู้สนใจ ดังต่อไปนี้

๑. การนำข้างเผือกแต่งเครื่องชฎาภรณ์ออกยืมแทน

เป็นประเพณีมาแต่เดิมว่า หากมีข้างเผือกที่สมโภชน์ระวางแล้ว ในงานพระราชพิธีที่สำคัญคือ งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาและงานพระราชพิธีฉัตรมงคล หรือในงานพระราชทานเลี้ยงเพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชอาคันตุกะ หรือผู้เป็นประมุขของต่างประเทศที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้ว จะต้องนำข้างเผือกแต่งเครื่องชฎาภรณ์ไปยืมที่แท่นเกยข้างด้านตะวันตก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในพระบรมมหาราชวังเพื่อประกอบพระเกียรติยศ สำหรับในรัชกาลปัจจุบันนี้ หลังจากที่มิพระราชพิธีสมโภชน์ระวางแล้ว ได้นำพระเศวตอตุลยศพาหนะแต่งเครื่องชฎาภรณ์ออกยืมแทนในพิธีดังกล่าวด้วยทุกครั้ง

๒. ข้างเผือกถือว่าศักดิ์สูงเทียบชั้นเจ้าฟ้า

การอ่านฉันทกฤษฎีสังเวชและขัณฑ์สมโภชนั้น ถือว่าเป็นของสูงจะมีได้เฉพาะในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ เพียง ๓ งานเท่านั้น หากนำไปกระทำในงานอื่นๆ ถือว่า นอกจากจะไม่ใช่ศิริมงคลแล้ว ยังอาจเกิดเสนียดภัยไรแก่ผู้เป็นเจ้าของงานอีกด้วยก็ได้ งานที่จะมีการอ่านฉันทกฤษฎีสังเวชและขัณฑ์สมโภชได้นั้น คือ

๒.๑ การสมโภชพระมหาเศวตฉัตรและเครื่องศิริราชกุฎภัณฑ์ ในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล

๒.๒ การสมโภชในงานพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ดำรงพระยศชั้น "เจ้าฟ้า" สำหรับพระเจ้าลูกเธอที่ดำรงพระยศพระยศชั้นพระองค์เจ้า จะมีการอ่านฉันทกฤษฎีสังเวชและขัณฑ์สมโภชไม่ได้

๒.๓ พระราชพิธีสมโภชขันนระวางช้างสำคัญ

ด้วยเหตุนี้ ในสมัยโบราณจึงถือกันว่า ช้างเผือกนั้นมีศักดิ์สูงเทียบชั้นเจ้าฟ้า และท่านผู้ใหญ่เคยเล่าให้ฟังว่า ในสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวงศ์รัช สมโภช ยังทรงพระเยาว์อยู่ได้เสด็จไปทอศพระเนตรพระเศวตฤจิราภาพรรณ และได้ กลับมาเล่าถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้คำแทนชื่อช้างว่า ช้าง มันทำอย่างโน้น ทำอย่างโน้น ทำอย่างนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งว่า ไม่ให้เรียกว่า มัน เพราะช้างเผือกนั้นมีศักดิ์สูงกว่า พระองค์เจ้าอรุณวงศ์ รัชสมโภช

๓. สัตว์เลี้ยงไว้คู่กับช้างเผือก

สัตว์ที่จะนำมาเลี้ยงไว้คู่กับช้างเผือก มี ๒ ชนิด คือ สิงเผือกและกาเผือก เพราะถือกันว่า สัตว์ทั้ง ๒ ชนิดนี้เป็นของคู่บุญของช้างเผือก และจะป้องกันสิ่งอวมงคล ที่จะมีส่วนสู่ช้างเผือกได้ เป็นเรื่องที่แปลกประหลาดที่ได้เคยสังเกตกันมาแต่สมัยโบราณ อย่างหนึ่งคือ ถ้ามีผู้พบสิงเผือกหรือกาเผือกเมื่อใดแล้ว ในระยะเวลาไม่นานต่อจาก นั้นมักจะมีช้างเผือกมาประทับพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ทุกครั้ง

๔. เครื่องขบวนที่พระราชทานแก่ช้างเผือก

นอกจากแต่งประดับช้างสำคัญด้วยเครื่องทองคำกุดันประดับพลอย มี ปกตระพองคาดตาข่ายทองคำประดับพลอยห้อยหน้าช้าง ห้อยพู่จามรีทองคำและคลุมผ้า ปกหลังปักทองแล้ว สมัยโบราณจะพระราชทานทองคำก้อนผูกคอด้วย

ในคราวสมโภชพระยาเศวตกฤษร ในรัชกาลที่ ๒ พระราชทานพระ-ธำมรงค์ ผูกคอพระยาช้าง และโต๊ะทองคำใส่กล้วย ๑ อ้อย ๑ ขันเชิงกะไหล่ใส่หน้า ๑ ใบ

งานขันนระวางสมโภชพระเศวตวชิรพาห ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระราช-ทานเสมออักษรพระบรมนามาภิไธยย่อทองคำลงยาราชาวดีพร้อมทั้งสายสร้อย ให้ผูกคอ ช้างสำคัญแทนทองคำก้อน ซึ่งถือเป็นประเพณีสืบต่อมาในรัชกาลหลัง ๆ พระราชทาน

พระเศวตแดงเครื่องครุฑาภรณ์บนแท่นทศกัณฐ์ข้างข้างพระที่นั่ง
ดุสิตาภิรมย์ ในพระบรมมหาราชวัง

เสมออักษรพระบรมนามาภิไธยย่อ ทองคำลงยาราชาวดีพร้อมทั้งสายสร้อยแก่ช่างสำคัญ โดยเปลี่ยนเป็นอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อของแต่ละรัชกาล

๕. บำเหน็จที่พระราชทานแก่หมอช่างที่คล้องข้างเผือกได้หรือผู้น้อมเกล้าฯ ถวายข้างเผือก

ในแผ่นดินพระเพทราชา พระราชทานรางวัลแก่หมอช่างที่คล้องพระอินทโยธราพตได้ นอกจากเงินและเสื้อผ้าแล้ว ยังได้พระราชทานขันทองและตราภูมิคุ้มภาชีอากรอีกด้วย

สมัยต่อมาที่พระราชทานบรรดาศักดิ์ เสื้อผ้า เครื่องประดับ เครื่องยศ และเงินตราเป็นบำเหน็จ

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ ก็พระราชทานบรรดาศักดิ์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเงินเป็นบำเหน็จ

สมัยรัชกาลที่ ๗ พระราชทานขันทองแก่ มิสเตอร์ ที.เอฟ.แมคฟี ผู้จัดการป่าไม้บริษัทอบเนียวเซียใหม่ ซึ่งถวายพระเศวตคชเชษฐ์นิตลภ

พลโทบุญญิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา ผู้ถวายข้างเผือกเชือกแรกของรัชกาลปัจจุบัน ได้รับพระราชทานของบุหรีทองคำพระปรมาภิไธยย่อ ภปร. ทองคำเป็นบำเหน็จเมื่อ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

๖. ขนข้างเผือกถือว่าเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่ง

ขนข้างเผือกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ขนหาง” ถือว่าเป็นเครื่องรางของขลังชนิดหนึ่ง สามารถป้องกันเสนียดจัญไรแก่ผู้ที่มีไว้ครอบครองได้ จึงนิยมนำมาทำเป็นแหวนสวมติดตัว

๗. เด็กที่ลอดใต้ท้องข้างเผือกจะแข็งแรง

เชื่อกันว่า เด็กคนใดที่มักจะเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่แข็งแรง หรือเลี้ยงยากแล้ว ถ้านำเด็กคนนั้นไปลอดใต้ท้องข้างเผือกครบ ๓ รอบแล้ว จะทำให้เด็กคนนั้นกลับแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยบ่อย ๆ และเลี้ยงง่าย

๘. งามนายถือเป็นเรื่องร้ายสำคัญเกี่ยวกับอันตรายที่จะเกิดจากข้าง

พวกที่มีอาชีพจับข้างถือว่า งามนาย เป็นเรื่องร้ายสำคัญที่จะคุ้มครองป้องกันอันตรายที่จะเกิดจากข้าง ยิ่งเป็นงามนายของข้างเผือกตัวแล้ว ย่อมจะมีความหลังเป็นทวีคูณ

๙. ข้างเผือกไม่ยอมกินน้ำและอาบน้ำร่วมกับข้างสามัญ

ข้างเผือกไม่ยอมกินน้ำร่วมภาชนะเดียวกันหรืออาบน้ำพร้อม ๆ กับข้างสามัญ สำหรับเรื่องนี้ผู้เรียบเรียงได้เคยพิสูจน์จากพระเศวตทศยุทธเสขพาทนขณะอยู่ที่เขาดินแล้วปรากฏว่า เป็นความจริงตามที่โบราณท่านตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ ถ้าข้างสามัญตีม้ำจากภาชนะที่จัดไว้ให้ก่อนแล้ว พระเศวตจะไม่ยอมตีม้ำจากภาชนะนั้น การอาบน้ำก็เช่นเดียวกัน ถ้าข้างสามัญลงอาบน้ำก่อน พระเศวตจะไม่ยอมลงอาบ ความดูข้างจึงต้องนำพระเศวตไปอาบน้ำก่อนแล้วจึงจะให้ข้างสามัญลงอาบต่อไป

๑๐. ความสนุกของชาวท่าข้างในสมัยก่อน

ม.จ. หญิง ดวงจิตร จิตรพงศ์ ทรงเล่าไว้ว่า ^(๖๒) “ชาวท่าข้างมีโอกาสดูตูกีฬาที่สนุกตื่นเต้นอีกอย่างหนึ่งคือ ดูพระเศวตตกมัน ท่าข้างยังคงเป็นท่าข้างอยู่จนถึงรัชกาลที่ ๗ พระเศวตที่ยังเหลือคือ พระเศวตวชิรพาท และ พระเศวตคชเคชนันต์ลิก ก็ยืนโรงอยู่เสียดีสวนตุลิต ^(๖๓) จึงมิได้ลงอาบน้ำที่ท่าข้างตั้งแต่ก่อน พระเศวตเชือกสุดท้ายที่ยืนโรงในพระบรมมหาราชวังคือ พระเศวตจรูญราภาพรธ ^(๖๔) แก่เป็นเพื่อนเล่นของชาวท่าข้างทุกคนเวลาที่อารมณ์ดี เมื่อมีคนเตรียมกล้วย อ้อย มะพร้าว อ่อนไว้ให้เวลาออกมาอาบน้ำ แกจะยกวงขึ้นจบบรรจบจากมือคนโดยเรียบร้อย แต่บางทีถูกพรายกระซิบก็ตั้งตัวเป็นผู้มีอิทธิพลยื่นวงไปปลั่งหยิบชวดเหล้าในร้านไปกำนัลความดูเอาคือ ๆ เจ้าของก็เพียงแต่โมโหแถมเอ็นดูไม่ถือสาอะไร แต่ถึงเวลาที่ตกมันก็หงุดหงิดทำอะไรแผลง ๆ ต่าง ๆ ผู้คนตื่นเต้นห้อมล้อมดูกันสนุกสนาน วันไหนพระ-

(๖๒) เรื่องม้าช้อนหลาน

(๖๓) อยู่ที่ค้ำขาวของหน้าตึกรัฐสภาใหม่

(๖๔) พระเศวตเชือกนี้ เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ สมโภชขึ้นระวางเมื่อ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๔

เสวตทกมัน พอออกจากประตูวิเศษชัยศรี ก็มีเสียงตะโกนบอกต่อ ๆ กันมาว่า “พระเสวตทกมัน” พวกแม่ค้าต้องรีบเก็บร้านเก็บกระจากหมด แอบไปเสียให้พันหู พันตา มิฉะนั้นแกก็รีมาคว่ำไปโยนทิ้งหมด รดรางเล่นมาดี ๆ แก่เกิดหมั่นไส้ขึ้นมาว่า ทำไมถึงจะต้องเล่นในราง ก็จัดแจงเข็นออกมาเสีย เจ็กลากรดมาทำทางแก้ังไม่ถูกใจ ก็แย่งรดเจ็กลากเสียเอง พอเมื่อแล้วก็ยกไปโยนทิ้ง พวกนักคูดูยู่ถึงไหน ๆ พอรู้ข่าวก็พากันมา ที่เป็นนักกีฬาเก่งล่ำก็วิ่งตามคู่กันเกรียวกราว เล่นเอาติดกับพระเสวตทพร้อมทั้งตั้งตัวเป็นโฆษกไปด้วย พระเสวตทกำลังทำอะไรอยู่ที่ไหนประกาศรู้ทั่วกันหมด พวกที่ไม่ชอบผจญภัยก็ตีตัวบุนก่าแพง บนคันไม้บางที่จนสายก็เอาเข้าโรงไม่ได้ ยังวิ่งเล่นไล่คนอยู่แถวท้องสนามหลวง ร้อนถึงรถดับเพลิงต้องมาช่วยจัดการ พอได้ช่องตอนแก่แผลง ๆ หันหน้าไปทางประตูวิเศษชัยศรี ก็ฉีกน้ำเข้าที่แถว ๆ ทางแก้ก็ตกใจวิ่งหนีเข้าโรงไปเสีย”

๑๑. เมื่อมีเหตุเกิดแก่ข้างเผือกถือว่าเป็นกลางร้าย

หากมีเหตุต่าง ๆ เกิดขึ้นแก่ข้างเผือก เช่น เจ็บ งาม หัก หรือล้ม ถือว่าเป็นกลางร้ายของแผ่นดิน จะเกิดอาเพศเหตุภัยร้ายแรงขึ้นแก่บ้านเมืองและประชาชน หรือแม้แต่บ้านเมืองเกิดวิฤตการณ์ ข้างเผือกก็จะแสดงอาการประหลาดต่าง ๆ ให้เห็นปรากฏ ดังเช่นในประเทศพม่าในตอนแม่ทัพอังกฤษเข้าเฝ้าพระเจ้าสีป่อเพื่อเชิญเสด็จไปจากประเทศพม่า ข้างเผือกก็ส่งเสียงร้องซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ๖ เขียนเล่าเหตุการณ์ในตอนนั้นว่า (๖๔) “ในขณะที่แม่ทัพอังกฤษเข้าเฝ้าพระเจ้าสีป่ออยู่นั้น พระยาข้างคันที่ยืนโรงอยู่อีกด้านหนึ่งของพระราชวังได้ส่งเสียงร้องเหมือนคนร้องไห้และคันรนมิได้หยุดหมอกวญจะปลดบอย่างไรก็ได้ส่งบลง” และหลังจากที่พระเจ้าสีป่อเสด็จออกไปนอกประเทศ และชาวอังกฤษเข้ามาปกครองแทนแล้ว ข้างเผือกก็ล้มโดยมิได้เป็นโรคอะไร ดังที่เขียนเล่าไว้ว่า “พระนครมณฑลนั้นก็มิได้เปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาก อังกฤษเข้าไปตั้งอยู่ในพระราชวังซึ่งได้ว่างผู้คนลงแล้ว คงเหลือแต่พระยาข้างเผือกซึ่งยืนโรงอยู่ อังกฤษนั้นเป็นคนรักสัตว์จึงพร้อมที่จะเลี้ยงดูพระยาข้างเผือกต่อไป แต่เลี้ยงอย่างข้าง

(๖๔) เรื่องพม่าเสียเมือง

ธรรมดา จะให้กินหญ้าหรือกล้วยก็เอาไปวางกับพื้น มิได้ใส่พานเงินพานทอง
 อย่างแต่ก่อน ถ้าวเวลาจะลงอาบน้ำก็มีหมอกความดูซีไปคนเดียวไม่มีคนกันสัปแทนและ
 กระบวนแห่ตามเกียรติยศ พระยาข้างเผือกมองดูเหตุการณ์รอบตัวแล้วก็รู้ว่าตนเองไม่
 สามารถที่จะปรับตนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไปนั้นได้ เสียกรุงแก่ฝรั่งได้ไม่กี่วัน
 พระยาข้างเผือกก็ล้ม สัตว์แพทย์ฝรั่งตรวจดูแล้วก็ไม่ปรากฏว่ามีโรคอย่างใด ถ้าจะพูด
 อย่างไทย ๆ ก็จะต้องพูดว่า พระยาข้างเผือกนั้นเกิดมาคู่บุญบารมีพระเจ้าสี่บ่อและกรุง
 รัตนบุรีจะพอสิ้นบุญบารมีนั้นแล้ว พระยาข้างเผือกก็สิ้นเหตุที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป”

๑๒. ข้างเผือกล้มต้องนำไปฝัง

เมื่อข้างเผือกล้มคือตายลง เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาว่า จะทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์พระราชคณะจำนวน ๕ รูป ไปบังสุกุล แล้วใช้
 ผ้าขาวคลุมซากข้างเผือกนำไปฝังที่ป่าช้าข้างเผือก ที่ตำบลสำเหร่ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา
 ธนบุรี เกี่ยวกับเรื่องข้างเผือกล้มนี้ ม.จ. หญิง ทวงจิตร จิตรพงศ์ ทรงเล่าไว้ว่า (๖๖)
 “วันที่พระเสวตล้ม (๖๗) ชาวท่าช้างต่างเศร้าโศกกันทั่วหน้า เวลาค่ำหารรักษาวัง
 นับร้อยลากตะแ昧ใส่พระเสวตออกจากประตูวิเศษชัยศรีไปทางท่าช้าง มีผ้าขาวคลุมสูง
 เป็นภูเขา (ต้องใช้ผ้าสักก็เมตรคลุมจึงจะมิดก็กะไม่ดู) สองข้างทางประชาชนย่าน
 ท่าช้างทุกคนรวมทั้งที่มาจากที่อื่นพากันมากอยส่ง ยืนเจียบกริบน้ำตาไหลเส่นจะอาลัย
 แกลกเอาลงแพไปฝั่งหรือทำอะไรที่ไหน บ้าไม่ยกได้ตามไว้ หรือจะถามแต่ล้มเสียแล้ว
 ก็ไม่ทราบแต่นั้นมาท่าช้างก็มีแต่ข้างซื่อพังแบ่นกับพังสมบูรณ์ลงอาบน้ำอีก ๒ เชือก แต่
 ก็เจียบเหงาไม่มีใครสนใจ มีข้าวของกล้วยอ้อยจะให้บันทึกให้กินไป ๆ ไม่มีใครจะยั่วเย้า
 เป็นเพื่อนเล่นกับพังแบ่น แต่ไหลไปล่อเลียนกระเข้าเข้าเหยยคนที่มีรูปร่างสมบูรณ์พูน
 สุขว่า สวยเหมือนพังแบ่น เพื่อให้รู้ที่ถูกลมอาละวาดให้ดูแทน ต่อมาเศรษฐกิจตกต่ำ
 ข้าวหญ้าหายากสิ้นเปลืองมากด้วย แกลกินจุกก็เลยถูกย้ายไปตั้งภูมินาอยู่ต่างจังหวัด ตั้งแต่
 นั้นมาท่าช้างก็กลายเป็นท่าช้างแต่ชื่อมาจนทุกวันนี้”

(๖๖) เรื่องบ้านอันหลาน

(๖๗) พระเสวตจักราพรรณ

ประเพณีการจัดทำศพพระยาข้างเผือกในประเทศพม่า ก็มีพิธีการต่าง ๆ เช่นเดียวกับของประเทศไทย ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่าไว้ว่า (๖๘) “ทหารฝรั่งและกุลีพม่าช่วยกันลากศพพระยาข้างเผือกออกไปนอกกรุงอังวะ แล้วก็ชุกหลุมฝังไว้ โดยไม่มีพิธีรีตอง ไม่มีบีกลองอย่างใดทั้งสิ้น ฝรั่งจัดการกับขยะกรุงมณฑลใด อย่างไร ก็จัดการกับศพพระยาข้างเผือกคู้บุญของกรุงอังวะอย่างนั้น.

หลักฐานที่ใช้ในการเรียบเรียง

๑. คำบอกเล่าของคุณประยูร อุลุชาฎะ
๒. นิราศนครวัด พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ สำนักพิมพ์เซชมบรรณกิจ จัดพิมพ์
๓. นิทานโบราณคดี พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ-
ยาดำรงราชานุภาพ สำนักพิมพ์บรรณาคาร จัดพิมพ์
๔. พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๒
๕. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ พระนิพนธ์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พิมพ์ที่โรง-
พิมพ์จำลองศิลป์
๖. ชุมนุมพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท
พระยาสิทธิราชเดโชชัย (สวาสดี บุนนาค) พิมพ์ที่กองการพิมพ์สลา-
กินแบ่งรัฐบาล
๗. พระเสวตวชิรพาหุ กระทรวงมหาดไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระ-
ราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรีพระยาเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ (แมน
วสันตสิงห์) พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์
๘. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๒ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง

(๖๘) เรื่องพม่าเสียเมือง

พระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พิมพ์
ที่โรงพิมพ์เทลิเมล์

๙. จดหมายเหตุเรื่องรับพระยาเศวตकुญชร ช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ ๒
เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๕๕ พิมพ์เนื่องในงานสมโภชพระเศวตคชเชษฐ์
คิลก ช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐
พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
๑๐. ชุมนุมฉันทุขุฎีสังเวย พิมพ์แจกในงานศพพระยาตรีธรรมศุภราช
(เจริญ จารุจินตา) พ.ศ. ๒๔๕๗ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย
๑๑. คำฉันทุขุฎีสังเวยกล่อมพระเศวตคชเชษฐ์คิลก พุทธศก ๒๔๗๐
๑๒. สมุภาพแห่งสลากภักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลี
พระบาทผ่ายใน ในการพิธีรับและสมโภชพระเศวตคชเชษฐ์คิลก
เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีกรุง
๑๓. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๕ ตอนที่ ๑๕ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑
๑๔. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๖ ตอนที่ ๑๐๕ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน
๒๕๐๒
๑๕. วิโรจน์ประภาอนุสรณ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
รองเสวกโท ชุนวิโรจน์ประภา (วิโรจน์ ยุวเสวี) พิมพ์ที่โรงพิมพ์
คุรุสภา
๑๖. ทำเนียบสมณศักดิ์, ฉบับของหมวกทำเนียบสมณศักดิ์ งานคณะสงฆ์
สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคมกรมการศาสนา ๒๕๑๔ พิมพ์ที่
โรงพิมพ์ท้องถิ่น กรมการปกครอง
๑๗. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๓ ตอนที่ ๕ วันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๐๘
๑๘. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๕ ตอนที่ ๒๑ วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๑
๑๙. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๓ ตอนที่ ๗๖ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๑๔

๒๐. ราชูปโภคและพระราชฐาน พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพ พลเอก
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร พิมพ์ที่
โรงพิมพ์อุตม
๒๑. บ้าบ่อนหลาน พิมพ์ในงานฉลองชนมายุครบ ๕ รอบ ของ ม.จ. ทนึ่ง
ดวงจิตร จิตรพงศ์ เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๑ พิมพ์ที่โรงพิมพ์
พระจันทร์
๒๒. พม่าเสียเมือง ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช สำนักพิมพ์ก้าวหน้า
จัดพิมพ์
๒๓. นามข้างเผือกในรัชกาลปัจจุบันได้รับความอนุเคราะห์จาก คุณ
ปฐมรัตน์ มาลากุล ณ อยุธยา
-

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์อักษรสมัย ๗/๑-๓ ถนนราชบุรี แขวงสนามกมพ้อคำไทย กรุงเทพฯ ๑๒
นายอิทธิพล ธนสัมพันธ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๕๘ โทร. ๒๒๒๔๕๕๕, ๒๒๒๒๗๘๘

